

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 1 беті

**«Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ
жанындағы медицина колледжі**

Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы

**ТЕОРИЯЛЫҚ САБАҚҚА АРНАЛҒАН
ӘДІСТЕМЕЛІК ӨНДЕУ**

Пән коды: ЭЭП 02

Пәні: «Саясаттану, әлеуметтану және мәдениеттану»

Мамандығы: 09160100 «Фармация»

Біліктілігі: 4S09160101 «Фармацевт»

Оқу сағаттарының/кредиттердің көлемі: 24/1

Курсы: 1

Семестр: 1

Теория: 24 с

Бақ түрі: сынақ

Шымкент, 2022 ж.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 2 беті

«Жалпы білім беретін пәндер» кафедрасының мәжілісінде қаралды.

Хаттама № 13 « 27 » 06 2023 ж.

Кафедра меңгерушісі: А.Т. Сатаев

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 3 беті

№1- сабақ.

5.1.Сабақтың тақырыбы: Саясаттану пәні және нысаны. Саясаттану пәнінің қызметтері мен әдіс тәсілдері. Ежелгі Шығыстағы саяси ой. Ежелгі Грекия мен Ежелгі Римдегі саяси ойшылдар. Қайта өрлеу замандағы зайырлы саяси –ойлар. Еуропалық ағартушылық саяси идеялар.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Сабақтың мақсаты:Саясаттанудыңпәнін, әдіс-тәсілдерін, қызметтерін жете меңгерту. Қайта өрлеу дәуірі ойшылдарының көзқарасына талдау.

оқыту: Білім білік дағдыларын қалыптастыру.

тәрбиелік:Сұлулық тәрбиесі,өнердегі сұлулықты түсіне білу.

дамыту: Еріктілікті дамыту,танымдық қызығушылықты арттыру.

1) Ұйымдастыру кезеңі – 5 мин.

а)Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

ә) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

б) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

2) Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру.25 мин

а) Барлық оқушылырадың үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушылылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

5.3. Дәріс тезистері:

3) Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

Ақпаратты – дидактикалық бөлім.

-Саясат дегеніміз не?

-Саясаттан тыс адам өмір сүре ала ма?

-Саясаттанудың негізгі қарастыратын мәселелері.

-Қайта өрлеу дәуіріндегі саяси ой пікір

-Н.Макиавеллидің саяси көзқарасы

-Жаңа заман дәуіріндегі саяси ой пікір

-Жаңа заман дәуірінің ойшылдарының саяси көзқарасы

Саясаттану сөзі гректің «саясат» және «ілім» деген сөздерінен шыққан, саясат туралы ғылым деген мағананы береді. Басқа қоғамдық ғылымдардың ішінде саясаттанудың орны ерекше. Себебі адамзат тарихында саясат негізгі рол атқарады.. Оның дұрыс-бұрыстығы сайып келгенде, адамдардың тағдырымен тығыз байланысты. Мысалы, мемлекет агрессиялық, яғни басқыншылық соғыс саясатын жүргізсе, оның салдары бірнеше жылдарға созылатын қайғы-қасіретке соқтыратыны даусыз. Керісінше, мемлекет ғылыми дәлелденген тиімді бейбіт саясат жүргізсе, халқына жайлы болары да белгілі. Адамзат саясаттың сиқырлы сырын ерте заманнан түсініп-білгісі келді. Ежелгі Шығыс, антикалық дәуірдің ойшылдары мемлекеттің, саяси биліктің мән-мағанасы неде және кімге қызмет етеді, қоғамдық құрылыстың қандай түрі бар және олардың ең жақсысы, халыққа ең қолайлысы қайсысы деген сияқты сауалдарға жауап іздеген. Бірақ ол кезде пайымдаулар діни негізде болды. Мысала: Мысырда, Вавилонда, Үндістанда басқарушы құдай, ол жер бетіндегі істерді реттеп отырыды.

Кейінірек адамзаттың іс-тәжірибесінің, ақыл-ойының, мәдениетінің дамуына байланысты саясаттың ұғымдары, түсініктері, тұжырымдамалары пайда бола бастады. Қоғамдық-

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 4 беті

әлеуметтің және саяси құрылымы мен қатынастардың одан әрі күрделенуі, материалдық өндірістің, халық санының өсуі оның өміріне мемлекеттің тікелей араласуына әкеліп соқтырды. Мұндай жағдайда ұлы ойшылдар саясатты ғылыми тұрғыдан түсініп, оны орынды пайдаланудың, мемлекетті тиімді басқарудың жолдарын іздестіре бастады.. Бұдан келіп саяси теориялар туды.

Саясаттану XIX ғасырдың екінші жартысында өз алдына жеке пән ретінде қалыптасты. 1857 жылы АҚШ-тың Колумбия колледжінде профессор Ф. Либер «Тарих және саяси ғылым» деген кафедра ашты. Соның негізінде онда 1880 жылы саяси ғылымның жоғары мектебі құрылды. 1872 жылы Францияда мемлекеттік аппаратқа арнайы қызметкерлер дайындайтын саяси ғылымдар мектебі жұмыс істей бастады. 1889 жылы Американың саяси және әлеуметтік ғылымдар академиясы, 1903 жылы Америкалық саяси ғылымдар ассоциациясы құрылды. XX ғасырдың басында саясаттану бөлек академиялық пән ретінде толық бөлініп шықты. Бүгінгі таңда АҚШ-тың, Шығыс елдерінің барлық жоғарғы оқу орындарында саясаттану жеке пән ретінде барлық факультеттерде міндетті түрде оқытылады, **әлемнің ең ірі университеттері оған мамандар дайындайды.** Мысалы, АҚШ-та саясаттанудың мамандандырылған 26 саласы бойынша білім береді. Оны бітірген мамандар маңызды саяси шешімдердің жобаларын сараптауға, партиялар немесе басқа бірлестіктердің сайлау алдындағы бағдарламаларын талдауға, үкіметтік дағдарыстар мен халықаралық қатынастардағы шиеленіс жағдайлардың себебін ашуға қатысады. Бұрынғы Кеңес елінде бұл ғылымды партияға, халыққа қарсы, буржуазиялық ғылым деп айдар тағып, оқытпаған болатын. Бірақ бұдан ол кезде саяси ғылымға еш мән берілмеді деген ой тумауы керек. Саяси мәселелер қаралып, зерттеліп жатты. Алайда олар ғылыми коммунизм, тарихи материализм, коммунистік партия сияқты идеологияға негізделді. Саясаттануға деген көзқарас 80 жылдары қоғамның демократиялануына байланысты өзгере бастады. 1989 жылы Жоғарғы аттестациялау комиссиясында саясаттанудың эксперттік кеңесі жұмыс істей бастады. 1990 жылы КСРО – ның ғылым және техника бойынша мемлекеттік комитеті «Саяси ғылымдар» деген атпен саяси ғылым қызметкерлерінің тізімін ресми түрде бекітті. 1990 жылдан бастап, ТМД-ның басқа елдерінде саясаттану оқытыла бастады. Қазір Қазақстанның барлық Жоғарғы оқу орнында бұл ғылым жеке пән ретінде өтілуде. Әл-Фараби атындағы Қазақ мемлекеттік Ұлттық университеті және Абай атындағы Алматы мемлекеттік университеті және т.б. жоғары оқу орындарында бұл салада арнаулы мамандар даярлайды.

Саясаттану дегеніміз - саясат туралы адам және қоғам арасындағы қарым-қатынастары туралы жинақталған ғылым.

Саясаттану басқа қоғамдық ғылымдармен тікелей байланысады. Мысалы: философиямен, экономикалық теориямен, құқықпен, тарихпен, әлеуметтанумен тығыз байланысты. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін баянды етуге билік құрылымдарын қалыптастыруға, қоғамдық өмірді демократияландыру, саяси мәдениетті сомдау, өсіп келе жатқан ұрпақты саяси әлеуметтендіруге саясаттану курсы оқып үйренудің маңызы зор.

Саясаттану пәні қоғамның саяси саласын, оның даму заңдылықтарын, қазіргі саяси өмірді ұйымдастыруды, басқаруды, оның құрылысы мен жұмыс істеуін зерттейді.

Саясаттанудың пәні мына бөлімдерден тұрады:

Саяси теориялар. Ол дегеніміз саясаттанудың пайда болуы, дамуы, қазіргі кездегі қызметі.

Саяси институттар. Оған: конституциялар, аймақтық және жергілікті басқару, көпшілік әкімшілігі, саяси институттарды салыстырып зерттеу жатады;

Партиялар мен қоғамдық ұйымдар;

Қоғамдық пікір;

Халықаралық саясат;

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 5 беті

Ол адамзаттың демократиялық қоғамдағы құқығы, еркіндігі мен міндеттері, жеке адамның саяси құқықтық жағдайы, оның саяси өмірге қатынасу тәсілдері, саяси өзгерістердің түрлері, саяси мәдениетті қалыптастырудың мазмұны мен жолдары, қазіргі замандағы сан түрлі саяси идеялық көзқарастар жаңаша саяси ойлаудың мәні, қазіргі дүние жүзілік дамудың қозғаушы күштері туралы түсінік береді.

Саясаттанудың өзіне тән әдістері бар:

Салыстырмалы әдіс. Әртүрлі елдердегі саяси құбылыстарды салыстырып олардың жалпы жақтарын және жеке ерекшеліктерін ажыратуға мүмкіндік береді;

Жүйелеу әдісі. Саяси құбылыстарды басқа күрделі құрылымның бір бөлігі ретінде қарап оны құрайтын элементтердің әлеуметтік өмірдегі орнын, қызметін, айналадағы орта мен басқа құбылыстармен байланысты зерттейді;

Социологиялық әдіс. Саясатты қоғам өмірінің экономикалық әлеуметтік құрылым, мәдениет жағдайына байланысты анықтайды.

Тарихи тәсіл. Саяси құбылыстарды мерзімі жағынан дәйекті, заманына қарай бұрынғы, қазіргі және болашақтың байланысын айқындай отырып қарастырады.

Бихевиористік әдіс. Жеке адамдар мен топтардың іс-әрекетін белгілі бір саяси жағдайларда адамдардың өздерін-өздері қалай ұстауын талдауға негізделеді.

Нормативтік әдіс. Қоғамдық игілікті ең мол қамтамасыз ететін немесе адамға әуел бастан тән ажыратылмас табиғи құқықты іске асыруға барлық мүмкіндікті жасайтын саяси құрылыстың түрін іздейді.

Саясаттанудың категориялары.

Саясат, саяси билік, саяси жүйе, саяси тәртіп, саяси мәдениет, саяси өмір, саяси қатынастар, мемлекет, демократия, азаматтық қоғам.

Саясаттанудың қызметтері.

-Танымдық қызмет. Саяси білім қоғамдағы оқиғаларды танып білуге, олардың саяси мәнін түсінуге, болашақты болжауға мүмкіндік береді;

-Бағалау қызметі. Ол саяси құрылысқа, институттарға, іс-әрекеттерге, оқиғаларға саяси баға береді;

-Саяси әлеуметтену қызметі. Ол азаматтықты халықтың демократиялық саяси мәдениеттілігін қалыптастырады;

-Реттеушілік басқару қызметі. Ол адамдардың саяси өмірінде өзін-өзі ұстауына, іс-әрекеттеріне тікелей әсер етеді;

-Жетілдіру қызметі. Бұл саяси институттармен қатынастарда басқаруда реформалар жасап оларды қайта құруда теориялық негіз болады;

-Болжау қызметі. Ол белгілі бір саяси жағдайларда алдыңғы қатарлы озық, саяси өзгерістер жасауға бағытталған ғылыми болжау мен аяқталуы тиіс.

Саясаттану басқа қоғамдық ғылымдармен тікелей байланысады. Мысалы: философиямен, экономикалық теоримен, құқықпен, тарихпен, әлеуметтанумен тығыз байланысты. Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін баянды етуге билік құрылымдарын қалыптастыруға, қоғамдық өмірді демократияландыру, саяси мәдениетті сомдау, өсіп келе жатқан ұрпақты саяси әлеуметтендіруге саясаттану курсының оқып үйренудің маңызы зор.

Адамзат қоғамы сияқты, ғылым мен мәдениет біркелкі дами қойған жоқ. Олардың шарықтап шалқитын құлдырап түсетін кезеңдері болды. Тарихта белгілі өркениеттің ошағы болып гүлдену Ежелгі Шығыс- Мысыр, Вавилон, Үндістан, Қытай, Парсы елдеріне келеді. Шығыс мәдениеті Батыс мәдениетінен шоқтығы көш жоғары болып, өркениеттіліктің үлгісін көрсетті. Мұнда ең алдымен математика, геометрия, астрономия, медицина ғылымдар дамыды. Шығыс елдерінде жоғарғы билік шектелместен монархтың (халиф, хан, патша, сұлтан, король,

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 6 беті

император) қолында болды.Б.з.б. бірінші мыңжылдықтың ортасында саясатты діни-мифологиялық танудың орнына философиялық этикалық тұрғыдан түсіну түрі келді. Көне Египетте халық биліктің қайнар көзі деп құдай- лар мен фараондарды қабылдады. Сондықтан да Египеттегі биліктің өзі фараондар салдырған пирамидаға ұқсас болды. Пирамида басында құдайлар мен фараондар, яғни пирамиданың шыңы, ал пирамиданың табаны (негізі) – халық, ортасы – абыздар мен ақсүйектер деп түсінді. Ал осы тәртіпті бұзған жағдайда адамдар құдайдың қарғысына қалады, ақырзаман болады деп түсінді. Осыдан барып олар қоғамдағы қалыптасқан жағдайды, тәртіпті сақтап қалу үшін әр түрлі заңдар жинағын жариялады. Сондай заңдардың ең көнесі ретінде ежелгі Саяси ілімдер тарихы вавилондағы Хамурапи (б.э.д. 1782–1750 жж.) патшаның заңдарын айтуға болады. Заңның кіріспе бөлімінде «осы заң сендерге әділеттілік үшін жіберілген» деп көрсетіледі. Көне Үндістандағы бізге дейін жеткен көне ескерткіш- тердің бірі – ертедегі арийлер туралы мәліметтер сақтал- ған «Ригведа». Бұл құнды деректе олардың қоғамдық өмі- рі түгел сипатталады.

Дерек бойынша үнділер қоғамды төрт арнайы топқа бөлген: а) брахмандар – абыздар; ойшылдар, ғалымдар; ә) кшатрийлер – әкімдер мен жауынгер әскери басшылар; б) вайшилар – көпестер мен саудагерлер; в) шудралар – бұқара халық. Қоғамдағы мұндай әлеуметтік тапқа бөліну сол заманның идеологиясына ешқандай қайшы келмеді және бір таптан басқа тапқа ауысуға қатаң тыйым салынды. Осылайша үнді қоғамында саяси өмірді реттеуші қатаң касталық жүйе қалыптасты. Ежелгі Шығыстағы саяси ойлар шекара күзету мәселелеріне келгенде тұрғындар бұл сұрақтарды арнайы құрылған мекемелер, заң, сот жүйесі арқылы шешіп, жүзеге асырып отырды. Саяси ілімдердің бағзы отанының бірі – Қытай. Қытай халқының күрделі саяси өмірін түсіндіретін, реттейтін елде бірнеше мектептер болды. Сол заманда негізі қаланған идеялар қазіргі кезде де қытай халқының негізгі идеологиясына айналып отыр. Қытай қоғамында конфуций ілімі негізгі доктринаға айналғанға дейін, мемлекеттің саяси өмірінде даосизм мен буддизм ілімдері саяси-идеялық тәртіпті қалыптастырып үлгерген еді. Буддизм адам мен ғаламның үйлесіміне назар аудара отырып, қоғамда әділетті мемлекет орнатуға болады деген идеяны қолдады. Кун-фу-цзы (б.э.д. 551–479 жж.) Конфуций әлеуметтік және саяси қайшылықтар заманында өмір сүрді. Мемлекет іргесі шайқалып, патриархалдық рулық нормалар дағдарысқа ұшырап, елді хаос жайлаған кез болды. Осы жағдайдан шығу үшін Конфуций әлеуметтік үйлесімділік идеясын ұсынды, сонымен қатар, ол Қытайдың рухани және қоғамдық өмірінде маңызды рөл атқарған даналар мен ел билеушілерінің беделіне сүйенді. Конфуций үшін бес «тұрақтылық»: әдет-ғұрып, адамгершілік, әділетті парыз, білім мен сенімділік аса маңызды. Осы тұрғыда Конфуций отбасылық этиканы мемлекеттік деңгейге дейін көтереді. Саясаткер ретінде Конфуций ел басқарудағы әдет-ғұрыптың құндылығын өте жақсы түсінеді. Үлкен және ұсақ істерде ол қол астындағы адамдардың өз шамасын білу сезіміне тәрбиелей отырып, әдет-ғұрып, тұлғалық және әлеуметтілік деңгейдегі адамды «сыртқы ортаға» бейімдейді, қақтығыстардың алдын алады. Әдет-ғұрып қоғамдағы қалыптасқан саяси өмірді жалғастыруға, аман болуына себеп болады. Қазіргі қытай қоғамы өзінің саяси және мәдени-экономикалық дамуында, тұрақтылығында негізін Конфуций қалаған, әдет-ғұрып пен моральдық-этикалық нормаларға көп қарыздар. Конфуций саяси идеясы жағынан алып қарағанда консерваторлық бағытты ұстанған, гуманист ойшыл болды. Ежелгі Шығыстағы саяси ойлар Конфуцийшілдікті әрбір жаңа ұрпақ өзінше талқылап, қабылдады.

Легистер конфуцийшілдік гуманистік идеяға сын айтушылар еді. Көне легистер идеясы, негізі б.э.д. IV ғ. аралығында дүниеге келген. «Шан цзюнь шу» (Шан облысы басқарушысының кітабы) еңбегінде айтылған еді. Шан Ян конфуцийшілдердің әдет-ғұрыпқа арқа сүйеп, елді басқару идеясын қатты сынады. Легистер мемлекеті басқаруда қатал заң мен тәртіп қана

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 7 беті

тұрақтылықты қамтамасыз етеді деп түсіндірді. Олар «Егер халық мемлекеттен күшті, басым болса, онда мемлекет әлсіз, ал керісінше мемлекет – билік халықтан мықты болса, онда армия (әскер) мықты болады» деді.

Легистер заңға бағыну деп халықты тұтастай қанау мен қудалауды түсінді. Шан Ян тіпті «Ақылдылар ғана заң шығару құқығына ие, ал ақымақтар оны орындаумен ғана шектелу керек» деген екен. Тақырыпқа қатысты ұғымдар мен түсініктер: халық, билік, құдай, патша, әдет-ғұрып, дін, мемлекет, брахма, кшатра, шудра, карма, драхма, дао, сансара.

Көне Грекия территориясында алғашқы мемлекеттер б.э.д. I мың жылдықта дербес, егеменді қала – мемлекеттер – полистер ретінде пайда болды. Алғашқы қауымдық құрылыстан құлдық формацияға көшу процесі қоғамда өте қатал таптық қайшылықтарға толы болды. Екі антогонистік тап қалыптасты. Бір жағынан бай аристократтар болса, екінші жағынан кедейленген қала тұрғындары және ерікті адамдар мен құлдар болды. Мемлекет басқару формасында қала полистер арасында қатаң бәсекелестік басталды. Грекиядағы саяси ойлардың даму ерекшеліктерін саралағанда, біз оның үш кезеңін қарастырамыз. Алғашқы кезең – (б.э.д IX–VI ғғ.) ол көне грек мемлекеттерінің қалыптасуымен тұспа-тұс келеді және мемлекеттің пайда болуын философиялық құқықтық (Пифагор, Гераклит) негізде түсіндіру үрдісі қалыптасады. Екінші кезең – (б.э.д. V–IV ғғ.) грек философиясының өркендеуі мен саяси- құқықтық идеялардың даму кезеңіне сай келеді. Бұл Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель заманы еді. Үшінші кезең – эллинизм дәуірі, грек мемлекеттерінің құлдырауы мен грек қала полистерінің әуелі Македонияның, одан кейін Рим империясының қол астына енуімен сипатталады. Саяси ілімдер тарихы Демокрит (б.э.д. 460–370 жж.) өзінің саяси ойларында алғаш рет адам мен адамзат және қоғамның дамуы әлемдік даму үдерісінің табиғи жалғасы деп қарастырды. Осылайша адамзат қоғамы прогрессивті эволюциялық өзгерістерден кейін өзінің қалыпты жағдайынан шықты. Осы тұрғыдан алып қарағанда полис, қоғам және заңнамалар қолдан жасалған, ол табиғаттан алынбаған. Сондықтан да олардың пайда болу үдерісінің өзі қажеттіліктен туылған, яғни кездейсоқ процесс емес деп көрсетеді. Осыдан да болар Әдеп бойынша заңға, билікке, ақылы асқандарға бағыну керек, ақымақтардың қол астында болу қандай қасірет» деген екен. Ақымақ азаматтарға биік мансап беруге болмайды, өйткені олар әдепсіз және топас болады дейді Демокрит. Ел басқару ісінде Көне Грекиядағы саяси ілімдер тарихы Демокрит тектілікке, көрегендікке және жауапкершілікке ерекше мән береді. Заңдар тек қарапайым адамдар үшін керек, өйткені олардың арасындағы қызғаныш пен бір- біріне деген алауыздықтарды жою үшін, ал даналар үшін, қай қоғамда өмір сүрсе де, олар әділетті болады, себебі әділеттілік даналар үшін мызғымас қағида дейді. Сократ (б.э.д. 469–399 жж.) адамзат тарихында өшпес рухани із қалдырған танымал ойшыл. Өз заманында лайықты бағасын алып, данагөй атанған. Софистермен болған пікірталаста ол қарсыластарының көптеген идеяларын өзіне алып, кейінірек оларды дамытқан. Сократтың пікірінше мемлекет басқару ісін практикада істі білетін іскер адамдар айналысуы керек. Ал теориялық деңгейде мемлекетті басқарудың адамгершілік мәнін ашу керек деп түсінді. Билікті ұдайы сынағаны үшін Сократ бірнеше рет қудаланды. 399 жылы қарсыластары оны дінсіз, заңды бұзушы ретінде өлім жазасына кескен болатын. Сонда Сократтың жақтаушылары оны түрме қызметшісіне пара беріп шығарып алмақ әрекет етеді. Сол кезде Сократ «Мен өзім жұрттан заңдылықты талап етемін, енді қалайша өзім заңсыз әрекетке бармақпын» деп өлім жазасына мойын ұсынады. Кейінірек Сократтың ілімдері Платон мен Аристотель сияқты заманының ғұламаларына үлкен серпіліс әкелді. Платон (б.э.д. 427–347 жж.) антикалық дәуірде өмір сүрген, философия мен саясаттану және саяси ілімдерде өшпес із қалдырған ғұлама. Платон Афинадағы атақты отбасында дүниеге келген. Жас шағында (407–399 жж.) Сократтан дәріс алған, кейіннен оған сол дәрістері керемет әсер етіп, болашағына жол ашқан.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 8 беті

Сократтың өлімінен кейін ол Афина қаласын тастап, ұзақ уақыт ел аралап саяхат жасайды. 387 жылы Афинаға қайта келіп өзінің Академиясын ашады. Саяси ілімдер тарихы Платонның алғашқы кезеңдегі еңбектерінде Сократқа еліктеушілік басымдау болады. Сократ сияқты ол рационалды идеяға көбірек беріледі. Ал кейінірек жазылған («Мемлекет», «Саясаткер», «Софист», «Парменид» және «Заңдар») еңбектерінде діни-мифологиялық сарын көбірек кездеседі. Платонның ойларындағы басты идея екі әлем жайлы. Біріншісі – идеялар әлемі, екіншісі – құбылыстар әлемі. Идеялар әлемі Платон үшін ол – нағыз болмыс, яғни құдайдан түскен жарлықтар, ал құбылыстар әлемі – ол болмыстың кері құбылмалы көшірмесі. Платон жердегі қалыптасқан саяси өмір мен саясат және мемлекет туралы айтқанда оны барынша идеялар әлеміне жақындатуға тырысты. Біріншіден, азаматтар арасындағы еңбек бөлінісінің қатаң сақталуын, сондай-ақ иерархиялық деңгейлердің де сақталуын талап етті. Полистерде билік – басқарушылар, әскер – ел қорғаушылар, қолөнершілер мен шаруалар, яғни өндірушілер болу керек деп қарастырды. Мемлекеттегі еңбек бөлінісінің мұндай схемасы адам жанының үш бастауына сәйкес келеді деп түсіндірді: саналылық, жанкештілік және іскерлік. Екіншіден, мұндай қатаң әлеуметтік сословияларды қалыптастыру мемлекет үшін де пайдалы, өйткені ол тәртіпке жауап береді деп түсіндірді. Мемлекет басындағылар математика мен философияны оқытып үйретумен қатар бұқара халыққа «ізгілік ойларды» да үйретуге тиісті. Адамдар туылғаннан барлығы бірдей болмағанымен де, олар бір-біріне көмектесіп қол ұшын беру керек деп көрсеткен. Үшіншіден, ол аристократиялық басқару формасын жақтады. Аристократияны ол қоғамның ізгі жақсылары деп түсіндірді. Платон аристократиялық басқару формасына олигархия, тирания және демократиялық басқару. Көне Грекиядағы саяси ілімдер тарихы формаларын қарсы қойды. Олардың барлығына өзінше анықтама береді. Платон демократияға «демократия қысқа мерзімге арналған халық билігі. Биліктен шаршаған халық қайтадан бір тиранды таққа отырғызады...» деп анықтама береді. Платон «Мемлекет» еңбегінде жеке меншікке шектеу қояды. Өйткені шектен тыс байлық қоғамға алауыздық әкеледі, сондықтан да байлық орташа болуы керек дейді. «Заңдар» еңбегінде Платон мемлекеттің екі құрылымы туралы айтады: біріншісі – барлығының үстінен билеушілер қадағалайтын, екіншісі – билеушілер үшін де заң жазылған мемлекет. Ал, бұлжерде Платон заңүстемболатын мемлекет туралы айтады. Осы «Заңдар» еңбегінде Платон «заңдысыйламаған, құрметтемеген елдің болашағы жоқ» деген пікір айтады. Заңды жүзеге асыруда Платон сот жүйесіне жүгінеді, ол үшін соттардың қызметін жақсарту керек дейді. Платон өзінің идеялық көзқарасында идеалист болды. Аристотель (б.з.д. 384–322 жж.) аралығында өмір сүрген антикалық дәуірдің көрнекті ғалымы. Аристотельдің саяси-құқықтық тақырыпта жазылған бірнеше еңбектері бар: «Саясат», «Афина саясаты», «Этика», «Риторика». Аристотель саясат туралы ғылымды барынша жан-жақты дамытуға тырысты. Саясаттыолэтикамен тығыз байланыстырды. Аристотельдің пікірінше, саясаткердің адамгершілік қасиеттері басты назарда болуы керек. Аристотель де Платон сияқты мемлекет жайлы ой қозғағанда, мемлекеттің мүддені барлық басқа құндылықтардың бәрінен жоғары қойды. Аристотель үшін мемлекет – табиғи дамудың жемісі. Мемлекеттің пайда болуы нәтижесінде басылық жағдаймен, яғни отбасының пайда болуымен салыстырады. Жеке тұлғаның саяси-әлеуметтік дамуы полистерден (қала мемлекеттер) басталады. Платонмен салыстырғанда Аристотель жеке меншікке ерекше көңіл бөлді. Өйткені, меншік иесі болу адамның табиғатынан және өзіне деген махаббатынан шығады деп көрсетеді. Қоғамдағы барлық теңсіздіктер меншікке байланысты дей отырып, Аристотель өз пікіріне қарама-қайшы пікір айтады. Қоғамдағы саяси-әлеуметтік қайшылықтар осы мүлктің теңсіздігіне және қоғамдағы орта таптың орны мен рөліне байланысты дейді.

QYNTYSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 9 беті

Аристотельдің ойынша, мемлекеттің басты мақсаты – орта тапты қалыптастыру және сол орта тап мемлекеттегі саяси-әлеуметтік тұрақтылықке пілі болады.

Мемлекеттің басқару формасына келгенде Аристотель оны «дұрыс», яғни көпшілікке пайда, жақсылық әкелетін түрін: монархия, аристократия, полиция және сонымен қатар «бұрыс» басқару – тирания, олигархия және демократияны көрсетеді. Аристотель идеалды-озық мемлекет ретінде полицияны ұсынады. Полицияның пікірінше, басқарудың жақсы элементтері, яғни аристократия, олигархия және демократия дан тұрады. Аристотельдің бұл тұжырымында үлкен мән бар, өйткені олар аристократтардан қашанда ізгілік есіп тұратынын, олигархтар қоғамда жұмыс орнын қалыптастырушылар, ал демократия халық пен санасудың тұжырымдайды. Бірақ Аристотель де Платон сияқты демократиялық басқару формасына қарсы болды. Себебі, егер демократия қадағалаусыз болса, онда ол қоғамды тығырыққа апаратын жол деп көретеді. Жалпы мемлекетті басқаруда, байлық жинауда және билікті жүзеге асыруда орташа болу керек, яғни орта тапқа арқасу іеу керек деп ескертеді.

Көне Римдегі саяси ілімдер де өз тарихтамырың тереннен алады. Антикалық Римдегі саяси ілімдер тарихын шартты түрде үшке зеңге бөлуге болады: 1. патшалық (б.э.д. 754-510 жж.) кезең; 2. республикалық (б.э.д. 28-509 жж.) кезең; 3. императорлық (б.э.д. 27-476 жж.) кезең. Біздің дәуіріміздің 395 жылы Рим империясы екі империяға бөлініп кетті. Батыс Рим – астанасы Рим қаласы, Шығыс Рим – астанасы Константинополь, ал соңғысы 1453 жылы толық мемлекеттілігінен айырылды. Осы жолда көптеген рим консулдары мен халық трибундары реформа жасауға тырысты, бірақ олардың әрекеті нәтижесіз, өздерінің өлімінен аяқталды. Өздерінің бағдарламасындар им реформаторлары Сократ, Платон, Аристотельдің мемлекет, заңдар және саясат пен саясаткерлер туралы идеяларын пайдаланды. Ежелгі Римдегі саяси ілімдер және соған арқасу іеді. Әсіресе, рим ойшылдары саясат пен құқықты дамытуда әрекшер өлатқарды. Солардың бірегейі – Цицерон. Марк Туллий Цицерон (б.э.д. 106–493 жж.) атақты заңгер, мемлекет қайраткері, ойшыл. Ол өз шығармашылығында мемлекет пен құқық мәселелерін қарастырды. «Мемлекет туралы», «Заңдар туралы», «Міндеткерлік туралы» атты еңбектердің авторы. Цицерон мемлекетке (res publica) анықтама бергенде оған «халық – адамдардың бей-берекетсіз, мақсатсыз жиынтығы емес, керісінше қоғамда өзін тытымағы бар, ортақ мақсаты мен құқығы үшін топтасқан адамдар жиынтығы» деп баға береді. Осылайша Цицерон алғаш рет саяси ілімдер тарихында мемлекетке заң тұрғысынан анықтама берген ойшыл, ғұлама. Цицерон мемлекеттің пайда болуында адамдар арасындағы өзара келісімділік пен түсіндіреді. Мемлекет пен құқық, Цицеронның пікірінше, адамдардың өз қалаулары бойынша пайда болмайды, ол құдіреттің (құдайдың қалауымен) арқасында болатын іс. Осының барлығын түсініп білу үшін үлкен сана иесі болу керек. Жердегі болып жатқан барлық үдерістер жоғарыдағы «саналы әрекет арқылы әділетті басқарылуы» тиіс деп көрсеткен. Сана – адам жанының жоғарғы сатысы. Атаққұмарлық, дүниеқоңыздық және мансапқорлық сияқты «жанбүлікшілері» дана басшыларға жат қасиет, «парасат жайлаған жерде еш қашанда ашу-ыза мен бейбастылыққа жол болмайды» деген пікір білдірген. Цицерон көне грек философтары сияқты мемлекет басқару формасының үш түрін көрсетеді: патша билігі, оптиматтар (аристократия) және халық билігі (демократия). Патша осы көрсетілген формаларды пайдаланып мемлекетті тұтымды басқарса мемлекет дұрыс дамиды дейді. Сонымен қатар, Цицерон «жағымсыз» басқаруды демократияны көрсетеді, өйткені ол «тобырдың ақылсыздығы мен озбырлығына алып келеді» деп ескертеді. Сондықтан да,

ОҢТҮСТІК-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 10 беті

оныңойынша, басқарудыңөзозықтүрі – араласбасқаруформасыдептұжырымдайды. Ақылдымемлекетбасшысынаемлекеттегікөптегенмәселелердіңалдыналукерекдепескертеді. Мемлекетбасшысынаалдынболжайбілетінкөрегендікқасиет пен өзісінедегенжауапкершіліктібастыталапетіпқояды. Цицерон табиғизандарғаерекшөмәнбереді. Олтабиғизандарбарлықзандарданбұрынпайдаболғанынатапөтеді. Соныменқатар, мемлекеттегіқабылданғанзандарсолелдіңменталитетінесәйкесболуыкерекдепескертеді. Ежелгі Римдегі саяси ілімдер ойлап тапқан нұсқаулары, мемлекет және заңдар түгел бағынады деп түсінді. Келесі өкіл – Эпиктет. Ол қоғамдағы адамдар әрқайсысы өзіне тағдырдан келген істермен ғана шұғылдануы керек дей келе, байлық пен құлдық жүйені қатаң сынады. Құл ұстау адамгершілікке жатпайтын жат қылық деді. «Өзіңе тілемеген жаман істі өзгеге де тілеме. Егер саған құл болу ұнамаса, онда өзгені де құлдықта ұстама» деген. Марк Аврелий Антонин мемлекет пен құқықтуралыойдыдамытатүсті. Императорқоғамдағыадамдардыңзаңалдындабарлығыныңбірдейжәнежауаптыболуыменқатар, қоластындағылардыңеріктіазатболуынқалады.

Қайта өрлеу дәуірінің көрнекті өкілі буржуазиялық саяси ғылымның негізін салушы **Николла Макиавелли** /1469-1527/ болды. Оның атақты шығармалары «Патша», «Тит Ливицдің бірінші онкүндігі жөнінде ойлар» т.б. Ол діни көзқарасқа қарсы болды. Ол мемлекет деген атауды ғылымға, әдебиетке бірінші енгізді. Ол республикалық мемлекетті, еркіндікті, теңдікті қалады. Мемлекет ерікті болса ғана қуатты, абыройлы бола алады. Мақсатқа жету үшін, амал, айланың қай түрі болса да қолдануға кеңес берді. Сөзге түсінбейтін кертартпалармен күресте жауыздық пен күшті пайдалануға болады дейді.

XVII ғасырда буржуазиялық революция Еуропа көлемінде ең бірінші Англияда болды. Бұл дәуірдің көрнекті өкілдерінің бірі ағылшын ойшылы **Томас Гоббс** /1588-1679/ еді. Оның ойынша мемлекет қоғамдық келісім негізінде жалпыға бірдей бейбіт өмір мен қауіпсіздікті сақтау үшін пайда болады. Қоғамдық келісім бойынша патшаға жеке адамдардың құқығы тапсырылады. Ол монархиялық мемлекетті ұнатты.

Француз ойшылы **Шарль Луи Монтескье** /1689-1775/ әр алықтың адамгершілік бейнесін, оның заңдарының айырмашылығын, қоғамның дамуын географиялық ортамен байланыстырды. Бостандық дегеніміз- заң неге ерік берсе соны істеу.Ол сөз, баспасөз, ұждан бостандығын жақтады. Мемлекет азаматтарды өмірге қажетті қаражаттармен қамтамасыз етуге міндетті. Бостандықты баянды ету мақсатында және төңкерістерге жол бермеу үшін билікті заң шығаратын, атқарушы және сот билігі етіп бөлу керек деді.

Француз ойшылы **Жан Жак Руссо** /1712-1778/ ұсақ буржуазияның, шаруаладың мүддесін қорғады. Ол еркіндік пен теңдікті ең жоғарғы игілік депсанады. Мемлекет шектен тыс байлық пен кедейдікке жібермей, адамдар арасында теңдікті сақтауы керек. Руссо тікелей халық билігін ұсынды. Халық жиналысын өткізіп, онда үкімет есеп беруін талап етті. Жаңа заманды сөз еткенде, ең алдымен АҚШ тәуелсіздік үшін күрес кезіндегі саяси ілімнің алатын орны ерекше. 1775-1783 жылдары Америка халқының ағылшындарға қарсы тәуелсіздік үшін азаматтық соғысы болды. Бұл соғыс демократиялық идеялардың дамуына қуатты түрткі болды. Америка халқының демократия жолындағы азаттық күресі **Томас Джефферсонның** /1743-1826/ атына байланысты. Ол АҚШ-ның «Тәуелсіздік декларациясын» жазды. Ол халық егемендігін жақтады. Теңдік, бостандық болмаған жағдайда халық көтеріліс жасауға құқығы бар деп есептеді.

Тәуелсіздік үшін күрес кезіндеөзінің батыл идеяларымен көзге түскен **Томас Пейн** /1737-1809/ Ол Америка халқын азаттық күреске, отаршылдардан бөлініп шығуға шақырды. Адамның табиғи құқына еркіндікті, сөз, баспасөз, дінге сену бостандығын, бақытқа жету т.б. жатқызды. Пейн бірінші болып, **қоғам мен мемлекетті** ажыратты. Мемлекетті қоғам

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301	
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 11 беті	

тудырады. Үкіметтің мақсаты-қауіпсіздік пен бостандықты қамтамасыз ету. Оның саяси мұраты-жалпыға бірдей сайлау құқығы, тең өкілдігі бар демократиялық республика. Ол соғысқа қарсы болып, бейбітшілікті жақтады.

Томас Джефферсонның менТомас Пейн 1776 жылы 4 шілдеде бекітілген АҚШ-ның Тәуелсіздік Декларациясы мынындай: барлық адамдардың жаратылысынан өмір сүруге, бостандыққа, меншікке, бақытқа және қауіпсіздікке құқы бар. Халық үкіметтің қайнар көзі және егемендік соған тән, үкімет – халықтың қызметшісі, егер ол ұнамаса, үкіметті жоюға еркі бар, билік заң шығаратын, атқарушы, сот өкіметі болып бөлінуі керек.

Жаңа заманда саяси санада айтарлықтай із қалдырған немістің классикалық философиясының негізін салушы **Иммануил Кант** /1724-1804/ Оның саяси көзқарастары «Өмірлік бейбітшілікке» деген еңбегінде баяндалған. Ол былай дейді: Адам бір іс істегенде өнегелік, адамгершілік заңын басшылыққа алуы керек.

5.4.Көрнекі материал:

Материалды техникалық жабдықтауы:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

б) оқыту орны: дәріс аудиториясы

5.5. Әдебиеттер:

1.Рахымбаева А. С. Саясаттану: дәрістер жинағы. Астана. 2006

2. Жамбылов Д. Саясаттану. А., 2007

3. Е. С. Қуандық. Саясаттану негіздері Оқу құралы. -Астана 2000

4.Күзетбаева Б.К., Исаева Л.Н. Саясаттану: оқу -әдістемелік құрал, Ақтау, 2011.

5. А.С. Рахымбаева Саясаттану. Дәрістер жинағы. Астана: Фолиант, 2012.

5.6.Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

-Саясат деген не, ол қашан пайда болды?

-Саясаттанудың негізгі қарастыратын мәселелері?

-Саясаттану өз алдына қашан жеке пән ретінде қалыптасты?

1. Көне Шығыстағы саяси ойлар тарихының ерекшелігі неде?

2. Көне Үндістандағы касталық жүйенің қоғам өміріндегі орны мен рөлі қандай? Саяси ілімдер тарихы

3.Көне Қытайдағы саяси мектептерді атап өтіңіз.

4.Конфуций ілімдерінің қытай қоғамындағы орны қандай? (өткен заманмен салыстырыңыз).

5.Аристотельдің саяси философиялық көзқарасы қандай болды?

6. Көне Грекиядағы саяси ілімдер тарихының ерекшелігі неде?

7. Аристотель мен Платон идеяларындағы орта таптың негізгі рөлі қандай?

8. Ежелгі Римдегі саяси ілімдерге сипаттама беріңіз.

9. Саяси ғылымның даму кезеңдерін атаңыз

10.Қайта өрлеу дәуірінің өзіндік ерекшелігі

11.Н.Макиавеллидің саяси көзқарасы

1.Жаңа материал бойынша негізгі түсініктерге тоқталу.

2.Негізгі терминдер мен тезистерді жұмыс дәптерлеріне жаздыру.

4) Сабақты қорытындылау. 5 мин

1.Оқушыларды бағалау.

2. Келесі сабақ тақырыбын қысқаша хабарлау.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301	
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 12 беті	

Үйге тапсырма беру. 5 мин

1.Тапсырма: Саясаттану пәні және нысаны. Саясаттану пәнінің қызметтері мен әдіс тәсілдері. Ежелгі Шығыстағы саяси ой. Ежелгі Грекия мен Ежелгі Римдегі саяси ойшылдар. Қайта өрлеу замандағы зайырлы саяси –ойлар. Еуропалық ағартушылық саяси идеялар.

№2- сабақ.

5.1.Тақырыбы: Қазақ жерінде қоғамдық және саяси ойлардың қалыптасуы. Жүсіп Баласағұн,Қорқыт ата, Қ.А.Яссауилардың дүниетанымы. XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ойшылдары. XX ғасырдың басындағы саяси ойлар.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты:Қазақ ойшылдарының көзқарасына талдау. XVIII-XIX ғасырлардағы Қазақ ойшылдарының көзқарасын талдау.

Ұйымдастыру кезеңі:5 - мин.

- Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- Сабақтың мақсаты мен міндетін таныстыру.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру-25 мин.

- Барлық оқушылардың үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- Оқушылардың білімдерін бағалау;
- Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезисі:

- Қазақ даласындағы саяси ой пікір
- Қазақ ойшылдарының көзқарасы

Ислам мәдениеті адамның жан-жақты тәрбие алып, жетілуі үшін оның денесін де ақылын да, рухын да, жүріс-тұрысын да өз қамқорлығына алады. Адамды дүниеқоңыздық, мәнсапқұмарлық, жемқорлық сияқты дерттерден айықтыратын деректері де бар.**Әл-Фарабидің** мәдениет туралы пікірлері негізінен араб мәдениетінің мына 4 тармағына байланысты

- Хақиқат /Бір Алланың ақиқаттығын дәлелдеу/
- Шариғат /Мұсымандық тұрмыс-салт заңдары/
- Тарихат /Аллаға қызмет еткен Әулиелер өмірі/
- Моарифат /Білімділік, парасаттылық, идеялары/

Қазақ халқының рухани мұрасы да саяси ой-пікірлерге бай. Осы бай мұра қазақтың бірінші философы, әлеуметтанушысы, математигі астрономі, тіл маманы, музыка зерттеушісі **Әл-Фараби** /870-950/ бастау алады. Ол әр ғылым саласы бойынша 160 трактат жазды. Саясаттануға байланысты «Рахымды қала тұрғындары», «Азаматтық саясат», «Бақытқа жету жолдары» еңбектері бар. Жұрттың жақсы тұрмысын қамтамасыз ететін мемлекет қана өз міндетін атқара алады дейді. Қоғамдағы барлық қиыншылықтарды жеңетін, ақыл-парасат, сондықтан аянбай-тынбай ғылымды игеру керек. Басқару заңға негізделуі керек. Ұлы дана халықтар достығын уағыздады. Халық бір-біріне көмектесетін болса, жер беті береке-бірлікке толады.Ол адамды тәрбиелеу мәселелерін ол өзінің **«Қайырымды қала тұрғындары», «Бақытқа жету жолдары»** т.б. еңбектерінде жан-жақты талдаған. Жалпы алғанда Әл-Фараби Шығыс мәдениетінің алып тұлғасы. Ол дүниежүзілік өркениетте өзінің қадірлі орнын алады.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 13 беті

Шығыс Ренессансы туралы сөз еткендеоның тағы бір бастауы сопылық бағыт жөнінде айтпай кетуге болмайды.

Жүсіп Баласағұн /1021-1075/ акын, қоғам қайраткері болған. Оның «Құтты білік», «Бақыттылық жайлы ілім» деген дастандарын білеміз. Бұл түрік тілінде, яғни өз ана тілінде жазылған. «Құтты білік» еңбегінде мемлекеттіорталықтандыру,оның бірлігі, мемлекетті басқару мәселелеріне көңіл бөлінген.Ол тек саяси трактат қана емес, халықтың мінез-құлқы, салт-дәстүрі, адамның тағдыры, өмірдің мән-мағанасы туралы баяндалған.

Ж. Баласағұншығармаларында сопылық сарын үлкенорын алған. Сопылар құдайды парасатпен емес, жүрекпен түсіну керек деп жариялады.Қазақстан жеріндегі Ренессанс көрністерінің бірі- **Ж. Баласағұнның «Құтты білік»** еңбегі. Осыдан 9 ғасыр бұрын жазылған бұл дастанда түрік мәдениетінің негізгі нышандары айқындалып, бақытты өмір сүруге мұраттары тұжырымдалады. Дастанда 9-11 ғасырда жетісу жерінде тұрған тайпалардың салт-санасы, әдет-ғұрыптары, наным-сенімдері көп жырланған. Ж. Баласағұн қазақ және басқа туысқан түрік халықтарының рухани өрлеуіне үлес қосқан ғұламалардыңбірі. Түрік тайпалары Шығыс Ренессансының жай ғана шеткі аймағы емес екенінің бір куәсі **М. Қашқаридың** /XІғғ/ «**Диуани лұғат ат-түрк**» /түркі сөздерінің жинағы/ атты туындысы. Бұл сөздікті тек тілтанулық құрал демей, сонымен бірге ортағасырлық түрік мәдениетінің озық өркениетке қосқан бір үлесі деп қарастырғанжөн. М. Қашқаридың негізгі зеттреген мәселесі түрік тайпаларының мәдениеті. Ол халық эпосын жазбаша түрік мәдениетінде алғашқы зерттеген ғұлама деп бағалауға болады.

Қазақ халқының ірі ойшылы **Қожа Ахмет Яссауи**/0903-1157/. Оның басты шығармасы «Диуани Хикмет», онда әділдікті, имандылықты, шыншылдықты, мейірімділікті жырлайды.**А Яссауи** түрік мәдениетін мұсылман өркениетімен шебер байланыстырды. Оның негізгі шығармасы: «**Диуани Хикмет**» Ол 63 жасқа келгенде «пайғамбар жасына жеттім, одан әрі өмір сүру күнә» деп бар байлығын мүсәпірлерге таратып, жер астындағы үңгірде тіршілік етеді. Оған **Ақсақ Темір** риза болып, Түркістан қаласында ғиматар салдырған. Сопылық бағыт өкілдері өз ойларын поэзиялық әдіспен насихаттаған. **Омар Хаям, Низами, Хафиз** сияқты ақындар сопылықтың гуманистік идеяларын пайдаланып, ғажайып дастандар жазған.

Қазақ халқының тарихында өшпес із қалдырған хандар да бар . Оларға **Қасым мен Есімді** жатқызуға болады. Қасым ханның қасқа жолы, Есім ханның ескі жолы деп халық олар жасаған заң, тәртіптерді көпке дейін ұмытпаған. Тәуке ханның Жеті жарғысында жер дауы, жесір дауы, құн дауы қаралды. Рулар арасындағы тартыстарды бәсеңдетті, қоғам ішіндегі алауыздықты азайтты, ел бейбіт өмір сүрді.

1. Қазақ ағартушыларының әлеуметтік-саяси теориялары.

2. XX ғасырдағы саяси теориялар мен бағыттар

XIXғасырдың екінші жартысында қазақ даласында саяси идеология ретінде ағыртушылық кең өріс алды. Бұл Қытайдың тарихы мен мәдениетін зерттеуші **Шоқан Уалиханов** /1835-1865/ өмір сүрді. Оның негізгі мақсаты-халыққа қызмет ету, оның мақсат-мүддесін патша шенуліктерімен жергілікті байлардың зорлық-зомбылығынан қорғау, оның рухани және мәдени өркендеуіне ықпал жасау.

Ыбырай Алтынсарин /1841-1889/ халықты дүниеге дұрыс көзқараспен арауға тәрбиелеуді өзінің негізгі мақсаты етіп қойды. Адамдарды тек білім ғана оларды билеп-төстеушілердің қыспағынан құтқара алады деді. Оның «Қазақ даласындағы жұт жөнінде» деген еңбегіндехалқының болашағы отырықшылдыққа көшу және егін шаруашылығымен айналысуда деп атап көрсетті.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 14 беті

Абай Құнанбаев /1845-0904/ кемеңгер дана, ақын, асқан ағартушы, жазба әдебиетіміздің негізін салушы. Ол адамды ақыл, ерік, жоғары дәрежеге көтеріп, асқақтатайындай қоғамның прогрестік дамуын аңсады. Парасатты қоғам орнату Абай еңбектерінің басты бағыты болды. Ол ел басқару жүйесіне жаңа заң, ережелер енгізуді армандап, сол жолда жүзден аса бабы бар ереже жасаған.

Қазақ халқының саяси санасының дамуына XIX ғасырдың аяғы XX ғ. Басында пайда болған алғашқы зиялылар тобы да зор ықпал етті. Оларға **Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Мұстафа Шоқай, М.Жұмабаев** жатады. Олар Ресейдің отаршылдық саясатына қарсы шығып, ұлт-азаттық қозғалысты басқарып, қазақ халқының ұлттық бірлесуін мұрат етті.

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

1. Рахымбаева А. С. Саясаттану: дәрістер жинағы. Астана. 2006
2. Жамбылов Д. Саясаттану. А., 2007
3. Е. С. Қуандық. Саясаттану негіздері Оқу құралы. -Астана 2000
4. Күзетбаева Б.К., Исаева Л.Н. Саясаттану: оқу -әдістемелік құрал, Ақтау, 2011.
5. А.С. Рахымбаева Саясаттану. Дәрістер жинағы. Астана: Фолиант, 2012.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

1. Тапсырма: эссе жазу

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Саяси ғылымның даму кезеңдерін атаңыз
2. Қазақ даласындағы саяси ойдың өзіндік ерекшелігі
3. Қазақ ойшылдарының саяси көзқарастары
 1. Әл-Фарабидің саяси көзқарасы
 2. Тәуке ханның «Жеті жарғысы»

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№3- сабақ.

5.1. Тақырыбы: Билік ұғымы. Биліктің легитимділігі. Саяси жүйе теориялары. Саяси жүйенің құрылымы

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Солидаризм, элитаризм, плюрализм, тоталитаризм, фашизм ұғымдарын талдау. Билік ұғымының мәнін түсіндіру. Саяси жүйенің дұрыс болуының қоғамдағы ролі туралы түсіндіру

Ұйымдастыру кезеңі:— 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

ОҢТҮСТІК-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 15 беті

в) Оқушылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

- Саяси жүйе туралы ұғым
- Саяси жүйенің қызметтері
- Саяси жүйе құрылымы
- Саяси жүйенің жіктелуі
- Саяси жүйе құрылымы
- Саяси жүйенің жіктелуі

Бұл кезде капиталистік елдерде орасан зор өзгерістер болды. XX ғ **солидаризм** ілімі кең өріс алды. Оның негізін салушы француз ойшылы **Л.Дюги**/1859-1928/ болды. Ол қоғамның ынтымақтастығы мен үйлесушілігін қамтамасыз ету керек дейді. Біздің ғасырымызда кең тараған аристократиялық теория – **элитаризм**. Элита деген сөз француз тілінде ең жақсы, іріктелген, таңдаулы деген мағананы білдіреді. Бұны жетілдірген **Г.Моска мен В. Парето** болды. Г.Моска «Саяси ілімнің негіздері» деген кітабында саясат қарама-қарсы екі таптың-үстемдік жүргізуші азшылықтың/элитаның/ және оған бағынышты көпшіліктің /халық, еңбекшілер/ - күресінің айналасында болатын жағдай деп түсіндірді. В. Паретоның ойынша, саяси өмір дегеннің өзі таңдаулылар арасындағы күрес пен олардың орын алмасуы.

XX ғасырда немістің көрнекті саясаттанушысы Макс Вебер өзінің зерттеу қызметінің принципі ретінде **плюрализм** идеясын алды. Оның іздеген басты мәселелері-қоғамның шаруашылық өмірінің, әр түрлі әлеуметтік топтардың материалдық және идеологиялық мүдделері мен діни сананың араларында қандай байланыстар бар, соларды ашуға тырысты.

Империалистік буржуазияның мүддесін көздейтін реакцияшыл саяси бағытқа **фашизм** жатады. Оның негізгі белгілері еңбекшілерді басып-жаншуда зорлық-зомбылықтың шектен тыс түрлерін пайдалану, қоғам және адам өмірін қатаң қадағалау, сыртқы саясатта фашизм басқа елдердің жерін басып алуға бағытталады. Негізін салушы **Ф.Ратцель**.

XX ғасыда біздің елімізге көп қайғы-қасірет әкелген **тоталитаризм** теориясы болды. Ол мемлекет тарапынан қоғамның және әр адамзаттың өмірін қатаң бақылауға алатын мемлекеттік-саяси құрылыс. Тоталитарлық мемлекет қоғаммен тұтасып кеткен. Бір партия, бір идеология үстемдік етеді. Ол адамның жеке басының құндылығын бағаламайды, оны мемлекеттің құралы ретінде пайдаланады.

XX ғасыда либералдық және консервативтік идеялар одан әрмен дамиды. XVIII, XIX ғасырлардағы либерализммен салыстырғанда мұнда жаңа қағидалар енеді. Оны жақтаушылар мемлекеттің реттеушілік қызметіне көп мән бере бастады. Консерваторлар болса мемлекеттік реттеуге қарсы. Әр адам мемлекетке сенбей өз тіршілігін өзі ойласын. Тегеін білім беруді, медициналық қызмет көрсетуді, жұмыссыздарға жәрдем беруді азайтуды жақтайды. Саясаттанудың даму тарихы қысқаша осындай. Оны білмей, адамзат тарихының бұрынғысын, бүгінгісі мен болашағын білу қиын.

1. Білік ұғымы және ол туралы анықтамалар
2. Біліктің қызметтері мен жіктелуі
3. Саяси билік пен мемлекеттік билік
4. Біліктің түрлері

Саясаттануда саяси билік теориясы негізгі орын алады. Саясаттың негізгі мәселесі-билік, ал мазмұны-билік үшін күрес. Американың әйгілі әлеуметтанушысы Талкотт Парсонс /1902-1979/ экономикалық жүйеде ақша қандай орын алса, саяси жүйеде билік те соншалықты орын алады деген.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 16 беті

Билік жөнінде ғалымдар арасында әртүрлі анықтамалар бар.

1. Теологиялық анықтама билікті белгілі бір мақсатқа, белгіленген тәтижеге, қортындыға жету мүмкіндігі деп түсіндірді.
2. Бихевиористік анықтама бойынша билік деп басқа адамдардың жүріс-тұрысын, өзін-өзі ұстауын өзгерту мүмкіндігіне негізделген іс-әрекеттің ерекше түрі.
3. Инструменталистік анықтама билікті белгілі бір құралдарды, амалдарды /зорлық, зомбылық/ пайдалану, қолдану мүмкіндігі деп біледі.
4. Структуралистік анықтама билікті басқарушы мен бағынушының арасындағы қатынастың ерекше түрі деп ұғады. Олар кейбір адамдарды туғанынан әміршіл, басқарғысы келіп тұрады, ал басқалары көнбіс, басқа біреу басқарғанын қалап тұрады.
5. Конфликтілік анықтама билікті дау-жанжал жағдайында игілікті бөлуді реттейтін мүмкіндік, шиеленісті шешудің құралы деп түсіндірді.
6. Біраз ғалымдар билікті басқаларға тигізілетін жалпы ықпал ретінде қарайды.
7. П.Моррис, А.Гидденс сияқтылар, билік біреуге тигізетін жай ғана ықпал емес, оларды өзгертуге бағытталған іс-әрекет дейді.
8. Америка саясаттанушылары Г.Лассуэлл мен А.Каплан «Билік және қоғам» деген еңбегінде билікті шешім қабылдауға қатысу мүмкіндігі ретінде сипаттайды.

Әдетте, **биліктің түрлері өте көп**. Олар: ата-аналар билігі, мемлекеттік, экономикалық, саяси, әлеуметтік, құқықтық, әскери, рухани билік. Бірақ биліктің толық мағанасы мемлекеттік-**саяси** салада ғана айқындалады. Сондықтан **саяси билік** биліктің басты түріне жатады.

Саяси биліктің ерекшеліктері: оның өктемдік сипаты, оның бүкіл қоғамның атынан билік жүргізуі, басқарумен кәсіби айналысатын адамдардың ерекше тобының болуы, оның көпшілік адамдардың мүддесін қорғауы, басқа мекемелерге қарағанда билік органдарының тәуелсіздігі, қоғам өмірінің жұмыс тәртібін белгілеуде жеке-дара құқығы, мемлекет шеңберінде ашық күш қолдана алуы және т.б.

Саяси билік жүргізудің әдістері:

1. Экономикалық қор. М: сайлауға ондаған миллион ақша жұмсалады.
2. Әлеуметтік әдіс-құралдар. Саяси билікті қолдаушы халықтың әлеуметтік жағдайын жасау.
3. Күш жұмсау. Олар мемлекетті қорғайды, саяси билікті құлатуға әрекет жасаушыларға мүмкіндік бермейді. Оған жататындар: сот, әскер, полиция, қауіпсіздік органдары, прокуратура.
4. Ақпарат құралдары. Газет-журнал, радио, телевидение.
5. Информациялық қор. Жапон ғалымдарының айтуы бойынша, информация кімнің қолында болса, ХХІ ғасырда билік соның қолында. Биліктің қайнар көзіне бедел, күш, байлық, заң, адамның қоғамдағы алатын орны, ұйым, мүдде, білім және хабарлама ақпараттар жатады. Билікті жүзеге асырғанда құқық, бедел, сендіру, әдет-ғұрып, амал-айла, зорлық, еріксіз көндіру сияқты амалдар пайдаланады.

Саяси билік таптық, топтық жеке адамның саясатта тұжырымдалған өз еркін жүргізу мүмкіндігін білдіреді. **Мемлекеттік билікке** барлық адамдарға міндетті заңдарды шығаруға жеке-дара құқығы бар заңдар мен ұйымдарды сақтау үшін ерекше күштеу аппараттарына сүйенетін саяси биліктің түрі жатады. Бұдан біз саяси биліктің мағанасының мемлекеттік биліктен кең екендігін байқаймыз.

Басқару түрі жоғарғы үкімет билігі кімнің қолында екендігін көрсетеді. Соған байланысты мемлекет **монархиялық және республикалық** болып екіге бөлінеді. **Монархия деп** мемлекеттің жоғарғы өкімет билігі жеке дара, бір билеушінің қолында болып, ол әкеден балаға мұра ретінде қалатын түрін айтады. Оны хан, патша, император, король деп айтуы

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 17 беті

мүмкін. Монархия өз кезегінде **абсолюттік және конституциялық** болып бөлінеді. **Абсолюттік** деп жоғарғы өкімет билігі бүтіндей, тұтас, формальды түрде шектелместен бір адамның қолында тұратын қоғамдық құрылысты айтады. **Конституциялық** деп монархтың билігі белгілі дәрежеде заң шығаратын билік парламентпен шектеледі. Республикалық деп мемлекеттік биліктің барлық жоғары органдары белгілі бір уақытқа сайланатын немесе өкілдік мекемелер арқылы қалыптасатын мемлекеттік басқарудың түрін айтады. Республика президенттік, парламенттік және аралас болып үшке бөлінеді. Президенттік басқаруда, мемлекеттің де, үкіметтің де басшысы президент болып саналады. Оны парламент немесе халық сайлауы мүмкін.

Жүйе ұғымын XX ғасырдың 20 жылдары ғылыми айналымға алғаш енгізген неміс биологы **Л.Фон. Борталанфи** /1901-1972/ Социологияда қоғамды жүйелік түрде талдаған **Т. Парсонс**. Қоғам 4 жүйешіктен тұрады. Олар **экономикалық, саяси, әлеуметтік, рухани**. Саяси жүйе теориясының пайда болғанына көп уақыт болған жоқ. Оны XX ғасырдың 50 жылдарында Американың саясаттанушысы **Давид Истон** ойлап тапты. Саяси жүйе сыртқы ортамен **«кіріс» және «шығыс»** принциптері арқылы байланысады. Кірістің екі түрі бар: **талап және қолдау**.

Талапты халықтың билік органдарына қоғамдағы құндылықтардың, қазына мен қаржының, қоғамдық қордың әділетті, дұрыс немесе әділетсіз, бұрыс бөлінуі туралы пікірі, билік органдарына үндеуі деуге болады. Ол қоғамда белгілі бір қажеттіліктің бар екенін білдіреді. М: еңбекақыны көтеру, жұмыс күнін қысқарту, білім алу мүмкіндігін арттыру, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау. Мұдай талаптар көбейіп, оларға билік органдары назар аудармаса, саяси жүйе әлсірейді.

Қолдау қоғам мүшелерінің саяси жүйеге ниеттілігін, адалдығын, саяси институттарға сенетіндігін білдіреді. Ол үстемдік етіп отырған саяси жүйені күшейтеді. М: салықтарды дер кезінде төлеу, әскерлік міндетті атқару, сайлауға қатысу.

Шығыс-саяси жүйе жұмысының нәтижесі. Онда саяси жүйе түскен талап-тілектерге сәйкес саяси шешімдер қабылдайды, оларды жүзеге асыру жоспары қарастырылады. Оны халықтың талап-тілегіне жауап деп түсінуге болады. М: қабылданып жатқан заңдар, атқарушы биліктің қаулылары, соттардың шешімдері. Егер кіріс пен шығыс әрекеттері дер кезінде өзара үйлестіріліп отырылса, саяси жүйе тиынақты қызмет атқарады.

Саяси жүйе төмендегідей қызмет атқарады.

1. Белгілі бір әлеуметтік топтың немесе көпшілік халықтың саяси билігін қамтамасыз ету.
2. СС Саяси жүйе қоғамдық қатынастарды реттейді, жекелеген әлеуметтік топтар мен көпшіліктің мақсат-мүддесіне сәйкес адамдардың тіршілік әрекетінің әр түрлі салаларын басқарады.
3. Саяси жүйе қоғамда жинақтаушылық, топтастырушылық қызмет атқарады.
4. Экономиканың қалыпты жұмыс істеп, прогресті дамуына қажетті саяси жағдай жасау.
5. Қоғамды, оның мүшелерін ішкі және сыртқы бүлдіргіш әрекеттерден қорғау

Сонымен қоғамның саяси жүйесі деп билік жүргізіп, қоғамда тұрақтылық пен тәртіпті қамтамасыз ететін, әлеуметтік топтар, таптар, ұлттар, мемлекеттер арасындағы саяси өзара қатынастарды реттейтін ұйымдар мен мекемелердің жиынтығын айтады.

Саяси жүйе құрылымы мынандай 4 бөліктен тұрады.

1. Саяси институттар. Оларға мемлекет, саяси партиялар, кәсіподақтар, б. ұйымдар мен бірлестіктер жатады. Осының ішіндегі ең негізгісі – **мемлекет**. Ол қоғамда белгілі бір тәртіп орнатады, оны басқарады. Оның арнайы аппараттары болады. М: әскер, сот, полиция, милиция.

ОҢТҮСТІК-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»	
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 18 беті

Саяси партиялар-мемлекеттік билікті жүзеге асыруға, саяси жүйені, саяси сана мен мәдениетті қалыптастыруға ат салысады. Кәсіп одақ-халық шаруашылығының өркендеуіне, еңбекшілердің еңбек заңдарының қатаң сақталуын қадағалайды.

2. Саяси қатынастар. Оған таптардың, этникалық бірлестіктердің, тұлғалар мен қоғамның, азамат пен мемлекеттің арасындағы қатынастар кіреді.

3. Саяси ережелер. Олар саяси институттардың өзара бірлесіп әрекет етуін қамтамасыз етеді және саяси жүйенің ережелік негізін құрайды. Олардың ең негізгісі- Конституция және соған сүйенетін заңдар.

4. Саяси мәдениет. Ол саяси сана мен іс-әрекетте, саяси көзқарастарда, идеяларда, теорияларда, саяси тұғырнамаларда, бағдарламаларда, саяси ережелерге қатынаста көрніс табады.

Саяси жүйенің басты қызметі-қазына, байлықты бөлу саласына бақылау жасау. Олардың дұрыс бөлінбеуі ел ішінде әр түрлі топтар арасында дау-дамай тудыруы мүмкін. Саяси жүйе ондай жағдайға жібермей, шиеленістерді өршітпей, жан-жақты бітістіріп, отырғанда ғана өз ролын ойдағыдай атқарады.

Саяси жүйенің жіктелуі

Батыс саясаттанушыларының арасында саяси мәдениеттің жағдайына қарай, саяси жүйені былайша жіктейді.

1. Ағылшын-америкалық
2. Құрылықтық-еуропалық
3. Индустрияланбаған
4. Жарым-жартылай индустрияланған
5. Тоталитарлық

Ағылшын-америкалық түрі ондаған саяси мәдениеттің бірыңғайлығымен, біртектілігімен сипатталады. Бұл елдерде мемлекеттің алдына қойған саяси мақсат-мұратын халықтың бәрі қолдайды. Оған АҚШ, Англия, Канада, Австралия.

Құрылықтық-еуропалық – саяси мәдениеті, ұстанатын құндылықтары әр түрлі болады.

Индустрияланбаған немесе Жарым-жартылай индустрияланған саяси жүйеге аралас мәдениет тән. Онда батыстың салт-дәстүрлері шоғырланған. Оған Азия, Африка, Латын Америкасы жатады.

Тоталитарлық – билеуші партия саяси жүйенің барлық элементтерінің ісіне бақылау жасайды.

5.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар:компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер,тест тапсырмалары,сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

- 1.Рахымбаева А. С. Саясаттану: дәрістер жинағы. Астана. 2006
2. Жамбылов Д. Саясаттану. А., 2007
3. Е. С. Қуандық. Саясаттану негіздері Оқу құралы. -Астана 2000
- 4.Күзетбаева Б.К., Исаева Л.Н. Саясаттану: оқу -әдістемелік құрал, Ақтау, 2011.
5. А.С. Рахымбаева Саясаттану. Дәрістер жинағы. Астана: Фолиант, 2012.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Глоссарий

Қазақ тілінде	орыс тілінде
Ағылшын-америкалық	
Құрылықтық-еуропалық	

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 19 беті

Индустрияланбаған	
Жарым-жартылай	
Тоталитарлық	

1.Тапсырма: эссе жазу. Саяси ғылымның тарихын оқып білудің маңызы Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Саяси ғылымның даму кезеңдерін атаңыз
2. XXҒ саяси ілімдері
3. Солидаризм, элитаризм түсінік
4. Плюрализм, тоталитаризм, фашизм ұғымдары
5. Биліктің қандай анықтамалары бар
6. Биліктің қандай қызметтері бар
7. Биліктің жіктелуі
8. Саяси билік дегеніміз не
9. Мемлекеттік билік дегеніміз не
10. Қазақстандағы биліктің түрлері
11. Жүйе дегеніміз не
12. Саяси жүйенің қызметтерін ата
13. Саяси жүйе құрылымының бөліктерін ата
14. Саяси институттарға нелер жатады
15. Саяси ережелерді ата
16. Саяси жүйенің жіктелуі

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№4- сабақ.

5.1.Тақырыбы: Мемлекет: пайда болуы, мәні, нышаны, қызметі, мақсаты. Саяси режимнің типтері. Тоталитарлық режимнің негізгі белгілері Саяси партиялар ұғымы. Саяси партияның негізгі мақсаты, міндеті және қызметі.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Өткен тақырыпты бекіту.

Мемлекеттің белгілерін ажырата білу. қоғамның саяси режимінің мәні мен типтерін, сайлау жүйелері мен саяси партиялардың негізгі түрлерін ашу. Саяси партиялардың пайда болуын ұғындыру.

Ұйымдастыру кезеңі:— 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 20 беті

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

1. Мемлекеттің пайда болуы мен мәні
2. Мемлекеттің белгілері мен қызметтері

Мемлекет деген ұғым екі мағанада қолданылады. Кең мағанасында үлкен әлеуметтік топтың ұйымын білдіреді де халық, қоғам, ел деген ұғымдарға сәйкес келеді. Тар мағанасында басқару құрылымының, мемлекеттік аппараттың жиынтығын білдіріп, үкімет, әкімшілік деген ұғымдарға сай келеді. Саясаттануда екінші мағанасын пайдаланады.

Мемлекет-саяси жүйенің басты элементі,оның негізгі ұйымы. Ол керек кезінде арнаулы күштеу органдарын пайдалана отырып, өз аумағында тұратын адамдардың мүддесін қорғауға тиіс және соған орай олардың арасындағы арақатынастарды құқықтық ережелер арқылы реттейтін қоғамдық механизм.

Мемлекет құл иеленушілік қоғамда дүниеге келді. Оның пайда болуы және мәні жөнінде әр түрлі көзқарастар бар. Солардың ішіндегі ең кең тараған түрі мыналар.

1. Теологиялық теория. Оның негізін салушы А. Августин мен Ф. Аквинский мемлекеттің пайда болуын құдайдың құдіретімен түсіндіреді.
2. Патриархтық теория. Оның негізін салушы XVIIIғ. өмір сүрген ағылшын ойшылы Р. Филмер мемлекеттің пайда болуын рулардың тайпаға, тайпалардың одан үлкен қауымдастыққа, олардың одан әрі мемлекетке дейін бірігуінен деп санайды. Осыған ұқсас идеяны Аристотель де айтқан.
3. Қоғамдық келісім теориясы Т. Гоббс, Ж.Ж. Руссо егеменді әмірші мен оның қол астындағы адамдардың келісімінің арқасында мемлекет пайда болады дейді.
4. Зорлық жасау теориясы Е.Дюринг, К. Каутский бір елді екінші елдің басып алуының нәтижесінде арадағы қатынастарды реттеу үшін мемлекет пайда болды деп пайымдайды.
5. географиялық теория А. Ратцель, В.Соловьев мемлекеттің пайда болуы географиялық ортаның өзгешеліктерінен деп түсіндіреді.
6. Психологиялық теория адамдарға бағыну мен құлшылық ету қажеттілігі мәңгі бақи тән болған дегенді айтады.
7. Марксистік теория мемлекеттің пайда болуын жеке меншік пен таптардың шығуымен байланыстырады. Ол экономика жағынан үстемдік етуші таптың саяси үстемдігін қамтамасыз ету үшін және басқа таптардың қарсылығын басу үшін керек деп санады.
8. Казіргі шетелдік зерттеушілер мемлекеттің мәні таптық күресті бітістіруде, татуластыруда деп білді. Оған барлық халықтың, ұлттың мүддесіне сай келетін қоғамдық тәртіпті жасайтын ұйым, құрал ретінде қарайды.

Сонымен мемлекет деп белгілі бір аумақ шеңберінде адамдардың әлеуметтік топтар, таптар мен бірлестіктердің қатынастары мен қызметтерін ұйымдастыратын, бақылайтын қоғамның саяси жүйесінің негізгі элементін айтамыз.

Мемлекеттің бірнеше белгілері бар. Олар.

1. Аумақтық бөліну. Мемлекеттің заңдары мен өкілеттілігі сол аумақта тұратын адамдардың бәріне ортақ
2. Ерекше өкімет аппараты. Ол өзінің үстемдігін әскер, полиция, сот, барлау, шіркеу, баспасөз құралдары арқылы жүзеге асырады.
3. Мемлекеттің егемендігі. Ол ішкі және сыртқы істерін атқарудағы толық тәуелсіздігі, дербестігі. Мемлекет бүкіл қоғамның атынан ресми істі жүргізе алады.
4. Ашық күш қолдану, зорлықпен еріксіз көндіру. Қылмыс жасағандарды, еркінен айырудан бастап, өлім жазасына дейін кесе алады.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 21 беті

5. Салық салу. Орасан зор мемлекеттік аппаратты ұстау үшін халықтан салық алынады.

6. Мемлекеттің міндетті түрде мүшесі, азаматы болуы керек. Жалпы мемлекет болу үшін оның өз аумағында тұратын халқы болуы керек.

Осы көрсетілген белгілер мемлекетті басқа ұйым, мекеме, бірлестіктерден ерекшеліндіреді.

Мемлекеттің **ішкі және сыртқы** қызметтері бар

Ескерту: мемлекет деп белгілі бір аумақ шеңберінде адамдардың әлеуметтік топтар, таптар мен бірлестіктердің қатынастары мен қызметтерін ұйымдастыратын, бақылайтын қоғамның саяси жүйесінің негізгі элементін айтамыз

1. Саяси режим түсінігі мен түрлері. Қазіргі уақыттағы саяси режимдер: батыстағы полиархиялар, жаңа демократиялар, шығыстық-азиялық режимдер, исламдық режим, әскери режимдер.

Саяси режимдер қоғам, мемлекет және тұлға арасындағы байланысты жүзеге асырады. Осы байланыстың әлеуметтік өмірдің басты субъектілерінің арасында қалай және қандай тәсілдердің, құралдардың, күштердің көмегімен қандай ұйымдасқан формада жүзеге асатыны өте маңызды мәселе. Бұл жағдайда біз қоғамды, мемлекетті, тұлғаны өзара әрекеттесуші субъектілердің жүйесі ретінде көре аламыз. Мұндағы субъектілер дербес элементтер және олардың арасындағы өзара әрекеттесудің өзіндік тәсілі "саяси режим" ұғымымен белгіленеді.

Саяси режим – мемлекеттің, қоғамның және жеке адамның арасындағы қарым-қатынастардың сипатын анықтайтын мемлекеттік билік органдарының қызмет-әдістерінің жиынтығы.

Саяси режимдер түрлі тарихи жағдайларға байланысты мынандай типтерге жіктеледі:

- Демократиялық саяси режим;
- Тоталитарлық саяси режим;
- Авторитарлық саяси режим.

Демократиялық саяси режим мұндай режимде ел халқының кең әлеуметтік жіктері, халық, демос (гр. *sōzidemos* — халық) қоғамды, қоғамдық істерді басқарып, билікті жүзеге асырады. Демократия

— әлеуметтік өмір агенттері өздері құрған билік құрылымында шешімдердің қабылдануын атендәре жеде қатыса алатын басқару формасы болып саналады. Демократияны ерекше әлеуметтік құндылық дей отырып, ежелгі грек ойшылы Демокрит былай деген: "Демократиядағы кедейлік патшакезіндегі молшылықтан (азаматтардың) қаншалық артық болса, еріктілік құлдыққа қарағанда соншалық жақсы".

Демократия — өзтамырыналғашқы басқару құрылымдары мен шешімдерді әлеуметтік өмірдің қатысушылары тікелей өздері қабылдаған қоғамның мемлекетке дейінгі кезеңінен алады. Тарихи әдебиетте, саяси ойлар тарихында, батыстанегізінен Афины қала-мемлекетінің, Новгород вечесінің, ал шығыста Шыңғыс ұрпақтарының және оған жақындамдардың ортасынан жоғары билеушіні — ханды сайлауы, жерлерде жергілікті билеушілер — билердің сайлануы, ашық пікір алысудың негізінде жайылым бөлісу, сыртқы басқыншылардан қорғану және т.б. өмірлік маңызды шешімдердің қабылдануы туралы көп жазылған.

Бұл жағдайлар Қазақ хандығының тарихында да орын алған. Алайда құрылымданған сословиелерге, таптарға, әлеуметтік, этникалық, кәсіби, жыныстық, жас ерекшеліктік және басқа да топтарға бөлінген қоғамда жүзеге асатын демократиялық басқару, тиісті түрде модификацияланбауы мүмкін емес.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301	
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 22 беті	

Сондықтан бізде демократияның қоғамның саяси құрылымы ретінде, саяси режим ретінде қарастырамыз. Мемлекеттік билікті ұйымдастыру формасы мен саяси жүйе ретіндегі қазіргі кездегі демократия өкілдік демократия түрінде қызмет етіп, дамиды. Әлеуметтік тұтастықты қамтамасыз ететін саяси режим ретіндегі демократияның басты ерекшеліктері бар.

1. Еркіндік принципі -
Бұл принциптің салтанат құруы саяси режимнің креативті әлеуетін көтереді. Адамның қоғамдық істерді басқаруға қатысу мүмкіншілігі кеңейетүседі. Тұлға өзі ойына йайтуға және өзін танытуға кең мүмкіндік алады және ол тек Құқықтық нормалармен ғана шектеледі.

2. Саяси бәсекелестік – Мұнда қоғамның саяси элитасы декларациялар жариялау, уәделер беру, қоғамдық өмірдің маңызды проблемаларының шешімдері берілген әлеуметтік бағдарламаларды жасаққа уарқылы халықтың назарын өздеріне аударып, қолдауына ие болу үшін ашық күрес жүргізетін бәсекелес саяси күштерге бөлінеді.

3. Демократиялық режимнің саяси жаңалықтарды қабылдай білу қабілеті -
Мұнда демократияның саяси жүйе ретінде беріктіктің, тұрақтылықтың қажетті қорына ие бола отырып, сыртқы әсерлерді белсенді қабылдау мүмкіндігімен, оларға лайықты жауап бере алуымен, тіпті қажет болған жағдайда бейімделуімен, өзін-өзі жетілдіруімен анықталады.

4. Саяси қатынастар субъектілерінің іс-әрекеті мен құрметі үшін саяси кеңістік жасау – Мұнда мемлекеттік билік пен азаматтық қоғамның өзара бірлесіп қызмет етуін, сондай-ақ олардың әртүрлі ұйымдастыру формаларын, әдістерін, күштері мен құралдарын қамтитын теңізбектелген саяси жүйе қалыптасады.

Саяси режим ретіндегі демократияның және қызмет атқарып отырған саяси мәдениеттің басты белгісі-тұлғаның Құқықтық қорғалуы. Демократиялық режим-конституциялық режим. Конституция баптарын да тұлғаның негізгі Құқықтары мен олардың кепілдіктері жазылған.

Тоталитаризм (лат. totalis – тұтастай, түгелдей) – деспотизмнің біртүрі. Тоталитаризм орнаған мемлекетте қоғам өмірінің барлық саласы биліктің бақылауында болып, адам бостандығы мен конституциялық құқықтары жойылады, оппозиция мен өзгесаяси ой өкілдері саяси қуғын-сүргінге ұшыратылады. Тоталитаризмнің тарихи үлгілері КСРО-да Сталин, Қытайда Мао Цзэ-дун, Солтүстік Кореяда Ким Ир Сен режимі кезінде, фашистік Италия мен Германияда орнады.

1) қоғамның, жеке адамдардың өмірінде споттық, авторитарлық — бюрократиялық мемлекеттің күшімен басқаратын қоғамдық-саяси құрылыс.

Тоталитарлы саяси жүйе ең сорақы түрі — фашистік тәртіп;

2) саяси ой-жүйедегі тоталитарлық тәртіпті атқарушы бағыт.

Барлық тоталитарлық жүйелердің ортақ 8 белгісі бар:

1. Бюрократияның бір партия арқылы саяси, экономикалық, әскери және идеол. үстемдік жүргізуі;

2. Саясиланған иерархиялық әлеуметтік құрылыс;

3. Міндетті түрде қолына жоғарғы саяси, экономикалық, әскери және

5. Қоғамды қорқынышта және толық бағыныштылықта ұстау мақсатымен қуғын-сүргін науқанын жүргізіп тұратын қуатты қуғындау-жазалау органы;

6. Әскерилендірілген экономика, ішкі саясаттың әскери-өндірістік кешенге тәуелділігі;

7. Мәжбүрлеуші идеологияның болуы, оған мойынсұнбау ауыр қылмыс ретінде бағалануы;

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 23 беті

8. Қоғамда жау бейнесінің қалыптастырылуы, сол жауға деген жек көрушілік режимнің мақсатына жету жолында бұқараның жұмылуына себепші болады.

Кеңестер Одағында Тоталитаризм орныққан 1920 – 1930 ж. байлар мен кулактарды тап ретінде жою шаралары және ауыл шаруашылығын коллективтендіру саясаты жүзеге асырылып, қазақ халқы алапат ашаршылық пен босқыншылықты бастан кешті. Кеңестік Тоталитаризм ұлттық зиялы қауым өкілдерінің бір бөлігін өзіндік саяси ұстанымдарына орай “тап жаулары”, “жат пікірдегілер” және “әлеуметтік қауіпті элементтер” ретінде қудалады. А.Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, Ә.Байділдин, Д.Әбілов, М.Тынышбаев, Т.Рысқұлов, т.б. қазақ қайраткерлері кеңестік Тоталитаризмнің құрбаны болды.

2-дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңде де тоталитаризм қысым-шылығын Е.Бекмаханов, Б.Сүлейменов, Б.Кенжебаев, М.Әуезов, Ә.Қоңыратбаев, Ә.Марғұлан, Қ.Сәтбаев сияқты қазақ зиялылары бастан кешті. Кеңестік Тоталитаризмге қарсы наразылық 1960 жылдан қарқын ала бастады. Бұған Мәскеуде қазақстандық жастардың “Жас тұлпар” ұйымын құруы және 1979 ж. Целиноградта болған оқиғаның бой көрсетуі дәлел бола алады. 1986 жылғы желтоқсан оқиғасы кеңестік тоталитаризмге қарсылықтың айқын көрінісі болып табылады.

Тоталитарлы саясаттық жүйе - мемлекеттің қоғамға және жеке адамға толықтай, тұтас бақылау орнатуымен сипатталатын саяси жүйенің бір түрі.

Оған тән ерекше белгілер:

1. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының барынша бұзылуы; барлық деңгейдегі биліктің жоғарыдан тағайындалуы;
2. Билік бөлінісі принципіннің жойылуы, яғни, биліктің барлық - атқарушы, заңшығарушы, сот тармақтарының тұтасып кетуі;
3. Басында көсемі бар бір ғана билеуші партияның болуы және оның мемлекетпен тұтасып кетуі;
4. Басқа партиялардың және ұйымдардың қызметінің ресми "қозғалыс" қызметімен алмастырылуы;
5. Қоғамның барлық мүшелеріне бір ресми идеологиялық доктринаның таңылуы;
6. Тек қана мемлекеттік нысандағы бұқаралық ақпарат құралдарының болуы, қандай да болмасын ақпараттың қатаң "сүзгіден" өткізілуі;
7. Үздіксіз әрі тұтастай зорлыққа негізделген мемлекеттік ұйымдасқан лаңкестік.

- 1.Саяси партияның түсінігі және құрылымы
- 2.Саяси партиялардың қызметтері мен түрлері
- 3.Партиялық және сайлау жүйелер, олардың түрлері

Қазіргі уақытта партия қоғамның саяси жүйесінің элементі. Бірақ ең алғашқы кезде саяси партияның көріністері Ежелгі Грецияда пайда болды. Олар салыстырмалы түрде толық ұйымдастырылмаған, әлсіз деңгейде болды. Олар әртүрлі топтардың мүддесін қолдаған жоқ, тек құл иеленуші таптың әртүрлі өкілдерінің қызығушылығын қанағаттандырды. Партияның өмір сүруі орта ғасырда да жалғасын тапты. Бірақ қоғамдағы деспотиялық абсолюттік саяси құрылыстың түрлері партияның белгілі рөлді ойнауына жол берген жоқ.

Ертедегі ойшылдар алғашқы партиялар туралы өз пікірлерін білдіргені белгілі. Әрине бұл бүгінгі күндегі партия түсінігімен толық ұқсамайды. Олар басқа саяси үйірмелер болатын. Әр түрлі саяси жүйеде адамдар өздерінің маңызды мүдделерін қорғау мақсатында ұйымдасты. Бұл ұйым- саяси партия болды.

XVIII ғасырдың басында партия ұлттық мүдде үшін қызмет ете бастады. Ағылшын ойшылы Э. Берк (1729-1797): «Ұлттық мүддені күшейтіп, салыстырмалы түрде келісімге келу мақсатында партия өзін адамдар ұйымы ретінде көрсетті» - деп атап өткен. Әртүрлі топтар арасындағы мүдделердің күрделенуі, яғни, буржуазиялық қоғамдағы қайшылықты күшейтті.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301	
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 24 беті	

Партияның пайда болуы топтар мүддесін қорғайтын индивидтер арасындағы жаңа саяси күрес түрін көрсетті.

Қазіргі ғылымда саяси партия мәнін түсінуде негізгі үш *ғылыми бағытар* бар.

а) либералдық дәстүр қақтығысы негізіндегі қалыптасқан, бір идеология ұстанушы адамдар тобы ретіндегі түсінік (Э. Берк)

б) мемлекетте жұмыс істейтін ұйымның спецификалық түрі ретіндегі институциональдық түсінік (М.Дюверже).

в) белгілі бір таптың немесе әлеуметтік топтың белсенді бөлігі және олардың жалпы мүдделерін қамтамасыз ететін ұйым (марксистік көзқарас).

Сонымен, саяси партия – бұл жергілікті және ұлттық деңгейде болатын үзіліссіз әрекет етуші ұйым. Ол көпшілікті мақсат етіп халық қолдауына ие болалады. Оның негізгі ерекшелігі билік үшін күресу болып табылады.

Кез келген саяси партияның міндетті түрде өз *құрылымы* болады. Оған партияның лидері, штабы, бюрократиялық аппараты, белсенді мүшелері, енжар мүшелері және қолдаушылары кіреді. Сөйтіп ол ұйым болады.

2 сұрақ. Саяси ғылымда партиялардың қызметтеріне әр түрлі саясаттанушылар өз көзқарастарын білдіреді. К. Фон Бейме саяси партияның *төрт қызметін* бөліп көрсетеді:

1) Партия мақсаттын анықтау. Тиянақты идеология және бағдарлама арқылы партия бағдарлық стратегиясын анықтауға тырысады.

2) Қоғамдық мүдделерді, қызығушылықтарды біріктіру. Партиялар орталық мемлекеттік органдардың шешімдеріне ықпал жасай отырып қоғамдық пікір туғызады.

3) Азаматтардың мобилизациясы және социализациясы, яғни саяси әлеуметтенуі (адамдарды саясатқа тарту, икемдendirу). Партия азаматтардың саяси белсенділігін арттыруға ұмтылады және ұзақ уақыттық саяси әрекетін негіздейді.

4) Жетекші элитаны және үкімет құрамын қалыптастырады.

3сұрақ.

Партиялық жүйелердің қалыптасуына саяси жүйеде М.Дюверженің пікірінше **сайлау процесі** көп ықпал етеді. Оның түрлерін көп жағдайда *сайлау жүйелер* анықтайды. Бұл процестің М.Дюверже 3 заңдылығын тапқан.

Сайлау саяси процестің бір түрі. Қазіргі демократиялық қоғамда азаматтардың саяси белсенділігін білдіретін процесс – ол сайлауға қатысу. Ол *конвенционалды қатысушылықтың* түріне жатады. Сайлау белгіленген уақытта заңға сәйкес өткізіліп отырады. Сайлаудың мақсаты – билік басына неғұрлым сенімді түрде қоғамның жақсы деген өкілдерін әкелу мүмкіндігі және жалпы барлық билік тармақтарын легитимизациялау болып табылады. Сайлау процесінің өзінің этаптары болады:

1. кандидатты ұсыну, 2. бағдарламаны құру және оған сәйкес үгіт, насихат жүргізу, 3. сайлауды өткізу, 4. сайлаудың нәтежісін қортындылау.

Сайлау демократиялық саяси режимдегі саяси процестің маңызды орталық бөлігі болып табылады. Сайлаудың тиімділігі бірнеше экономикалық, әлеуметтік және рухани факторларға байланысты.

Сайлау жалпы қандай елде болмасын тиімді, қажетті болып табылады. Өйткені біз басқалармен санаса аламыз, таңдау мүмкіндігіміз көбейеді, өз көзқарастарымызды білдіріп, сайлауға қатыса отырып, мемлекеттегі саяси процеске тікелей қатысып, өз үлесімізді қосамыз.

Сайлау – ерекше саяси күрес болып табылады. Бұл процесс тікелей саяси билікке ұмтылу мәселесімен тығыз байланысты. Біздің елде де тәуелсіздік алғаннан бері бірнеше сайлау науқаны болып өтті. Мұнда демократиялық саясаттың талабына сай саяси партиялар мен қозғалыстар

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 25 беті

катысты. Бұл біздің елдегі демократияның қалыптасуының алғы шарттары болып табылады. Сайлау кезіндегі басты ескеретін жай оның заңға, конституцияға сәйкес келуі.

Сайлау кезінде адамдар өмірлік маңызды мәселелерді терең сезінеді. Сондықтан да билік органдарына ұсынылатын кандидаттардың сайлау алдындағы бағдарламалары қысқаша әрі нұсқа түрде тұрғын халықтың әртүрлі топтарының маңызды әлеуметтік қажеттіліктерін білдіріп, мүдделерін қорғап, білімді қамтамасыз етеді.

Сайлау алдындағы күрес кезінде қарама – қайшы келетін саяси позицияларды бұқара халықтан қолдау табатын шешімдермен ауыстырады. Осы мақсатта сайлау институционализацияның басты бір тәсілдері ретінде және әлеуметтік қайшылықты шешетін әдістерінің бірі ретінде де болады.

Ескерту: саяси партия – бұл жергілікті және ұлттық деңгейде болатын үзіліссіз әрекет етуші ұйым. Ол көпшілікті мақсат етіп халық қолдауына ие болады. Оның негізгі ерекшелігі билік үшін күресу болып табылады.

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

1. Рахымбаева А. С. Саясаттану: дәрістер жинағы. Астана. 2006
2. Жамбылов Д. Саясаттану. А., 2007
3. Е. С. Қуандық. Саясаттану негіздері Оқу құралы. -Астана 2000
4. Күзетбаева Б.К., Исаева Л.Н. Саясаттану: оқу -әдістемелік құрал, Ақтау, 2011.
5. А.С. Рахымбаева Саясаттану. Дәрістер жинағы. Астана: Фолиант, 2012.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Глоссарий

Қазақ тілінде	орыс тілінде
Мемлекет	
Теологиялық теория.	
Патриархтық теория.	
Зорлық жасау теориясы	
Психологиялық теория	
Марксистік теория	

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Мемлекет дегеніміз не
2. Мемлекет қашан пайда болды
3. Мемлекеттің пайда болу теориялары
4. Мемлекеттің белгілері
 1. Саяси режим түсінігі мен түрлерін атаңыз.
 2. Тоталитаризм және авторитарлық саяси режимдердің ерекшеліктері неде?
 3. Қазақстандағы саяси режим қандай?
4. Саяси партия дегеніміз не
5. Саяси партия құрылымы

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 26 беті

6. Саяси партияның қызметтері
7. Саяси партиялардың түрлері
8. Қазақстандағы партияларды ата
9. Солшыл партиялар олардың мақсаттары
10. Оңшыл партиялар, олардың мақсаттары

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№5- сабақ.

5.1. Тақырыбы: Саяси элита ұғымы. Қазіргі Қазақстандағы саяси көсемдік. Саяси сана мәні. Саяси сананың құрылымы. Саяси мәдениет ұғымы. Қақтығыстар мен дағдарыстарды шешу жолдары. Сыртқы саясат. Халықаралық қатынастар дамуының қазіргі тенденциялары. Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының негізгі бағыттары.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Саяси элитаның кім екенін түсіндіру. Саяси сана мен мәдениетті түсіндіру. саяси шиеленістер мен дағдарыстар мәнін түсіндіру. Әлемдік саясаттың мәнін түсіну. Қазақстан Республикасындағы саяси жағдайы мен даму үрдістері.

Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

1. Саяси элитаның түсінігі мен қызметі
2. Саяси элиталардың қалыптасуы мен жіктелуі
1. Саяси идеология және оның қызметтері
2. Саяси сананың құрамдас бөлігі және өзегі-саяси идеология
3. Саяси мәдениет туралы ұғым
4. Саяси мәдениеттің мәні мен қызметтері
5. Әлемдік саясат және халықаралық қатынастар
6. Халықаралық саясат
7. Халықаралық қатынастар

«Элита» термині француздың сөзі сұрыпталған, тандалған, іріктелген деген мағананы білдіреді. XVIII ғ бастап ол сөзбен жоғары сапалы товарларды атады. XX ғ бастап саясаттану мен әлеуметтануда білімі, байлығы, беделі жоғары адамдардың азғантай әлеуметтік тобын білдірді. Тарихи жағынан алғанда адамдарды ел билеуші **тандаулыларға** және олардың дегенін істейтін **бағыныштыларға** бөлу идеясы өте ертеден бастау алады.

Элитарлық теорияны XX ғ италия ғалымдары **Г.Моска**, **В.Парето**, неміс **Р.Михельс** қалыптастырды. **Г.Моска** 1854-1941 элита теориясын «Саяси ғылым негіздері» деген еңбегінде қарастырды. Қоғам басқарушы мен бағынушыдан тұрады. **Әскери ерлік, байлық,**

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 27 беті

діни дәреже – осы үш қасиет адамға басқарушылар қатарына кіруге мүмкіндік береді. Элита терминін ғылыми айналымға енгізген **В.Парето.1848-1923** «Жалпыға бірдей социология трактатында» ол «**элиталардың айналуы**» теориясын жасады. Ол бойынша кім алдыңғы қатарлы идея ұсынса, билік басында сол адам болмақ дейді. Және де біртіндеп ол идеялар ескіргенде, орнына жаңа идеялар келеді. Мұндай жағдайда жаңа идеяны айтушы билік басына келеді. Осылайша элита айланыста болады.

Сонымен, саяси элита деп қазына-байлықты, қаржы-қаражатты бөлуге байланысты және т.б. саяси маңызды шешімдер қабылдауға қатысты жоғары мәртебесі мен ықпалы бар ұйымдасқан топты айтады.

Кәзіргі саясаттану ғылымында білімнің элитология деген арнайы саласы бар. Ол элиталардың қалыптасуын, қоғамдағы ролын, әлеуметтік-саяси процестерге ықпал ету әдіс-тәсілдерін зерттейді.

Саяси элиталардың қалыптасуы мен жіктелуі. Саяси элитаны қалыптастырудың **екі түрі бар: антрепренерлық және гильдия.** Антрепренерлық түрде кандидаттың байлығына кәсібіне, біліміне, мамандығына онша мән бермейді. Ең бастысы көпшілік жұртқа ұнай білу қабілеті басты орын алады. Бұның кемшілігі-кездейсоқ адамдардың билік басына келуі. Гильдия жүйесінде үміткерге көптеген талаптар қойылады. Оған кандидаттық білімі, адамдар арасындағы жұмыс тәжірибесі, партиялық стажы болуы керек. Оның артықшылығы-саясаткерлердің болашақ «с-әрекетін алдын-ала болжауға, соған орай шара қолдануға болады. Билеуші элитаның арасында дау-жанжал кемиді. Қалай болғанда да қоғам саяси элитасыз, кәсіби маманданған басқарушыларсыз өз қызметін толық атқара алмайды. Саяси элита **әр түрлі** келеді. Сондықтан ол жіктеледі, топтастырылады. Билікке иелігіне қарай **басқарушы және оппозициялық** элита деп бөледі. **Басқарушы элита** деп мемлекеттік билікке ие, маңызды саяси шешімдерді қабылдаушыларды айтады. **Оппозициялық элита**- билік басындағылардың іс-әрекетін сынап, олқылықтарын тауып, қателіктерін көрсетеді. Саяси элитаның **жаңару тәсіліне** қарай-**ашық және жабық** элита деп бөлінеді. Ашық элита өкілдеріне әлеуметтік топ өкілдеріне есік ашық. Жабық элита ол белгілі бір таптан, тектен шыққандармен ғана толықтырылады. М.Гильдия жүйесі.

Бұған дейін біз мемлекеттің ішінде жүргізілетін, яғни ішкі саясатты сөз еттік. Сонымен қатар әлемдік саясатта бар.

Әлемдік саясат деп мемлекеттердің және басқа халықаралық субъектілердің әлемдік сахнадағы іс-әрекеттің жиынтығын айтады.

Ол әлемдік қауымдастықтың өміріне қатысты шешімдерді шығару, қабылдау және оларды жүзеге асыруды, мемлекеттердің түбегейлі мүдделеріне сәйкес ұстанымдар мен мақсаттарды қамтиды. Сонымен қатар бұл тақырыпта жиі кездесетін мағыналық жағынан жақын үш ұғым бар. Олар-**сыртқы саясат, халықаралық саясат, халықаралық қатынастар.**

Сыртқы саясатқа жеке мемлекеттердің дүниежүзілік дәрежеде жүргізген іс-әрекеттері жатады. Халықаралық саясатқа мемлекеттік не топтық мүдделерді жүзеге асыруға бағытталған мемлекеттер, жеке адамдар және т.б. арасындағы қоғамдық қатынастар кіреді.

Халықаралық қатынасқа халықтар, мемлекеттер, мемлекеттік жүйелер арасындағы дүниежүзілік деңгейде жүргізілген саяси, экономикалық, құқықтық, дипломатиялық, әскери, мәдени байланыстар және оларды іске асырушы әлеуметтік, экономикалық, саяси күштер мен ұйымдардың өзара қатынастарының жиынтығын айтады.

Мысалы: Сыртқы саясатты жеке мемлекеттер жүргізеді, ал халықаралық саясатқа мемлекеттік ұйымдармен қатар саяси партиялар мен қозғалыстар, әлеуметтік топтар мен жеке адамдар және мемлекеттік емес ұйымдар қатынасуы мүмкін. Халықаралық қатынастарда сыртқы және халықаралық саясаттардың негізгі, түпкі бастамасы, принциптері қаланады.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 28 беті

XXҒ аяғына қарай жаңа тәуелсіз Қазақстан өзінің жаңа саяси жүйесін қалыптастырды. Мемлекеттік тәуелсіздіктің басты атрибуттарына ие болды. Олар –толық шексіз егемендік, республиканың территориялық бірлігі, республика азаматтығының бар болуы және өзінің мемлекеттік рәміздері. Ол дүниежүзілік қауымдастыққа дербес субъект ретінде белсене кірісуде. Қазақстан БҰҰ толық мүшесі. 1995 ж 30 тамызда бүкілхалықтық референдум арқылы ҚР жаңа Конституциясы қабылданды. Демократиялық және құқықтық қатынастар жолындағы құқықтық кедергілер толық жойылып еліміздің өркениет жолына түсуіне кең жол ашылды. Қазақстан таза президенттік республикаға айналды, қос палаталы Парламант құрылды. Үкіметің ролі артты. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтары нығайды. Ата Заңымызда мемлекеттік биліктің қайнар көзі –**халық** деп көрсетілген.

ҚР аумағында 120 ұлттың өкілі еңбек етіп, елдің болашақ іргетасын қалап жатыр. Жергілікті ұлт өкілі қазақтар. 17 млн-нан тұратын халық санының жартысын-43,2 пайызын құрайды, орыстар-36,4, украиндар-5,2, немістер-4,1, өзбек-2,2, татар-2, қалған ұлт өкілдері 0,6-1 пайызын құрайды.

Қазақстанның қазіргі сыртқы саясатының негізгі мақсаттары мен принциптеріне мыналар жатады:

- мемлекеттік мүддені қорғау
- елімізде экономикалық, реформаларды жалғастыру, демократиялық институттарды күшейту үшін сыртқы жағдайларды барынша қамтамасыз ету
- әлемдегі барлық елдермен тең құқықты және серіктестік қатынастарды дамыту
- ғаламдық және аймақтық, интеграциялық, процестерге белсене қатысу
- халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықты тереңдету
- **Қазақстан Республикасындағы саяси модернизация.** Еліміздегі саяси жаңғырту мен даму стратегиясының негізгі бағыттары «Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасу және даму стратегиясы» (1992 ж.), «Қазақстан-2030. Барлық қазақстандықтар-дың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» стратегиялық бағдарламасы (1997 ж.), «**Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты**»(2012 ж.) сияқты бағдарламаларда айқындалған. Сонымен бірге, еліміздің саяси даму бағыттары ҚР Президентінің жыл сайынғы Қазақстан халқына арналған жолдауларында және Қазақстан халқы Ассамблеясының отырыстарында сөйлеген сөздерінде жан-жақты талданып, одан әрі дамыту жолдары ұсынылып отырылады. Президенттің «Ғасырлар тоғысында» (1996 ж.), «Тарих толқынында» (1997 ж.), «Сындарлы он жыл» (2002 ж.), «Тәуелсіздік белестері» (2003 ж.), «Қазақстан жолы» (2007 ж.) атты кітаптары еліміздегі саяси жаңғыртудың ауқымы мен бағытын ұғынуға, сондай-ақ мемлекеттік саясат пен еліміз дамуының стратегиялық жоспарындағы негізгі басымдылықтарды анықтауға мүмкіндік береді.
- Саясаттану оқулықтарында саяси жаңғыртудың түрлерін атап көрсетіледі, олар:
- 1. классикалық спонтанды үлгі, (Батыс Еуропа елдері, АҚШ, Австралия) феодалдық қоғамның әртүрлі құрылымының жүйелі жаңғыруы негізінде қазіргі қоғамның басты құрылымдарының пайда болуы;
- 2. жаңғыртудың кешіккен және негізгі емес үлгісі, (Жапония, Бразилия, Аргентина, Пиреней түбегі) жаңғыртудың кейбір алғышарттарының (нарықтық қатынас, азаматтық қоғам, құқықтық мемлекет т.б.) болмауымен ерекшеленді, өзгерістер синхронды емес, авторитарлы сипатқа негізделінеді;
- 3. кешігу жаңғырту үлгісінде (Испания, Португалия) бірінші саясат екінші экономика деген қағида ұсталынады. Дамыған қоғамға өту саяси мәселелерді шешуден, мемлекеттік

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301	
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 29 беті	

институттарды құрудан, конституция даярлаудан, ұлттық-мемлекеттік құрылымның жалпы қағидаларын анықтаудан басталды. Ал, экономикалық жаңғырту кейінге қалдырылып, оған тек саяси мәселелер шешімін тапқан соң қайта келеді.

- Н.Ә. Назарбаев елімізде алдымен экономика содан соң саясат деген принципті ұстану міндетін ұсынды, дегенмен, қоғам өмірінің барлық саласында жүргізілетін реформалар тиімділігі саяси тұрақтылық пен демократиялық қағидалардың қоғам өмірінің барлық саласы мен саяси санаға саяси құндылық ретінде енуіне тәуелді. Мәселен, Қазақстан-2050» Стратегиясында жаңа елдің іргесін қалау міндетін үш бірдей жаңғырту негізінде шешілді деп атап көрсетілген болатын, олар:

- мемлекеттің іргесін қалау мен нарықтық экономикада серпіліс жасау;
- әлеуметтік мемлекеттің негіздерін қалау;
- қоғамдық сананы қайта өзгерту.

- Қазақстанда саяси тұрақтылықтың сақталынуы, бұл мемлекетіміздің даму кезеңдерінде саяси реформаларға басымдық мән беруінің нәтижесі деп санаймыз. Қазақстан - 2050 Стратегиясында қалыптасқан мемлекеттің жетістіктері атап көрсетілді, олар мыналар:

- 1. қуатты да табысты мемлекет;
- 2. демократияландыру мен ырықтандырудың орнықты процесі;
- 3. түрлі әлеуметтік, этникалық және дін топтардың келісімі мен татулығы;
- 4. ұлттық экономика. Халықаралық деңгейдегі біздің рөліміз;
- 5. қоғамдық тұрақтылық пен келісімді қамтамасыз еткен әлеуметтік саясат;
- 6. әлемдік қауымдастық таныған ел;
- 7. ядролық қаруды таратпау режимін ілгерілетудегі біздің белсенді рөліміз.

- Президентіміз Н.Ә. Назарбаев

бұл жетістіктеріміз қазақстандық дамудың үлгісі. Жаңа саяси бағыттың негізі болуға тиіс деп атап көрсетті.

- Біздің басты мақсатымыз – 2050 жылға қарай мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға орта кенбектің негізінде берекелі қоғам құру, олу үшін мемлекеттік басқарудың жаңа түрін қалыптастыру міндеті ұсынылды.

Мемлекеттік басқарудың жаңа түрін қалыптастырудың негізгі саяси бағыты мыналар:

- 1. мемлекеттік жоспарлау және болжау жүйесін одан әрі жетілдірету;
- 2. басқаруды орталықсыздандыруды сауатты жүргізу,
- 3. кәсіпқой мемлекеттік аппаратты қалыптастыру;
- 4. мемлекеттік аппарат пен бизнес-қауымдастықтың жаңа өзара іс-қимыл жүйесін құру;
- 5. мемлекет тәртіпсіздікке мүлдем төзбеушілік принципін ұстануы тиіс;
- 6. мемлекет пен қоғам жемқорлыққа қарсы күресетін бір күш болуға тиіс;
- 7. құқық қорғау органдары мен арнайы қызметтердің реформасын жалғастыру [2].

- ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың биылғы «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауы «Қазақстан – 2050»

Стратегиясын әрі қарай таратудың Жолдауы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ»

атты Қазақстан халқына Жолдауында еліміздің әлемдегі ең дамыған 30

елдің қатарына кіру тұжырымдамасының негізінде ұсынған ұзақ мерзімді басымдылықтың жетіншісі

– мемлекеттік институттар жұмысын жетілдіру, мына міндеттерді ұсынды:

- 1. адал бәсекелестік, әділеттілік, заңның үстемдігі, жоғары құқықтық мәдениет ахуалын қалыптастыру;

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301	
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 30 беті	

- 2. мемлекеттіңүкіметтікемессекторменжәнебизнеспенөзараіс-қимылыныңжаңартылғантәсілдерінқалыптастыру;
- 3. сот жүйесіашықжәнеқолжетімді, карапайымжәнебарлықдауды тез шешеалатындайболуғатиіс;
- 4. мемлекеттіккәсіпорындардың, ұлттықкомпаниялар мен бюджеттікмекемелердің кадр саясатына меритократия қағидаттарыенгізуі;
- 5. сыбайласжемқорлыққақарсыжаңастратегиянықалыптастыру;
- 6. жергіліктіжерлердегібасқаруоргандарынакөбірекдербестікберу .
- «Қазақстан-2050» Стратегиясыеліміздіңмемлекеттікинституттарыныңсаясидамуына, мемлекеттіңөзгерушіәлеуметтікжағдайғаикемдібейімделуқабілетініңжетілуінежәнеталап-қолдау мен саясишешім-әрекетарасындакерібайланыстыңтиімдімеханизмініңқалыптасуынаалыпкеледі. Еліміздегісаясижаңғыртудыңмақсатымемлекеттікинституттаржәнеашықтүрдегісаясибилікар қылыбірте-біртекүрделеніпкележатқанэкономикалықжәнеәлеуметтікмәселелердішешуболыптабылады.
- АмерикандықғалымГ.Алмондсаяси даму саясижүйеніңтұрақтылықтықолданыпқоғамдыжаңғыртудыжүзегеасыруғақабілеттілігі, ал екіншіжағынан, элементтердіңөзарабайланысыныңжиынтығыдепсипаттағанболатын. Демек, қоғамдағысаяси даму бүкілқоғамөмірініңбарлықсаласындағысапалықөзгерістергетәуелдіболады. Мұндашешушірөлдімемлекеттікинституттардыңдамуы мен сапалықөзгерістеріатқарады.
- Әлемдіктәжірибекөрсеткендейсаясижүйеніжаңғыртудағымаңыздысықұрылымынөзгертудемес, оныңіс-әрекеті мен қызметінжетілдіруде. Сондықтан, саясижүйеніжаңғыртумыналарға:
 - саясиинституттардыңжаңапроблемалардышешебілуқабілетінарттыруға;
 - қоғамнашықсипаттағықатынасынжетілдіруге;
 - саяси жүйенің өзгеруші әлеуметтік жағдайға икемді бейімделу қабілетін көтеруге; талап-қолдаужәнесаясишешім әрекетарасындакерібайланыстыңтиімдімеханизмінжетілдіругебағытталуытиіс.
- Жоғарыдаайтылғандардықорытындылайкеле, **ҚР ПрезидентіН.Ә.Назарбаевтың «Қазақстанжолы – 2050: Бірмақсат, бірімүдде, бірболашақ» аттыЖолдауы**мемлекеттің болашақ даму міндеттері мен саясибағытынайқындайтынкешендікжәнежүйеліліксипатқаиетарихиқұндықұжат.
- Қоғамдық-саяситұрақтылықақытбойыншатұрақтыжәнеөзгеріссізболмайды. Бұлбъективтіжәнесубъективтіфакторларықпалететінқолданжасалған процесс. Қазақстанның 22 жылдан аса әлеуметтіккүйзеліссізжәнеэтноконфессиялықшиеленіссізболуы – бұлсөзсіз ел Президенті Н.Ә. Назарбаев пен оныңкомандасыныңзорөңбегінің, өздерініңсаясишешімдеріндесаясаттамаңыззорсаясикөрегендікқабілеттерінеғанаемес, сондай-ақсаясидамудыңболжамдықнұсқаларынкұрастыру мен жағымдыжәнежағымсызсәттердіқаталесептеугенегізделгенсалауаттыпрагматизмге де сүйенулеріболыптабылады.

5.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

1.Рахымбаева А. С. Саясаттану: дәрістер жинағы. Астана. 2006

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 31 беті

2. Жамбылов Д. Саясаттану. А., 2007
3. Е. С. Қуандық. Саясаттану негіздері Оқу құралы. -Астана 2000
4. Күзетбаева Б.К., Исаева Л.Н. Саясаттану: оқу -әдістемелік құрал, Ақтау, 2011.
5. А.С. Рахымбаева Саясаттану. Дәрістер жинағы. Астана: Фолиант, 2012.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

1.Тапсырма: сөз жұмбақ

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Саяси элитаның түсінігі
2. Саяси элитаның қызметі
3. Саяси элиталардың қалыптасуы
4. Саяси элиталардың жіктелуі
- 1.Саяси идеология
- 2.Саяси идеология және оның қызметтері
- 3.Саяси сана саяси өмірді сипаттайтын жалпы категория
- 4.Саясаттану ілімінде бұл тақырыптың маңызы қандай
- 5.Саяси мәдениет дегеніміз не
- 6.Саяси мәдениеттің қызметтері
- 7.Саяси шиеленістер мен дағдарыстардың себептерін түсіндіріңіз.
- 8.Қазіргі халықаралық қатынастар жүйесіндегі Қазақстанның рөлі қандай?
1. Әлемдік саясат дегеніміз не
2. Сыртқы саясат
3. Ішкі саясат
- 4.ХХІғасырдағы халықаралыққатынастар дамуы қандай деп ойлайсыз
- 5.Қазақстанның қазіргі сыртқы саясатының негізгі мақсаттары
- 6.Қазақстанның қазіргі сыртқы саясатының негізгі принциптері
- 7.ҚР егемен мемлекет
- 1.Қазіргі халықаралық қатынастар жүйесіндегі Қазақстанның рөлі қандай?
- 2.Бес институционалдық реформаларды жүзеге асырудағы 100 нақты қадам
- 3.Ұлт жоспарының мазмұнын атаңыз.
- 4.«Қазақстан-2050 Стратегиясы»-ның негізгі бағыттары қандай?

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№5- сабақ.

5.1.Тақырыбы: Аралық бақылау №1

Әлеуметтану пәні және оқыту объектісі. Әлеуметтану құрылымы мен қызметтері

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Өтілген тақырып бойынша бақылау жұмысын алу

Әлеуметтану ғылымының пайда болуын түсіндіру.Қоғамның әлеуметтік құрылымына тоқталу.

Ұйымдастыру кезеңі:— 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 32 беті

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

- Барлық оқушылардың үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- Оқушылардың білімдерін бағалау;
- Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

Аралық бақылау №1

- Саясаттану пәні және нысаны.
- Саясаттану саясат, билік, саяси жүйе, саяси құбылыстар туралы ғылым.
- Саясаттану пәнінің қызметтері мен әдіс-тәсілдері.
- Ежелгі Шығыстағы саяси ой (будда, конфуцишілдік, даосизм, легизм) .
- Ежелгі Грекия мен Ежелгі Римдегі саяси ойшылдар (Платон, Аристотель, Полибий, Цицерон).
- Ортағасырлық еуропадағы саяси-пікірлер (Марк Аврелий, Фома Аквинский, Мартин Лютер).
- Қайта өрлеу замандағы зиялы саяси ойлар (Н. Макиавелли, Томас Мор).
- Еуропалық ағартушылық саяси идеялар (Томас Гоббс, Джон Локк, Шарль Луи Монтескье, Жан-Жак Руссо).
- XIX ғасырдағы еуропалық саяси ойлар.
- Қазақ жерінде қоғамдық және саяси ойлардың қалыптасуы.
- Әл-Фарабидің мемлекет құрылысына көзқарасы.
- Жүсіп Баласағұн, Қорқыт-Ата, Хожа Ахмет Ясауилардың дүниетанымы.
- XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ ойшылдары (Ш. Уалиханов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев).
- XX ғасырдың басындағы саяси ойлар. Ә. Бөкейханов, С. Садуақасов, М. Дулатов, М. Шоқай, М. Тынышпаев, Х. Досмухаметов, Т. Рыскулов, С. Қожанов, М. Жұмабаев, С. Торайғыров, Ж. Аймауытов, С. Сейфуллин, Б. Майлин, І. Жансүгіровтердің саяси идеялары.
- Саяси ғылымның шетелдік және қазақстандық даму бағыттары.
- Билік ұғымы. Биліктің негізгі түрлері.
- Саяси биліктің түсінігі және ерекшеліктері. Саяси биліктің түрлері.
- Мемлекеттік саяси биліктің жоғары түрі, еңдамыған түрі.
- Биліктің құрылымы: билік институттары, биліктің қызметтері мен ресурстары.
- Қазақстандағы мемлекеттік биліктің бөлуі.
- Биліктің легитимділігі.
- Қоғамдағы саяси бәсекелестік және оппозицияның қажеттілігі.
- Қазақстан Республикасында билікпен оппозиция және олардың өзара әрекеттері.
- Саяси биліктің түсінігі және ерекшеліктері.
- Саяси биліктің түрлері.
- Қоғамдағы саяси жүйе.
- «Саяси жүйе» теориялары. Д. Истон, Г. Алмонд және К. Дойч.
- Саяси жүйенің әлеуметтену, бейімделу, сезіну, реттеу қызметтері.
- Қазақстан Республикасының саяси партиялық және сайлаушылық жүйенің даму проблемалары.
- Сайлау жүйесі.
- Саяси режимнің типтері. Тоталитаризм және оның әртүрлілігі.
- Тоталитарлық жүйенің формалары. Тоталитарлық режимнің саяси тәжірибесі. Тоталитарлық режимнің негізгі белгілері.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 33 беті

- 33..Авторитарлық саясирежимніңнегізгібағыты.
- 34.Дәстүрлі шексіз монархия, олигархия жәнеәскеритәртіп.
- 35.Демократия жәнеоныңәртүрлігіформаларынанықтау.
- 36.Саяси партиялардыңгензистіңкезеңдері. Партия түрлері.
- 37.Саяси элита ұғымы. Элитаныңклассикалыққағидалары,оныңқызметтер.
- 38.Қазіргі Қазақстандағысаясикөсемдік.
- 39.Дүниежүзілік саясаттыңұғымымәні. Сыртқысаясат. Дипломатия.
- 40.Халықаралық қатынастардамуыныңқазіргітенденциялары.
- 41.Қазақстан Республикасысыртқысаясатыныңнегізгібағыттары.
- 42.Геосаясаттың негізгіэлементтеріжәнемәні.
- 43.Қазіргі әлемніңгеосаясижағдайы.

Жаңа сабақ:

- 1.Әлеуметтанудың даму тарихы.
- 2.Әлеуметтану пәні мен қызметі.
- 3.Қоғамның әлеуметтік құрылымы
- 4.Әлеуметтік институт
- 5.Әлеуметтік қауымдастық

1)Антика кезеңінің социологияның негізін салушылар – Платон мен Аристотель.Олар қоғамдағы адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасы,олардың салт-дәстүрлері,тұрмыс тіршілігін қарастырды.Көне заманда «қоғам» мен «мемлекет» ұғымдары синонимдер ретінде қолданды.Жалпы әлеуметтанудағы ең алғашқы еңбек Платонның «Мемлекет»деген еңбегі.Мемлекетті ғылым негізінде құру керек дейді.Платон қоғамды басқарушыға көп көңіл бөледі.Аристотельдің «Саясат» деген еңбегінде ежелгі грек мемлекетінің (онда әрбір қала мемлекет болып есептеленетін)саяси жүйесін зерттеді

2)Орта ғасыр мен Жаңа заман өкілдері Н.Макиавелли болды.Ол қоғамдағы адамдардың мінез-құлқына,оны басқарушының моральдық нормаларына көп көңіл бөлуі.Мемлекетті басқарушы жақсы жетістіктерге жету үшін адамдардың мінез-құлық заңдылығын білу керек дейді.Томос Гоббс азаматтың қоғамда қоғамдық келісім теориясын жасады.Адамдарды қоғам құруға не итермелейді?Бірігіп қорғану Гоббс «Азамат туралы»деген еңбегінде 1)Адам қоғамдық өмірге бейім болып тумайды,ол тәрбиенің нәтижесінде болатын нәрсе.2)Азаматтың қоғам бір топ адамның екінші топтан қорғану нәтижесінде болады дейді.Қорқыныш адамдарды біріктіре түседі.Мемлекет-осы қорқынышты қанағаттандыратын нәрсе (құбылыс).

Табиғатынан әрбір адам тең болып дүниеге келеді.Теңсіздік қайдан пайда болды?Бір уақытта бір затты бірнеше адам пайдалану қажеттігі туады.Бірге қолануға мүмкіншілік жоқ.

Әлеуметтану ұғымы латын тілінің «Societas» қоғам және гректің logos – ілім, яғни қоғамның пайда болуының, ондағы әлеуметтік байланыс, қатынастардың, алуан түрлі әлеуметтік адам бірліктерінің, ұйым, мекемелердің, институттардың, құбылысының процестердің дамуының жалпы заңдылықтарын зерттейтін ғылым. XIX ғасырдың ортасында атақты француз әлеуметтанушысы О.Кокет енгізді. Әлеуметтанудың объектісі мен пәнінің айырмашылығын білуіміз керек.

Объект дегеніміз – бізді қоршаған нақтылы өмір, ол қоғам, адамдар (отбасы, ток, әлеуметтік мекемелер, институттар) тіпті адамның өзі оның іс – әрекеті, қызметі, санасы, тәртібі.

Ал әлеуметтану пәні – әлеуметтік ұйымдардың бірігіп, ұйымдасып еңбек етуін, қызмет атқаруын, жұмыс істеуін, жалпы материалдық, рухани іс – әрекеттердің, олардың арасындағы

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 34 беті

алуан түрлі қатынастардың бір – біріне әрекетін, түрлерін жан – жақты терең танып, білудің әлеуметтанудың пәні деп айтады.

Әлеуметтік дегеніміз, нақтылы қоғамдағы қоғамдық қатынастардың жиынтығы.

Басқа сөзбен айтқанда әлеуметтік – әр түрлі жеке тұлғалардың бірігіп стеген қызметінің жемісі, нәтижесі. Әлеуметтану категориялары: әлеуметтік жүйе, әлеуметтік байланыс, әлеуметтік қатынас, әлеуметтік процесс, әлеуметтік тұлға, әлеуметтік құрылым, әлеуметтік институт, әлеуметтік роль, статус, әлеуметтік мүдде.

Әлеуметтің негізгі 2 категорияға басты назар аударады. Ол қоғам және тұлға.

Әлеуметтанудың әдістері: сұрыптау, бақылау, сұрау, құжаттарды талдау, сараптау, модель, тест, т.б. Осы әдістерді қолданып, әрбір адам қоғамдық құбылыстар, процестер туралы танымын, білімін толықтырып отырады.

Әлеуметтанудың қызметі.

Әлеуметтанудың қоғам өмірімен тығыз, жан – жақты байланысы оның атқаратын қызметінен айқын көрінеді.

1)Танымдылық қызметі. Әлеуметтану қандай да бір деңгейде болмасын, ол әруақытта жаңа білімнің, көкжиегін кеңейтіп, оның деңгейі мен дәрежесін өсіріп отырады. Қоғамның әлеуметтік даму заңдылықтарын, болашағын ашып береді.

2)Бақылау қызметі. Саяси партиялар өздерін саясаттарын жүргізуде әлеуметтанудың барлық мүмкіншіліктерін пайдаланып отырады.

3) Болжау қызметі.

4)Әлеуметтік даму жоспары қызметін атқарады. Еңбек ұжымдарының жоспарын жасағанда жаңа деректерді, фактілерді, кеңес – ұсыныстарда пайдаланады.

5)Идеологиялық функция. Нақты әлеуметтік зерттеуден алынған нәтижелер қоғамдағы белгілі бір жік немесе топтардың талап – тілегіне, мұң – мұқтажын шешуге, сөйтіп, оларды белгілі бір әлеуметтік мақсатқа жеткізу, сендіру үшін пайдаланылады.

6) Гуманистік функция.

Әлеуметтану адамдардың арасындағы қарым – қатынастарды, байланыстарды, одан әрі жеілдіріп, олардың сана – сезімдерін, мінез – құлықтарын, тәртібін жақсартады.

Әлеуметтің басқа қоғамдақ ғылымда байланысы.

1)Экономика, 2)құқық, 3)педагогика, 4)әдебиет.

«Мемлекет», «қоғам», «ел» деген ұғымдардың айырмашылығы неде. Бұл ұғымдардың айырмашылығын Гегель теориялық жағынан дәлелдеп берді. Қоғам – бір-бірімен өзара байланыста, қарым-қатынаста болатын адамдардың үлкен қоғамдасуы. Мемлекет – сол қоғамды басқаратын билік органы. Ел – әлгі аталған қоғам қалыптасып, мекендейтін белгілі бір территория. Әлеуметтану ғылымы осы аталғандардың ішінде 3топтағы қоғам ұғамын зерттейді.

Қоғамның құрылымы өте күрделі. Әлеуметтік құрылым дегеніміз, қоғамның ішкі құрамы, оның элементтерінің жиынтығы мен олардың арасындағы сан алуан байланыстар. Әлеуметтік құрылымға:

А) Өзара тығыз байланыста, қарым-қатынаста болатын индивидтер немесе адамдар жатады.

Ә) Қоғам мүшелерінің бірігуінің негізінде пайда болып, дамып отыратын әлеуметтік қоғамдастықтар.

Б) Сол қоғамда қалыптасқан, белгілі бір қызмет атқаратын әлеуметтік институттар.

Әлеуметтік құрылымның басты элементтері

← қатынастар
→ қатынастар

Әлеуметтік қоғамдастықтар
 Әлеуметтік қоғамдастық деп, белгілі бір ортақ белгілері бар, яғни мүдделері, құндылық бағдарлары, атқаратын қызметі, іс-әрекеттері ұқсас адамдар тобын айтамыз.

Әлеуметтік қоғамдастықтардың негізгі түрлері:

Тұрақтылық дәрежесіне қарай	Көлеміне қарай	Мазмұнына қарай
1.Тұрақтылығы төмен топтар: М:театрдағы,поездағы жолаушылар. 2.Орташа тұрақтылығы бар: М:еңбек ұжымы, құрылыс бригадасы, студенттер тобы. 3.Тұрақтылығы жоғары: М:ұлттар,таптар.	1.Үлкен топтар: М:ұлттар,таптар. 2.Орташа топтар: М: бір аймақтың тұрғындары. 3.Кіші топтар: М:отбасы,шағын ұжым қызметкерлері,оқу топтары.	1.Әлеуметтік-таптық: М:касталар,сословиелер,топтар 2.Әлеуметтік-экономикалық: М:ру,тайпа,ұлыстар,ұлттар. 3.Әлеуметтік-демографиялық: М:жастар,қарт адамдар,бала, әйел,ерлер. 4.Әлеуметтік-кәсіби: М:мұғалім,дәрігер. 5.Әлеуметтік-территориялық: М: облыс,село тұрғындары.

Жоғарыда біз әлеуметтік құрылымның басты элементтеріне әлеуметтік институттар жатады дедік. Әлеуметтік институттар-қоғам мүшелерінің бірлесіп өмір сүрулерін ұйымдастыру мен реттеп отырудың тарихи қалыптасқан тұрақты формалары. Әлеуметтік институттардың арқасында адамдар арасындағы тәртіп реттеліп, іс-әрекеттері реттеліп отырады. Әлеуметтік институттар адамдардың қажеттіліктерінен пайда болады. М: қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету қажеттілігінен (милиция) институты пайда болады.

Әлеуметтік институттар:

Экономикалық институттар	Саяси институттар	Рухани институттар	Отбасы саласындағы институттар
Бұл экономиканың тиімді дамуын қамтамасыз ету мақсатында шаруашылықты басқару және ұйымдастыруды жүзеге асыру.	Қоғамды билеу және басқару қызметтерін атқарады.	Ғылым мен білімнің,өнердің дамуына ықпал етеді.	Отбасының берекелі де берік болуы тұтас қоғамның тұрақты болуын қамтамасыз етеді.
1.Меншік-жеке тұлғаның материалдық және басқа құндылыққа ие болуы. 2.Ақша-тауар айырбасының жалпы эквиваленті. 3.Еңбек ақы-жұмыскерлердің	1.Сот 2.Мемлекет 3.Армия 4.Саяси партиялар	1.Ғылым 2.Білім 3.Тәрбие 4.Моральдық ережелер	1.Отбасы 2.Ана 3.Әке 4.Неке 5.Балалары

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 36 беті

еңбегіне төленетін ақы.			
-------------------------	--	--	--

Қоғам ілгерілеп дамыған сайын әлеуметтік институттар да дамып, жетіліп отырады.

5.4. Иллюстративті материал:

- а) **техникалық құралдар:** компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.
 ә) **көрнекі және дидактикалық құралдар:** өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

- 1) Рахметов С., Болатова Г., Исмағанбетова С. «**Социология**» Алматы 2003
- 2) Ибрахим Шамшатұлы «**Әлеуметтану**» Алматы 2004
- 3) Абсаттаров Ә. «**Әлеуметтану**» Алматы 2004
- 4) Икенова С.Ә. «**Әлеуметтану негіздері**» Алматы 2005

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Әлеуметтанудың даму кезеңдерін ата
2. Әлеуметтану пәні
3. Әлеуметтану қызметі
4. Әлеуметтік құрылым дегіміз не?
5. Әлеуметтік құрылымның басты элементтері.
6. Әлеуметтік институт, оның түрлері.
7. Әлеуметтік қауымдастық, оның түрлері.

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№7- сабақ.

5.1. Тақырыбы: Қазақстандағы әлеуметтанудың қалыптасуы және дамуы.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

2.2. Мақсаты: Қазақстанда әлеуметтік қалыптасуы, дамуы туралы ой пікірлер
Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезисі:

1. XX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақстанда әлеуметтік ой-пікірлердің дамуы.

Бәрімізге мәлім, қазақ елі XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бірінші

ОҢТҮСТІК-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 37 беті

жартысында феодалдық қоғамдық қатынастар дәуірінде болды. Қазақ халқы, бір жағынан, жергілікті феодалдардың, екінші жағынан, Ресей Патшасының зор қанауының, езгісінде болды. Еңбекші бұқараның хал.жағдайы өте нашар болды, өйткені олар әр уақытта алуан түрлі ауыр салықтар төлеп отыруға мәжбүр болды. Қанаушылар олардың құнарлы.шұрайлы жерлерін тартып алып, өздерін шөл және шөлейт жерлерге ығыстырды. Ресей патшасы байырғы ұлтты одан әрі жаныштап, езуді күшейтті. Ал, жергілікті үстем тап, қалыптасып келе жатқан буржуазия, дін басылары, патшалық ресей үкіметі халықты революциялық күрестен аулақ ұстауға тырысты, қазақ бұқара халқын орсyтың жұмысшы.шаруа табынан, алдыңғы қатарлы интеллигенциясынан алыс ұстауға әрекет жасады, араға іріткі салды, ұлтаралық дау.дамайды, жанжалды насихаттады. Осылардың салдарынан Қазақстанда бұқара халықтың патшалық ресей үкіметіне, жергілікті хандарға, байларға қарсы әлденеше стихиялық ереуіл.көтерілістері болды, бірақ олардың бәрі күшпен басылып отырды. Осындай ауыр жағдайлардың нәтижесінде және орыс демократиясының, мәдениеті мен ғылымының игілікті әсерінің негізінде Қазақстанда алдыңғы қатарлы философиялық, әлеуметтік.саяси ой.пікірлер қалыптаса бастады. Қазақ халқы ұлттық мәдениетінің тарихына жаңа жол ашушы бір топ ұлы ойшылар мен прогрессивті ағартушылар, қоғамдық.саяси қайраткерлері шықты. Олардың қатарында Шоқан Уәлиханов (1835.1865жж.), Ыбырай Алтынсарин (1841.1889жж.), Абай Құнанбаев (1845.1904жж.) сияқты қоғамдық.саяси қайраткерлер, Әлихан Бөкейханов (18870.1937жж.), Ахмет Байтұрсынов (1873.1937жж.) т.б. оқымыстылар болды.

Енді осы ұлы ойшылар мен ғалымдардың, әлеуметтік.саяси қайраткерлердің көзқарастарына қысқаша тоқталайық.

Шоқан Уәлихановтың әлеуметтік.ғылыми көзқарастары, оның демократиялық, гуманистік ой.пікірлері Петербургте және Сібір Кадет корпусында оқып жүргенде, сонымен бірге сол кездегі орыстың ұлы демократиялық өкілдерінің шығармаларын оқып, олардың кейбіреулерімен жақындасып, кездесіп, араласып жүргенде қалыптасты. Ол қазақты орыс мәдениетіне жақындату, орыс ғылымына идеясын жақтаған адам. Оның аққан жұлдаздай қысқа өмірі ғылым үшін өте құнды жылдар болғпн еді.

5.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

- 1.Рахметов С., Болатова Г., Исмағанбетова С. «Социология» Алматы 2003
- 2.Ибрахим Шамшатұлы «Әлеуметтану» Алматы 2004
- 3.Абсаттаров Ә. «Әлеуметтану» Алматы 2004
- 4.Икенова С.Ә. «Әлеуметтану негіздері» Алматы 2005

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

- 1.Азаматтық қоғамның генезисі және эволюция идеялары.
- 2.Азамттық қоғамдық және тар мағынасында түсіну.
3. XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы әлеуметтану ғылымының дамуы

Үйге тапсырма беру. 5 мин

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 38 беті

№7- сабақ.

5.1.Тақырыбы:Қазіргі қоғамның сипаты мен бірлігі. Ғылым мен мәдениет. Мәдениеттану-мәдениет туралы ғылым. Мәдениет және өнер.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты:Қоғамды философиялық тұрғыда түсіндіріп,қоғамның адамдар үшін, әлем үшін маңызын түсіндіріп жеткізу. Мәдениет деген не, оның қоғамдағы орнын түсіндіру

Ұйымдастыру кезеңі:— 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру.25 мин

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушыларының білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру:35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

-Ғылымның мәні

-Ғылыми танымның логикасы мен методологиясы

-Мәдениеттанудың зерттеу объектісі және пәні

-Мәдениеттанудың дамуы және қалыптасуының негізгі кезеңдері

-Мәдениеттің түрлері.

-Мәдениеттің қызметтері.

Адамзат қоғамның қалыптасып, одан әрі өсіп-өркендеуінде, тарихи сатылармен ілгерілеуінде ғылымның атқаратын ролі айрықша екені белгілі. Ғылым дүниені танып, игерудің, данышпандық пен зерделіліктің қайнар көзі екенін жақсы біліміз. Сонда ғылым деген не, Ғылым және білім деген түсініктер бір мағанада ма? Білім дегеніміз- материалдық және рухани құбылыстар туралы шынайы әрі нақты мәліметтер жиынтығы, олардың адам санасында дұрыс, объективті бейнеленуі. Жалпы білім қорын ғылымға дейінгі, яғни күнделікті өмірде туындаған қарапайым білім және ғылыми білім деп екіге ажыратуға болады. Ғылымға дейінгі қарапайым білім тіршілік барысында, іс-әрекет үстінде, тәжірибе ауқымында жинақталады. Ол бар болғаны құбылысты сипаттайды, оқиғаның қалай өтіп жатқанын пайымдайды. Ал ғылыми білім терең де мазмұнды. Ол құбылыст, оқиғаны жай сипаттаумен ғана шектелмейді. Құбылыс неге мұндай, оқиға неліктен дәл осылайша, басқаша емес отіп жатыр, себебі бар ма, алдана күтіп тұр деген сұрақтарға дәйекті жауап қайтарады. Басқаша айтқанда, ғылыми білім оқиғаларды, құбылыстармен фактілерді бейнелету сырттай сипаттап қана қоймайды сонымен қатар оларды түсіндіреді, ішкі табиғатын, мәнді жақтары мен маңызды байланыстарынашып көрсетеді, яғни даму заңдылықтарын айқындап түйіндейді. Осы негізде ғылыми білім оқиғалардың, құбылыстардың бұдан былайғы даму бағдарларына болжам жасайды. Ғылыми білім рухани дүниенің құрамдас бөлігі есебінде қашанда жүйелілігімен, логикалық тұрғыдан ұйымдастығымен және теориялық сипатымен ерекшеленеді. Ғылыми білім ғылыми қиындықтары мен қайшылықтары мол ізденістің, шығармашылық іс- әрекеттің барысында туындап, жинақталып, жүйеленеді. Ол таным процесінің мақсаты әрі күрделі нәтижесі болып табылады.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 39 беті

Сөйтіп, **ғылым** дегеніміз – заттардың, құбылыстар мен процестердің ішкі болмысын, табиғатын ашып көрсететін, олардың даму заңдылықтарын даралап тұжырымдайтын шынайы, ақиқат білім жүйесі. Тарихи тұрғыда ғылым адамзат қоғамы дамуының белгілі бір сатысында, өзі туғызатын қажеттіліктерге байланысты, ой еңбегі мен дене еңбегі бөлініп, қауымдық қоғам ыдырап, таптық қоғам қалыптаса бастаған кезде пайда болған. Алғашқы ғылыми жүйелі ой – пікірлер мен тұжырымдар ертегі Шығыста, Египетте, Вавилонда, Грекияда т.б. дүниеге келген еді. Ең алғашқы тарихи жүйе философия болғаны белгілі. Одан әрі практиканың сұрамдарына, өндіріс қажеттерін қанағаттандыруға байланысты түрлі ғылымдар философия құрамынан жіктеліп шығып, өз алдына дербестік алды. Ең әуелі қозғалыстың қарапайым түрлеріне байланысты ғылымдар - механика және оған қызмет етуші математика, физика және астрономия, солардың негізінде химия, биология және медицина ғылымдары қалыптаса бастады, кейініректе қоғамтану ғылымдары дүниеге келді. Мәселен, геометрияны жерді өлшеу, астрономия және сағатты теңізде жүзу, медицинаны сырқатты емдеу қажеттілігі дүниеге келтірді. Ғылымның шынайы шарықтап дамуы қайта өрлеу дәуірімен және жаңа заман кезеңімен байланысты. Капиталистік өндіріс тәсілінің орнығу, өндіргіш күштердің күрт дамуы, техника саласындағы табыстар, орасан зор географиялық ашылымдар жаңа дәуір ғылымының өркендеуіне негізгі себеп болып табылады.

Ғылыми таным мен танымның пайда болуына әлеуметтік және логикалық факторлар да әсер етті. Практикалық қызмет, қоғамдық қатынастар, қоғамдық еңбек бөлісінің өндірістік, техникалық талаптары- әлеуметтік ғылымдарының өмірге келуіне түрткі болған факторға, ал ғылыми таным дамуының ішкі логикасының қажеттері – логикалық ғылымдарды талап ететін факторға жатады. Ғылымның әлеуметтік мәнін, негізгі ерекшеліктері мен заңдылықтарын ашуда әлеуметтік және логикалық факторлардың бірлігі қажет. Осы тұрғыдан алғанда ғылым дегеніміз қоғамдық-тарихи практика дамуының белгілі бір сатысында пайда болатын айрықша әлеуметтік институт, адамның танымдық қызметінің ерекше формасы, адамзат мәдениетінің бір саласы.

Ғылымның негізгі ерекшеліктеріне тоқталайық. Табиғат пен қоғамның объективті, адам санасынан тәуелсіз заңдарын ашу – ғылымының негізгі мақсаты. Ғылым тарихи- заттық дүниенің объективті заңдарын ашу және қарастырылып отырған құбылыстарды солардың негізінде түсіндіріп, жаңа процестерді болжай білу құралы.

Ғылыми танымның логикасы, методологиясы мен әдістері туралы сөз еткенде міндетті түрде логика, методология және әдіс деген ұғымдардың мазмұнын ашып көрсету керек. Ғылым логикасы деп материалистік диалектиканы түсінеміз. Өйткені, ғылыми танымдағы негізгі мақсат-толық емес, дәл емес білімнің толығырақ, дәлірек білімге айналуы, жаңа теорияны жасау мен дамыту, ескі теориядан жаңа теорияға көтерілу, яғни ғылым таным-қайшылықты, күрделі әлеуметтік процесс. **Ғылыми танымның методологиясы**-адамның танымдық және практикалық қызметінің әдістері мен тәсілдері туралы теориялық ілім. **Әдіс** дегеніміз таным туралы тарауда айтылғандай, танымдық немесе практикалық мәселелерді шешудің амалы. Кез-келген ғылыми әдіс теорияға негізделген, сондықтан ғылыми әдістің қалыптасуында теория елеулі рөл атқарады және оның қажетті шарты болып табылады.

Ғылым қашанда объективтік шындықтың заңдылықтарын ашады. Бір құбылысты туындатады. Оның өзіндік себептері бар. Сол себептері білгендіктен, әр құбылыстың салдарын байқайды. Өткенді талдайды, болашақты болжайды. Осыған сәйкес белгілі көзқарас қалыптасады. Әрбір адам өз көзқарасына сай объективтік дүниедегі болып жатқан құбылыстарға, процестерге өзінің көңіл күйін, пікірін байқатады. Адамға бір нәрсе ұнайды, енді бір нәрсе ұнамайды, содан біреуін қолдайды, енді біреуін қолдамайды. Осы дүниеге көзқарас дейді. Ол жөнінде еңбектің кіріспе тарауында айтылады. Өмірге белгілі көзқарас жоқ адам болмайды.

ОҢТҮСТІК-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 40 беті

Бірақ, көзқарас әр қилы болады, Ол ғылыми, өмір заңдылықтарына негізделген болуы мүмкін. Оны ғылыми көзқарас дейді. Көзқарас түрі догмаларда, қияли пікірге, дүниеде жоқ нәрселерге илану арқылы да қалыптасады. Оны діни көзқарас дейді. Әрбір көзқарас негізінде белгілі сенім болады. Сенім тәрбиеден, көріп-білгенін, мектеп жоғары оқу орнынд, т.б. қалыптасады.ір нәрсеге сенген адам оқу объективтік дүниеге соның дәлдемiсін көрсе, ұкса, содан онда белгілі көзқарас пайда болады. Ондай адам мейлі дұрыс, мейлі бұрыс болсын көзқарасын ондай өзгерте алмайды. Мәселен, 1600жылы Рим қаласында отқа жағылғын Джордано Бруно «Құдай дегеніміз – ғылымүшін өз өмірін пида еткен. Николай Коперник сол ортағасырда діншілдердің инквизициясынан қаймықпай өлер шағында да «Бәрбәр жер айналыста» деп, бұрынғы жер – әлем кіндігі» деген геоцентристік көзқарас қарсы шыққа, гелиоцинтристік пікір жақтаған. Немесе, белгілі орыс ғылымы, биофизик А.Л.Чижевский өзінің ауаны аэроионизациялау теориясын ұсынды. Мәнісі күн күркіреп, жерге жауын жауғаннан соң көк шөп қаулап өсіп, жан-жануарлар семіріп, адамның көкірегі ашылып жеңілдейтін себебін зерртейкеліп, қоғамда аэронизация болмаса елдің тынысы тарылып, түрлі назарлық, кктерілістер болды деген қорытындыға келді. Әрин, мұндай пікір Маркстің тап күресі теориясында бүтіндей қайшы еді, соған да қарамастан ол өзінің ғылыми теориясын жақтады. Сол үшін жапа да шекті.

Дүние қозғалыста, жағдай өзгерісте. Олай болса адамның іс-әрекеті,қимылы, көзқарасы да өзгеріп отырады. Бірақ көзқарас объективтік жағдайға қарағанда, көп жағынаан баяу өзгереді. Ондай адамның көзқарасы көре-көре, біле-біле, бірте-бірте өзгереді. Бұл өте ауыр қайшылықты процесс. Кейде, адам – сол қайшылықты, жағдайдың объективтік және субъективтік себептерін ажырыта алмай дағдарысқа ұшырайды. Мәселен, Ленин айтқандай,Л.Н.Толстойдың қайшылықтары, оның жеке басының емс, объективтің өмір қайшылықтары еді. Ондайды ажырата алмаған табанда адм трагедияға ұрындаы, тіпті өзіне – өзі қол да салады.

Адамның жан-жануарлардың тағы бір артықшылағы, оның өмірлік позициясы болуы. Ондай адамды ең нағыз азамат дейді. Адам белгілі өмір позициясын ұстаумен қатар, өмірде түрлі әдісте қолданады. Бұл екеуі бір емес, бір мақсатқа жету үшін қолданылатынайла, әрекет. Мұндай жағдайда адам ішкі мақсатқа алған нысанасын өзгертпейді, бірақ оған жетіушін түрлі айлаға барады. Ондай айлада екі түрі болады: обективтік және субъективтік, қоғамдық мақсатүшін, не жеке болашақ пайдасы үшін. Осыған орай оларға да тиісті баға беріледі.Айталық адамдардың моральдық тазалығы, адамгершілік қасиетін тәрбиелеуде дінінң тигізер пайдасы бар. Олай болса, қоғамда ғылыммен қатар діни өсиеттері кейде пайдаланудың ешбір әбеситігі жоқ. Немес үлкен басты мақсатқа жету нағыз ғылым, қайраткер майда-шүйдеқайшылықтарға мән беріп, айналшықтап қалмайды,. Ал, ерег, кейбіруелер жеке басы, мақсат үшін пікірін,көзқарасын қалайболса солай өзгертіп, түрлі айлаларға барсы, ондай адамды ел тұрлаусыз, екі жүзді, жол ыке деп қарайтынын айтқан болатынбыз. Бірақ, үлкен табысқа, ел құрметіне жеткізетін әрине мұндай сатқындық, опасыздық мінз емес.

Бүкіл барлық дарынын, санасы менжігеріғылымға жұмсап, өмірін сарып етіп, артына мол рухани қазына қалдырған ғалымдар өмірде аз болған жоқ. Олардың әрқайсысы өз еңбегімен басқаны тәрбиелеумен қарат өздерін де ауыздықтап, басқа қызықтармен аландамай, бір үлкен мақсатқа жету жолында аянбай қызмет еткен, азап та шеккен. Ондай адамдарсыз ғылым. Қоғам ілгері баспаған болар еді. Сондайлардың бірі орыстың көрнекті тарихшысы Н.М. Карамзин. Ол 12жыл күн демей, түн демей, тапжылмай отырып 12 томдық ғажжап еңбек «Ресей мемлекеті тарихын» жазып шықты. Ол үшін қанша архивтерді ақтарып, шыққан еңбектерді саралап, тлдап, бір жүйеге келтіріп қана қоймай, жылына мындаған беттерден тұратын, бір том жазып, шығарып отырды. Мұндай еңбекті алдына мол мақсат қойған

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 41 беті

ақылды, парасатты адам ғана игере алады. Осындай ерен еңбегі туралы Н.М. Карамзин былай деп жазды: «Ынта және құштарлықпен өмірінің ең жақсы уақыты, он екі жылымды арнаған, бұл сегіз не тоғыз томнан тұратын шығарма, кейің кезде осалдықтан өзіме мақтау күткізіп, һәм даттаудан қорқытты. Бірақ, айтпақ болсам, бұл мне үшін басты емсті. Тек данққұмардық маған мұндай тұрақты, ұзақ уақытқа қажетті мықтылықты бермес еді, егер мен сол еңбекті өзінен өзіме ғанибет таба алмаған болсам және пайдалы болатынын сенімді болмаса, яғни Ресей тарихын көпшілікке, тіпті ең қатал менің сарапшыларыма мәлім етпесе» деп жазды. Міне бұл ерлік. Өзін осындай ұлы істерге бағыштаған адам ғана мұндай нәтижелерге ие бола алады. Табыс ешқашан оңайлықпен келмейді. Табыстың ең биік шыңы, соншалықты ауыр қиындықты жеңумен шарттас. Осындайда Михаил Кольцовтың А.М. Горький жөнінде: «Тірі адамдарға, тірі іс – әрекетке өтімді құштарлықпен шексіз, табаны, нысаналы, қажырлы еңбектенуге күннен күнге творчестолық жұмысқа ол бүкіл өмірін жекті. Тәрбиелей жүріп, өзіне жақсылық үшін, өзімен күресіп, өзін үйретті», - деп жазғаны ойға оралады. Туған жері, шыққан ортасын, ата-анасын, дос-жарандарын тастап, Отырардан алыстағы бөтен елге барып, жойылып кетпей, ол жерге араб, грек тілдерін жете меңгеріп, көптеген философиялық, логикалық, математикалық тарихи, музыка теориясынан еңбектер жазып, Аристотельден кейінгі «Екінші ұстаз» құрметті атғына ие болған бабамыз Әл-Фараби де ғылымға алғысыз берілген данышпан. Ол өзін мереке жиындардан, думанды қонақтардан аулақ ұстаған, уақытын бос өткізбей, су қоймасы жағасындағы алғаш көлеңкесінде отырып, шығармаларын жаза береді екен. Егер ол қызықпен әуестенсе, сонша рухани еңбектері дүниеге қалдыра алар ма еді? Ол өмірге әйгілі үлкен өлшемдегі дұрыс көзқарас ұстап өзін соған бағыттаудың нәтижесі.

Дұрыс көзқарас бар дам тұрақты, ұстамды, байсалды, орнықты сенімді болған. Ол жалған сөйлемейді, екі жүзділік көрсетпейді. «Оқу – инемен құдық қазу», - дейді алық. Сол инемен құдық қазу сияқты ғылымға ғылым қандай болу керек екендігі осы айтылғандардың айқындалады.

Нағыз ғылым атқарған еңбегі үшін ешкімге міндет артпайды, оған тиісті бағаны да күтпейді. Ол үйреншікті жұмыспен айналыса береді. Ешкімнің қызығына да айналдырмайды. Бағасын кейін ұрпақтар береді. Мәселен, Д.И. Менделеев кезінде Петербург Ғылым академиясына толық мүше (академик) болып сайлана алмайды. Сол кездегі Петербург Ғылым академиясында академик болғандар кімдер еді, оны бүгін ешкім айта алмайды. Ал Д.И. Менделеевтің аты тарихта алтынмен жазылған. Оны бүкіл әлем құрметтейді, химияда ашқан заңына бас иелі.

Бір күні «Химиялық элементтердің қайталама заңын қалайаштыңыз?» , деген сұраса Д.И. Менделеев: «Бәлкім ол туралы мен жиырма жыл ойланған шығырмен, ал сіз отырып кенет даян етті ойлайсыз», - деп жауап қайтарған көрінеді.

Міне, бұл ғылымды дамытқан данышпан ғылымның өзі туралы айтқан пікір.

Ғалым ғылымға таза, адал, шыншыл, әділ пилғылмен еңбек етуге тиіс. Бірақ өкінішке орай, кейде басқа пиғылдар да кездеседі. М: ғылымда ұрлық жасау, ғылымға ешқандай үлес қоспай, ғылымның пайдасын көреді. Басқаның еңбегі түрлі айламен өзіне пайдалану. Мұндай ғалымдар ғылымда да, қоғамда да қауіпті, ғаламдық этикаға жат.

Мәдениеттануды ғылым ретінде айқындау үшін ең алдымен оның зерттеу **объектісі** мен **пәнін** айқындап алу керек. Мәдениеттану пәнін 4 топқа бөліп қарастыруға болады.

1. Мәдениет теориясы. Оған табиғат туралы, мәдениет құрылымдары, даму заңдылықтары, шығу тегі жатады.
2. Әлем – адам жасаған болмыс ретінде қарастырылады. Мәдениет пен өркениет арақатынасы, мәдениет дағдарысы, әртүрлі халықтардың мәдениетін бейнелеп түсіндіруге мүмкіндік беретін жағдайлар.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 42 беті

3. Мәдениеттің рухани сыңарлас жақтары /миф, дін, өнер, философия/ олардың шығу тегі, мазмұны, даму барысы, оларды болжау, болашақта басқару жатады.
4. Адамдардың әлеуметтік тәжірибесін іріктеу, шоғырландыру, жаңа ақпарат көздерін ашу.

Мәдениеттанудың дамуы мен қалыптасуының негізгі кезеңдері:

1. Көптеген авторлар, мәдениеттану саласында еңбек жасаушылар, XVIII ғ. ағарту дәуірінің ойшылдарын мәдениетті ерекше әлеуметтік феномен ретінде «философия тарихының» негізгі ұғымдарына айналдырып, **мәдениет теориясын** ғылым ретінде адамзаттың рухани дамуының тарихи тұрғысында пайда болған деп есептеген.

2. Мәдениет туралы философиялық білім қабатымен қатар ғылыми білім қабаты бар екендігіне көз жеткізетін деректер пайда болған уақыт. Бұл дегеніміз, табиғат туралы, оның даму заңдылықтары, мәдениет элементтерінің өзара байланыстары туралы мәлеметтерді жинақтау.

3. Батыс зерттеушілерінің Л. Уайт, Дж. Стюард, А.Кребер, Р.Бенедикт шығармаларының жарық көрген уақыты. М: Л. Уайттың «Мәдениет туралы ғылым», «Өркениетті және адамды зерттеу».

4. Мәдениет теориясының мәселелер кеңістігі азды-көпті айқындыққа ие бола бастаған және философтар, тарихшылар, социологтар шеше алмайтын бірақ ғылыми тану әдістерін пайдалану арқылы мәдениет феноменін қарастыра алса ғана шешілетін бір топ мәселелердің бар екендігі анықталды.

Мәдениеттің мәнін анықтай отырып, оның үш жағын бөліп көрсетті.

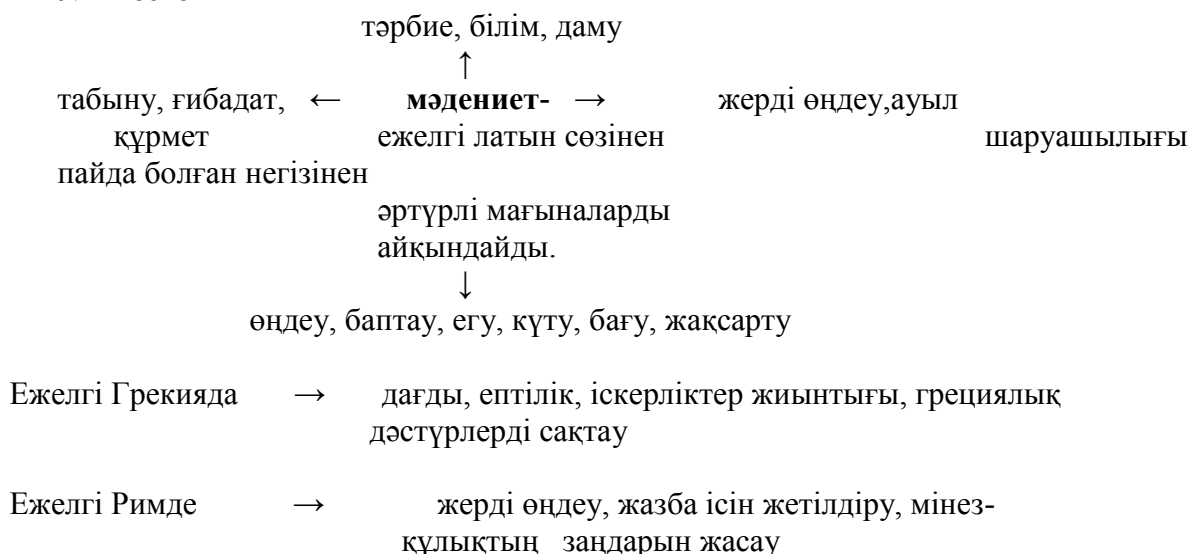
1. Адамның материалдық және рухани қаракеттерінің материалданған бұйымдарының аяқталған түрі

2. Мәдениеттің субъектісі, жасаушы және иеленуші түрі

3. жеке адамдардың субъективтік қаракеттерін объективтік жобаға айналдырған байланыстың түрі

Сонымен мәдениет дегеніміз, адамның өмір сүру қаракетін дамытатын рухани еңбегі, материалдық және руханилық нәтижелері, әлеуметтік шамалар жүйесінде және мекеме орындарында, рухани құндылықтарды, адамдардың табиғатқа, өзара және өзіне деген қатынастары арқылы көрінетін ұйымдастырушы тәсіл.

№2 кесте

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 43 беті

- Орта ғасырда → «өркениет» ұғымына жақындау ұғымды бейнеледі, жалпы қалалық өмірдің әдет-ғұрпын айқындады
- Қайта өрлеуде → әмбебап, өзіндік қасиетті кемелденіруді білдірді
- XVIII ғасырда → қоғам мен адамның өзін-өзі бейнелеудің рухани түрі
- XX ғасырда → мәдениет феноменін ұғудағы бұрын-соңды болмаған амалдар (құндылықтық, әлеуметтілік, қызметілік т.б.)

Мәдениеттің түрлері

Мәдениетті біртұтас жүйе тұрғысында **материалдық** және **рухани** мәдениет деп бөлу қалыптасқан.

Мәдениеттің қызметтері

1. Танымдылық қызметі
2. Мәдениет адаптивтік қызметі.
3. Мәдениеттің коммуникативтік қызметі /байланыс/
4. Мәдениеттің /біріктіру/ шоғырландырғыш қызметі
5. Мәдениеттің әлеуметтендіретін қызмет.
6. Мәдениеттің теңелту /рекреативтік/ қызметі. Әрбір мәдениетте күнделікті өмір жайларынан, адамдарда жинақталған қызу қарекеттен босану реттілігінің тәсілі бар.

5.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Глоссарий

Қазақ тілінде	Орыс тілінде
методология	
ғылым	
әдіс	

Студенттер арасында пікір талас ретінде жүргізу

Қоғамдық болмыс жағдайлары мен мүдделері арасындағы қайшылықтарды қалай шешуге болады?

Негізгі ұғымдар (глоссарий):

Р/Р	Ұғым	Анықтамасы
1	Адам	- тіршіліктің жердегі ең жоғарғы сатысын, қоғамдық-тарихи дамудың нәтижесі әрі субъектін, табиғи және әлеуметтік, материалды және рухани белгілер жиынтығы мен бірлігін белгілейтін ұғым.
2	Индивид	- адам тегінің дербес өкілін белгілейтін ұғым.
3	Жеке тұлға	- әлеуметтік сипаттары бар, ерекше әлеуметтік белгілер мен рольдер атқаратын, қоғамдағы және дүниедегі өзінің орнын саналы сезінетін және өзіс-әрекетіне жауапты адам.
4	Жекелік	- тек өзіне ғана тән қайталанбас белгілері мен сипаттары бар

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 44 беті

		адам, индивид.
5	Құндылықтар	- адамдардың қоғамдық-тарихи әрекеті жүйесіндегі жағымды мағыналы ерекше әлеуметтік феномен. Құндылық - белгілі қоғамдық жағымдылық, нәрселердің, құбылыстардың адамдар әрекетінің мақсаты және құралы ретіндегі қызметі.
6	Қоғам	- адамдардың біріккен практикалық әрекетінде қалыптасатын, белгілі тарихи ортада өмір сүретін қоғамдық қатынастар жүйесі. Сонымен, қоғам дегеніміз индивидтердің барлық өзара байланыстары мен қатынастары.
7	Фатализм	- адамның әрбірісі мен әрекеті алдын-ала жазмышпен, тағдырмен анықталғандықтан санайтын көзқарас.
8	Волюнтаризм	- болмыстың жоғары бастамасы ретінде ерікті қарастыратын философиялық ілім. Тұрпайытүсінудің түрі - қоғамдық жүйенің тарихи процесінің жүзеге асуындағы объективті заңдары мойындамайтын, барлығы да адамгершілікке деп пайымдау.

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

Ғылымның мәні

Ғылыми танымның логикасы мен методологиясы

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№9- сабақ.

5.1. Тақырыбы: Дүниежүзілік мәдениеттер мен өркениеттер.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Ежелгі Мысыр, үнді, қытай мәдениеті туралы терең мағлұмат беру

Ұйымдастыру кезеңі: – 5 мин.

а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.

б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.

в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру. 25 мин

а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;

ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;

б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;

в) Оқушылардың білімдерін бағалау;

г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

1. Дүниежүзілік мәдениеттер мен өркениеттер. Египет, Қытай, Үнді мәдениеті

Көне Египет жер шарындағы тұңғыш мемлекет қана емес, сонымен бірге дүниежүзілік үстемдікке талпынған қуатты да, құдіретті мемлекеттердің бірі болды. Ауыз бірлігі күшті,

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 45 беті

ұйымшылдығы берік, халық – билік жүргізуші тапқа толық бағынған мемлекет. Египеттің жоғары өкіметі мызғымастық және түсініксіздік принциптері негізінде құрылды, ал өз кезегінде бұл принциптер біртұтас Египет мемлекеті пайда болған кезден бастап-ақ оның толық билеушілері – перғауындарды құдай деп санауды өмірлік қажеттілікке айналдырды. Фараондар (перғауындар) құдайдың ұлы деп саналды, сондықтан да фараон өзін «Раның» («Ра» күн деген мағына береді. Ол – құдайлардың құдайы және «алтын» ұғымымен қосылыш айшлады. – «Алтын» нұр шашқан күн) ұлымын деп жариялады.

Перғауынның жеке-дара билік жүргізуі тіпті оның билігінің Египет халқына ғана емес, көршілес жатқан патшалықтар мен тайпаларға да күшейе түсуі, мәдениеттің дамуына өзіндік ықпалын тигізбей қойған жоқ. Ал осы бір шексіз билік пен мансап, байлық пен құдірет кенеттен жоқ болады. Оны өшіретін ұлы күш – өлім. Міне, сондықтан да болар – көне Египеттің мәдениетінің ең басты ерекшелігі – ажалға қарсылық болды. Бұл табиғи қарсылық, немесе мәңгілік өмір сүруге талпынушылық Египет халқының бүкіл діни санасына тереңдей еніп, оның мәдениеті мен өнерін қалыптастыруда айрықша рөл атқарды.

Египеттіктер табиғаттың жыл сайын жаңаратындығын аңғарған, өйткені Ніл өзені тасығанда жерлерді құнарландырады, сөйтіп төңірекке өмір мен береке туғызады, ал тартылғанда құрғақшылық келеді, бірақ бұл ажал емес, өйткені – одан кейін де жыл сайын Ніл қайтадан тасып отырады. Табиғатта болып жатқан осы сияқты құбылыстардың негізінде «өлген адам тіріледі» деген діни ілім пайда болды. Бұл ілім діни және мәдени салада ғана емес, сонымен қатар саяси, экономикалық, саяси өмірде де үлкен роль атқарады. Тереңірек ойлап қарасақ, бұл ілімнің өмірге келуі ажалға деген табанды қарсылықтан туған. Жыл сайын буырқанып таситын Ніл өзені сияқты адам жаны да денеге қайтып оралады деген діни түсінік адамдар санасында берік орнықты. Олар қабірді адамның уақытша баспанасы деп санады. Ендігі жерде мәңгілік өмірді қамтамасыз ету мәселесі тұрды. Ол үшін адамның денесін сақтап, тірлікте оған қажет болғанның бәрімен қабірде де қамтамасыз ету керек, демек денені бальзамдап, оны мумияға айналдыру, не болмаса өлген адамның денесіне ұқсас етіп, оның мүсінін жасау қажеттігі туды. Сондықтан да, ежелгі Египетте мүсіншіні «санх», яғни «өмірді жасаушы» деп атады. Мүсіншілер өлген адамның бейнесін жасауды тіршілікті қайта жандандыру деп санап, бұл кәсіптерін ерекше мақтан етті. Шындығында да, өнердің бұл саласы адамдар түсінігінде сиқырлы күшке айналды. Аруаққа табыну, суретші санасына «егер дене сақталса немесе толық бейнеленсе, өлген адамның жаны оған қайтып оралады» деген түсінікті сіңірді. Өмірдің табиғи ағысын бұзушылық болып көрінген ажалды тоқтатып, жеңіп шығуға болады деген құштарлық, өлімді жеңуге болады деген үміт оты аруаққа табынуды туғызып, ежелгі Египет өнерінің барлық салаларына өз таңбасын салды.

Адамдар санасында қалыптасқан аруаққатабыну – перғауындарды «құдай» деп танумен тығыз ұштасты. Ал құдай – патшалардың (перғауындардың) құрметіне пирамидалар (мазарлар) салына бастады. Өз кезегінде Египеттің жоғары әміршісі – құдай саналған перғауын өзінің құрметіне салынған мазардың әрі асқақ, әрі берік етіп салынуына ерекше мән берді. Сәнсалтанатпен салынатын мұндай пирамидалар қыруар қаржыны ғана емес, ұзаққа созылған ауыр да, азапты еңбекті қажет етті. Осы бір азапты еңбек қасіретті өмір Египет құлдарының үлесіне тиген болатын.

МЫСЫР ПИРАМИДАЛАРЫ

Пирамидалар перғауындар мен ең атақты адамдар үшін ғана салынды. Египет абыздарының қағидаларына сүйенсек, патша лар мен вельможаларға ғана емес, кез келген адам жерлеуге байланысты бүкіл салт-жоралар толық орындалған жағдайда мәңгілік өмірлік күш-«Ка-ға» (мәңгілік өмір) ие болады. Бірақ қаржыны көп қажет ететіндіктен кедей адамдардың денелері бальзамдалмады, оларды матаға орап, көпшілік зираттарының шетіне

ОҢТҮСТІК-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 46 беті

көме салды. Демек, пирамидалардың салынуы – көне Египет қоғамындаты адамдар арасындағы шектен тыс теңсіздіктің кеңінен орын алғандығын байқатады. Біздің заманымаздан бұрынғы III-II ғ. құдай-патшаларға арналған құрылыстар – пирамидалар мен храмдар негізінен тастан жасалды. Пирамидалар салу мемлекеттің экономикасын әлсіретіп, қазынаны тауысты, әсіресе халық тарапынан көп шығын мен жұмыс күшін қажет етті. Сондықтан да, пирамидалар салу – халық қайыршылығының басты себепкері болды. Ал егер пирамидалар салуға жұмсалған қыруар қаржы мен египет халқының табанды еңбегін халық игілігіне жұмсағанда (жолдар салғанда және тағы басқалары) Египет сөзсіз экономикасы жоғары дамыған өркениетті елге айналған болар еді деген ой еріксіз келеді.

Құдіретті құдай» – фараондардың о дүниеге барғанда жанға сая, басқа баспана болатын мәңгілік ғұмырдағы үйлері – пирамидалар көргенді де, көрмегенді де таң қалдыратын дәуір ескерткіштері, «әлемнің жеті кереметі» аталған өнер туындыларының бірінен сана лады. Ерекше атап өтетін бір жай, Египет сәулетшілері өз есімдерін өздері жасаған ескерткіштерге тасқа қашап жазған, демек олар өз еңбегінің нарқын түсіне білген, сондықтан да өз даңқын шығаруға, оны болашақ ұрпаққа мұра етуге арланбаған. Дұрыс та, әділ шешім, өйткені ежелгі заманды былай қойғанда, осыдан небәрі бірнеше ғасыр бұрын ғана салынған феодалдық Еуропаның соборлары мен сарайларын, шіркеулері мен князь үйлерін және тағы да басқа тамаша ғимараттарды салған сәулетшілердің есімдері ілуде бірі болмаса, көпшілігі осы уақытқа дейін белгісіз күйінде қалды. Ал, бүгінгі ұрпақ осыдан бес мың жылдай бұрын тұрғызылған Египеттің ең көне пирамидасы – перғауын Джосердің пирамидасын жасаушының аты-жөнін білуі – осы ащы шындықтың айғағы болса керек. Оның сәулетшісі – Имхотептің ғалымдық, дәрігерлік, философиялық еңбектері өз заманында аса жоғары бағаланған. Ол сонымен қатар ұрпақтар есінде ұлы балгер, сиқыршы ретінде де қалған, өйткені ғылым дамуының сонау бастауы кезеңінде ғұмыр кешкен ғалымдардың өмірі міндетті түрде балгерлікпен астасып жатқан. Имхотеп тіптен екі рет құдай деп танылған. Арада екі жарым мың жыл өткенде гректер оған «медицинаның құдайы» ретінде табынған. Оның мүсіні, сірә, ғалымдарға орнатылған алғашқы мүсін болуы да ғажап емес. Оның мүсіндері сақталынбаған, бірақ Мемфисте Имхотептің құрметіне орнатылған ғибадатхана бар.

Джосер пирамидасы көп сатылы құрылыс, ол ұзыннан-ұзақ басқыш тәрізді аспанға өрлей береді. Бұл пирамиданың биіктігі – 60 м. болса, одан кейінгі салынған пирамидалар одан да биік, одан да аумақты. «Сонда осындай алып құрылыстарды салу неге қажет болды екен?» – деген ойға еріксіз келесің. Біздің ойымызша, жиналған байлықты қоғам өзінің билеп-төстеушілері арқылы аспан мен жер үстіндегі өктемдігін жүзеге асыру ісіне жұмсаудан басқа амал таппады. Сонымен бірге жұмыр басты пенденің ой-қиялын өзіне табындырып қою үшін тірі құдай – перғауын о дүниеден тыныш орын алмақ та болған шығар. Басқаны былай қойғанда, пирамидалардың өте биік етіп салынуы – өзін құдаймен қатар қойған тәкаппар да, мансапқор перғауынның қарапайым халықтан артықшылығын көрсету мақсатынан да туған сияқты. Әйтеуір, қалай болғанда да Египет (Мысыр) мәдениетінің бастауында салынған бұл пирамидалар өз еліндегі ғана емес, бүкіл дүние жүзіндегі ең құдіретті ғимарат болып қала береді.

Адамзат баласын таң қалдырған талай мәдени мұралар күлге айналып, гүлденген қалалар жермен-жексен болды, мейірімсіз де қатал уақыттың сынына шыдай алмаған кереметтер («Әлемнің жеті кереметі») бірінен соң бірі жоғала бастады. Ал бүгінгі күнге кереметтердің ең көнесі осы Мысыр пирамидалары ғана жетіп отыр, ендеше көне тарихтың куәгері болған бұл тамаша ғимараттар әлі де талай ұрпақтардың қызықтай берер аса құнды мәдени ескерткіші ретінде қала бермек.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 47 беті

Біздің заманымаздан бұрынғы бір мың жылдықтың басына қарай пирамидалар салынуы токтатылды. Пирамидалар ендігі жерде тастан емес, шикі кесектен тұрғызыла бастады, ал мұның өзі бұрынғыдай қымбатқа түспейтін болды. Перғауын бұрынғысынша құдай саналғандықтан олардың құрметіне сансыз мүсіндер орнатыла бастады, демек перғауындарға құдай есебінде табыну көне Египеттің діни наным-сенімдерінде басты орын алды. Египетте құдайлар өте көп болған, тіпті әрбір қаланың бірнеше құдайы болған. Ең құдіретті құдай, яғни құдайлардың құдайы – Күн құдайы «Ра» болды. Одан кейінгі басты орынға – өлім құдайы «Осирис» шықты. Египеттіктер өздері о дүниеге аттанғаннан кейін Оси-рис жер асты патшалығының құдайы болатындығына кәміл сенген. Құнарлы жер мен аналықтың құдайы Осирисің әрі қарындасы, әрі әйелі – Исида болды. Ай құдайы екінші жағынан жазу құдайы да болып саналса, ал Маат – шындық пен тәртіптің құдайына айналды.

Көне Египетте кеңінен орын алған мұндай көп құдайға табынушылық мемлекетті орталықтандыру ісіне нұқсан келтіріп, басқарушы өкіметті одан әрі әлсірете түсті, тіпті мұндай жағдайда басып алған тайпаларды бағыныштылықта ұстаудың өзі қиындыққа соқты. Міне, осындай сындарлы кезеңде тарих сахнасына діни реформатор перғауын Аменхотеп (біздің заманымаздан бұрынғы 1419-1400 жылы аралығында билік жүргізген) шықты. Оның басты мақсаты – бір құдайға табынуды жүзеге асыру болды, сөйтіп адамзат тарихында тұңғыш рет көп құдайға табынушылықтан бір құдайға табынушылыққа көшуге маңызды қадам жасалды. Ол жаңа мемлекеттік діни наным-сенім енгізіп, жалғыз құдай «Атоя» деген ат берілген Күн шарын жариялады. Осы күннен бастап көп құдайға табынушылық жойылып, осыған байланысты олардың ғибадатханалары жабылып, олардың иелігіндегі дүниемүліктер төркіленді. Бұл шынайы тарихи төңкеріс кезеңінде перғауын IV Аменхотеп өз атын құдай атына сәйкестендіріп «Эхнатон» деп («Атан рухы» деген мағына береді) өзгертіп, Египеттің

астанасын ежелгі Фивыдан өзі салдырған «Атон көкжиегі» деген мағынаны білдіретін Ахетотон қаласына көшірді. (Бұл қаланың орнында қазіргі уақытта Амарн атты шағын қыстақ тұр, сондықтан да Египет тарихының Эхнатонға байланысты барлық кезеңі «Амарндық» деп аталады).

Эхнатонның жүргізе бастаған реформаларының абыздар тарапынан жойқын қарсылыққа ұшырап, өмірінің қысқа болуына қарамастан сол дәуірдің мәдениетінің даму барысына, оның болашағына өз әсерін тигізбей қойған жоқ. Ең бастысы – өнер саласында патша бейнесін барынша дәріптеуден бас тартушылық пен канондар мен стильден гөрі мәдени туындылардың ішкі мазмұнына мән беру құбылысының алғашқы нышандары белгілі бола бастады. Атап айтқанда, «Амарн өнері» деген атауға ие болған бұл дәуір мәдениетінде бейнелердің нанымдылығы, жеке бейнелер мен бүкіл композицияның өзара үйлесімділігі, өнер туындыларындағы лирикалық сырластық, сезімдік қасиеттердің пайда болуы – баға жетпес мәнді мәдени құбылыстар болып табылады.

Ойымыз дәлелді болу үшін ата-анасының алдында жұмсақ жастыққа отырып, қаннен-қаперсіз ойынға кіріскен Эхнатонның қыздары – кіп-кішкентай жалаңаш ханшалар бейнеленген суретті алайық. Рахат та, бейғам өмірдің құшағындағы осы бір бейкүнә сәбилердің шаттық өмірін бейнелейтін бұл сурет шын мәнісінде Египеттің асқаралы өнеріндегі бұрын кездеспеген жайлар болатын.

Не болмаса Эхнатонның әйелі Нефертитидің портретін көз алдыңызға елестетіңізші. Ғажайып та, сымбатты бұл бейненің даңқы бүгінгі заманға дейін жетіп отырған жоқ па? Әйелге тән нәзіктік пен сұлулық, тек әйел атаулыға тән аналық пәк сезім мен ішкі жан тебіренісі, ой тереңдігі мен табиғи тәкаппарлығы ғажайып бейнеден ап-айқын боп көрініп тұрғанын қалайша мойындамасқа! Ендеше, Нефертити портретінің барлық әйелдердің ішіндегі ең тамашасы деген атаққа ие болуы да – осы бір ерекше қасиеттердің құдіретті бейне

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 48 беті

бойынан табылуы болса керек. Бұл дәуірден кейінгі кезеңдерде де Египет өнері өз дамуында айта қаларлықтай табыстарға жетті. 1922 жылы дүние жүзін таң қалдырған тамаша жаңалық, яғни баға жетпес көркемөнер қазынасы сақталған перғауын Тутанхамонның мұхият жасырылынған қабірі табылды. Бұл тамаша табыс – ағылшын археологы Г. Картердің «Патшалар алқабындағы» ұзақ жылдар бойы жүргізген еңбегінің жемісі болатын. Эхнатонның мұрагері болған бұл перғауын небәрі 20 жасқа жетпей дүние салған, бірақ ол өз заманында ерекше атаққа ие бола алмаса да, осы бір сәнді дүниелері арқылы біздің заманымызда ерекше даңққа бөленді. Олай болатын себебі Египеттің бүкіл патшаларының қабірлерінің ішінде тек қана Тутанхамонның қабірі ғана тонаушылар қолына түспей, барлық қазынасымен сақталып қалған.

Египет мәдениеті – сан-салалы мәдениет. Солардың бірі – біздің заманымызға келіп жеткен Египеттің ең көне жазу текстері. Олар – құдайларға құлшылық ету мен шаруашылықты жүргізуге байланысты жазбалар. Біздің заманымаздан бұрынғы екі мыңыншы жылдыққа жататын ең көне әдеби мұралардың кейбіреулері сақталып қалған, бірақ ғалымдардың пікірінше, бұлардан да көне әдеби мұралар болғандығы ақиқат. Өкінішке орай, олар біздің заманымызға дейін келіп жетпеген. Египеттің көркем әдебиетінің түрлі жанрлары болған. Олар: патшалар мен ұлы даналардың өз балаларына арналған нақыл сөздері, түрлі тақырыптарды қамтитын әңгімелер және тағы басқалары Көне Египет әдебиетінің тамаша туындыларының бірі – «Өмірден тұңілген адамның өз жанымен сұхбаты» деп аталады. Өмірден қатты тұңілген бұл адам өлімге бет бұрады. Бірақ оның жаны бұл әрекетке барынша қарсылық жасап, бұл өмірдің қызығы мен рахатын көруге кеңес беріп, оны өлімнен сақтандырады Иероглифтер –көне Мысыр мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады, өйткені бұл өлкеде салынған қай ғимаратты алсаң да, олар иероглифтерге бай болып келеді. Кейіннен, көне мысырлық иероглифтік жазу буындық жүйеге көшті (қытайлықтар болса мұндай өзгерістерге ұшырамай өз жазба дәстүрлерін сақтап қалған).

Ерекше атап өтетін бір жайт, Египет жерінде салынған ғибадатханалардың алдына сфинкстер тұрғызылды. Тастан қашалып жасалған сфинкстердің денесі арыстан, ал басы адам бейнесінде болды. Оның басы перғауынды бейнеледі. Сфинкс – Египет өміршісінің құдіреті мен күшінің оның даналығы мен жұмбақтығының жаршысы болды. Ең алып сфинкс б.з.б үшінші мыңжылдықта салынған. Ол осы уақытқа дейін Хефрен пирамидасын күзетіп тұр. Тұтастай алынған жартастан жасалған бұл сфинкстің басы адамның басынан отыз есе үлкен, ұзындығы 57 метрге жетеді. Ғылым саласында да көне Египет айта қаларлықтай жетістіктерге жетті. Тамаша ғимараттардың, әсіресе пирамидалардың салынуына қарап математика, геометрия сияқты ғылым салаларының қаншалықты сатыға көтерілгендігін айқын аң-ғаруға болатын сияқты. Б.з.б XXI ғ. аяғы мен XIX ғ. басында шардың жоғарғы жағы үлкен дәлдікпен есептеліп шығарылды. Адамзат тарихындағы ең көне сағаттар – су және күн сағаттарын алғаш жасаушылар да осы мысырлықтар болатын. Астрономия ғылымымен қатар, медицина ғылымы да өз дамуында тамаша табыстарға жетті. Адам организміндегі мидың атқаратын қызметі анықталды, сонымен қатар әртүрлі ауруларға бай-ланысты көз, тіс және тағы басқалары дәрігерлері пайда болды.

Біздің заманымаздан бұрынғы екінші ғасырдың аяғы бір мыңыншы жылдықтың басынан бастап Египет мәдениетіне Криттің, Сирияның, Қосөзен бойындағы құл иленуші мемлекеттердің мәдениеті өз әсерін тигізе бастады. Біздің заманымаздан бұрынғы VI ғ. Египетті парсылар жаулап, ал олардың үстемдігі біздің заманымаздан бұрынғы 405 жылы дейін созылды. Одан кейін де Египет мемлекетінің тәуелсіздігі ұзаққа созылған жоқ, біздің з.б. 332 жылы македондықтар Египетті өздеріне бағынышты етумен қатар, Александр Македонскийдің (біздің заманымаздан бұрынғы 356-323 жылы) құрметіне Александрия

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 49 беті

қаласының негізін қалады. Египет абыздары Македонскийді құшақ жая қарсы алып, оны «Құдайдың ұлы» деп жариялады. Осы бір тарихи кезінде Египет гректер мен египеттік құдайлардың басты қасиеттерін бойына жинақтаған жаңа Сарапис құдайының бейнесін қалыптастырды, оған халық болып табыну басталды. Ал Александрия қаласы болса

Шығыс әлемі мен грек халқының мәдени орталығына айналады, сөйтіп Египетте эллиндік мәдениет кеңінен қанат жайды. Атақты сәулетші Дейнократтың жобасы бойынша салынған Александрия қаласының ұзыннан-ұзақ көшелері, театры, кітапханасы, толып жатқан ғибадатханалары мен бақшалары, моншалары мен түрлі демалыс орындары болды.

Мұнда өз дәуірінің талай ғұлама ғалымдары, ақындары, суретшілері еңбек етті. Бұл қалада «Әлемнің жеті кереметінің» бірі — атақты Александрия шырағы салынды.

Қытай елінде о дүниедегі рахат өмірді уағыздаушылардан гөрі, осы нақты өмірдің мән-мағынасын терең түсіне отырып, «өмір үшін өмір сүруге» үйретушілерді ұлылар қатарына жатқызып, олардың даналық қағидаларына бас иген. Қытай халқының мәдени туындыларында адамның табиғатпен байланыстары жан-жақты көрсетіп, тамаша бейнеледі. Даосизмнің негізін қалаушы Лоо-цзының тұжырымдауынша, халық-даоны негізге алу қажет, өйткені даосизм ілімінің негізгі табиғатпен байланысты. Адамзат жерге, жер аспанға тәуелді, Аспан даоны, ал өз кезегінде дао табиғатылықты қажет етеді. Олай болса дао-адамзат баласының тіршілігі мен бізді қоршаған жарық дүниенің дәнекершісі болып табылады. Дао ілімінде жеке адамның адамгершілік тұрғыдан жетілуі өзін қоршаған ортамен үйлесімділігімен байланыста қарастырылады. Қытай мәдениетінің екінші қайнар бұлағы Конфуций ілімі. Ол «Жетілген адамның» идеалын жасады. Жетілген адамның бойында негізінен екі қасиет болуы қажет, олар: адамгершілік пен парыз сезімі. Мемлекетті басқаратын адам – халқын шын ықыласымен сүюімен қатар парасатты және шыншыл болуы шарт. Конфуцийдің әлеуметтік тәртібінің басты қағидаларының бірі-үлкендерді сыйлау, оларға бағыну, «Сяо» ережелерін К дүниеге әкелді. Сяо ережелері ата-анаға қалытқысыз көмек көрсету, оларға «ЛИ» дәстүрімен жерлеуді және дәл сол тәртіппен ата-аналар құрметіне құрбандықтар шалып отыруды қатаң талап етеді. Отбасы-қоғамның негізгі тірегі деп саналады. Махаббатты жәй ғана сезімдік құбылыс деп санап, оны отбасы мүддесінен төмен алып қарады. Қытай мәдениеті, қытай өнері даналық өмірлік қағидалар мен терең философиялық идеяларды өз бойына сіңіре білген. Өзіндік бет бейнесі бар ерекше мәдениет. Қытай халқының мәдени туындыларында адамзатты қоршаған дүние әсемдігімен табиғат үйлесімділігі тамаша көрініс тапқан. Қытайдың жазу өнері өте әдемі болып келеді және бұл өнерді игеру басқа мәдениет өкілдерінің қолынан келе бермейді. Иероглифтік жазудың ықпалын сәулет өнері, қолданбалы өнер туындыларынан айқын аңғаруға болады. Қытай мәдениетінде сұлу да, айбынды таулар, тау-тастар өнер адамдарының, оның ішінде, ақындар мен суретшілердің басты назарында болған. Көптеген тастар бақтары жасалынған. Конфуцийлік - даосистік мәдениеттің ғасырлар бойғы бай тәжірибесі, дәлірек айтқанда, өнердің сан саласы арқылы табиғат сұлулығын жан-жақты көрсету арқылы адамдардың бұл өмірге деген шынайы көз қарасын қалыптастыруда ерекше орын алып отыр. XX ғасырда Еуропа ойшылдары Қытай халқы мен Қытай даналарының рухани және интеллектуалдық жетістіктеріне немқұрайлы, менсінбеушілік тұрғысынан қарап келді.

Гегельдің өзі де Қытай философтарын еңбектерін жете бағаламаған. Олар ең алғаш күнтізбені, иероглифтерді, компасты, оқ-дәріні, парфор және жібек жасауды меңгерген. Бірақ конфуций ғылыми техникалық білім өте қауіпті, ол адамдардың рухани жетілуіне кедергі жасайды деп түсінген. Конфуций үшін де салт – жорамал адам тіршілігінің, оның қоғамдық қызметінің негізі, адамгершілік қасиеттердің басты өлшемі, адамның белгілі бір ортада өзін-өзі ұстай білуі жөнінде «әңгімелер мен ой толғаулар» атты еңбегінде мынандай ақыл кеңестер береді: **қай ортада орырсак та өзінді құрметті қонақтарды қабылдап отырғандай ұстауға**

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 50 беті

дағдылан. Қызмет бабанда да өзінді салтанатты құрбандықтарға басшылық жасап отырған адамдай сезін. Өзің қаламаған нәрсені басқаға жасамау. Ұстамдылық – өмір сүрудің алғы шарты. Адамгершілікті аяққа таптайтын адамды «сөйлейтін жануар» деп атайды. Конфуций үшін адамгершілік – адамның мәдениеттілігінің ғана емес, сонымен бірге адам бойындағы ізгілік қасиеттердің басты өлшемі болып саналады. Конфуций іліміндегі адамның моральдық қасиеттері мәдениет түрінде көрініс тапқан. Оның ойынша білімді адамдар қоғамда қанша ма жоғары бағалансада, олардың адамгершілік қасиеттері әр уақытта да бірінші орында болуы қажет. Білімділік адамды келелі істерге бастаса, адамгершілік дегеніміздің өзі – білімді жүзеге асыру болып шығады. Білім адамзатқа даналық пен бірге адамгершілікті де сыйлайды. Корея, Жапония, Оңтүстік-Шығыс халықтары даосистік-конфуцийлік мәдениеттен рухани азық алуда.

Ежелгі Қытай тұрғындары өзіндік материалдық және рухани мәдениет құрды. Олар өмірді құдай жаратқанына, дүниеде барлығы қозғалыста болып, екі қарама-қарсы космостық күштер – Жарық пен Түнек қақтығысқанда өзгертіндігіне сенді. Осы кезеңде (б.з. дейінгі II мыңжылдық) қытайлықтарға табиғатқа табыну тән болды, олар тау, жер, өзен, күн, ай, жаңбыр, жел рухтарына табынды.

Сәл кейінірек патша билігіне бас иді. Патша аспанның ұлы болып саналды, яғни Құдайдың жердегі өкілі болып табылды. Қытайда ата-бабаларға табыну күшті болды. Ежелгі Қытай этносы типінің ерекшелігі рухани өмірде әлеуметтік этика мен әкімшілік практика басты роль атқарғандығы болды. Дұрыс пікірдегі қытай өмір мен өлім проблемалары туралы ойланған жоқ, о дүниедегі шатты өмір немесе қайғы-қасіреттен құтылу үшін емес, өмір үшін тіршілік етті. Дін емес, салттық этика дәстүрлі қытай мәдениетінің бейнесін қалыптастырды.

Басқару жүйесі мен қоғамдық салттық нормаларда іске асырылған рухани мәдениет типі дүниеге көзқарас жиынтығының жалпы ұтымды бөлігі болды, әлеуметтік және табиғи тәртіп бірлігі, тұрмыс толықтығы мен жеткіліктілігі, табиғи өзі жетілетін тәртіп ретінде табиғи тәртіпті мойындау негіз болды. Ақыл-парасат міндеті оны өзгерту және бұзу емес, жалпы Жолмен (Дао) жүру болып табылады. Бұл идея ұлы қытай данасы, мыңдаған жылдар өтсе де құнын жоймаған діни-мифологиялық жүйені жасаушы Конфуций еңбегінде көрсетілген (Кун-Фу-Цзы, б.з. дейінгі 551-479 ж.ж.). «Билеуші билеуші болады, бодан бодан болып қалады, әке - әке, ұл – ұл болады». Конфуций негізгі рақымшылдар адалдық, тыңдау, ата-ана мен үлкенді құрметтеу деп санады. Ата бабаға табыну, ежелгі дәстүрлерді, жораларды сақтау (қытай рәсімі) Конфуций бойынша – идеал қоғамды қалыптастыру негізі. Осы қоғамды құру үшін әрбір адам өзіне талап қойып, барлық ережелер мен канондарды сақтау керек. Сонымен конфуцийлік дін емес, моральдық-саяси доктрина болып табылады. Ол қытай мәдениетін бейнелеп, қытай тұрмыс салтының негізі бола отырып, әкімшілік жүйе мен әлеуметтік және экономикалық процестерді реттеу функциясын атқарады.

Даосизмді жасаушы **Лао-Цзы** – «Қарт дана» (аңыз бойынша ол 200 жыл өмір сүрген) болып саналады. Оның пікірінше барлығы әбігершілік. Даоның ізімен жүру керек (сөзбе-сөз аударғанда жол), адам Жердің ізімен жүреді, Жер Аспанның, Аспан Даоның, ал Дао табиғидың ізімен жүреді. Философиялық даосизм адам заттардың табиғи тәртібін өзгерте алмайды деп санайды, сондықтан адамның еншісі – оқиғалардың табиғи барысын сырттан бақылап, Даоға қол жеткізу. Даосизмді жақтаушылар белсенді әрекеттен бас тартуды насихаттап, «әрекетсіздік» теориясын ұсынады. Олар әлем адам сияқты тоқтаусыз өзгерістер процесі деп санады, сондықтан тану мүмкін емес. Басты шарты – жолды бұзбау, әлемдік ырғақпен қарама-қайшылыққа келмеу, дүниеге қосылу, оны тыңдай білу.

Қытайдың барлық діни жүйелерінің ортақтығы бар: барлығына үлкендер мен ата-бабаларды құрметтеу, отбасыны тыңдау, «әрекетсіздік» идеясы, шындыққа сырттан қарау

ОҢТҮСТІК-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»	
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 51 беті

қатынасы тән болды. Адамның тұлға ретінде өзіндік құндылығы болған жоқ, қоғам «тұлға – мемлекеттік пен ұжымдық алдында ештеңе емес» деген принцип бойынша өмір сүрді.

Ежелгі Қытайдың рухани өмірі туралы қазіргі түсініктер жазба көздерге негізделген. Б.з. дейінгі XV ғасырда Қытайда 2000 аса иероглифтен тұратын иероглифтік жазудың дамыған жүйесі болды, б.з. III ғасырында олар 18 мыңға жетті. Б.з. дейінгі I мыңжылдықтың басына жататын «Әндер кітабы» мен «Өзгерістер кітабы» әдебиеттің ежелгі ескерткіші болып саналады.

Қытайлар ұзақ уақыт жібекке табиғи бояулармен жазды, біздің заманымызда тушь пен қағазды ойлап тапты. Қолданбалы өнер де дамыды: қола айналарды жасау, нефрит пен сүйекке ою жасау, керамика, б.з. IV ғ. Қытайдан шет жерлерге де белгілі болған фарфор ойлап шығарылды, алуан лакты бұйымдар пайда болды.

Қытай сәулеті қызықты да ерекше. Ел біртұтас орталықтандырылған мемлекетке біріккен уақыт (б.з. дейінгі 221-207 ж.ж.) Ұлықытай қабырғасының негізгі бөлігін салумен естекталды, ол біздің заманымызға дейін жартылай сақталып қалды.

Сәулеттегі табыстарға математиканың дамуы себепкер болды. Б.з. дейінгі V ғасырда қытайлық тартік бұрышты үшбұрыштың қасиеттерін білді. Олар тарихта бірінші реттеріссандар ұғымын енгізді, б.з. дейінгі III ғасырда магнитті аспап, компостың алғашқы түрін, су диірменін ойлап тапты, астрономия дамыды. Олар жылды 12 айға, айды 4 аптаға бөлді. Б.з. дейінгі V ғ. 800 шыраққа жұлдыздар гороскопы жасалды, олар аспан күмбезін 28 шоқжұлдызға бөлді. Б.з. дейінгі 28 жылы қытайлық тарихта адамзат тарихында бірінші рет күндегі дақтарды суреттеп берді, астроном Чжан Хэн әлемдегі алғашқы айналатын жұлдыз глобусын жасады.

Медицина едәуір табысқа жетті. Б.з. дейінгі II мыңжылдықта қытайлықтарға екіндік музыкалық аспаптар белгілі болды: барабан, дабыл, сыбызғы, металл қоңыраулар, ішекті шертпелі аспаптар, үрмелі – бамбуктен, балшықтан жасалған және басқалар. Б.з. дейінгі бірінші мыңжылдықта арнайы сарай маңындағы музыкалы

Жер шарындағы қасиетті де, құдіретті мәдениеттердің бірі – Үнді мәдениетінде қалыптасып өркендеген Үнді – Будда мәдениеті. Үнді жеріне келген арийлер өздерімен бірге б.з.б. 2000ж шыға бастаған көне мәдени мұралардың бірі-Ведаларды ала келіп, оны жергілікті халықтың арасына кеңінен тарата бастады. Ведалар дегеніміз – діни сарындағы дұғалардың, құрандардың, құрбандық шалу кезінде айтылатын суреттемелердің, табиғаттың поэтикалық бейнесінен хабардар ететін өлеңдердің жиынтығы. Үндінің атақты жазушысы Р. Тагар ведалық гимндерді «Халықтың қуанышаттығы мен оның өмірге деген сүйіспеншілігі мен қорқынышының поэтикалық куәгері» деп өте жоғары бағалаған. Шамамен б.з.б. 800ж қалыптасқан упанишадтар үнді-арийлердің діни көзқарастарының дамуындағы басты қадам болып саналады. Өйткені упанишадтар адамның ішкі жан дүниесі, оның өмірінің мән-мағынасы, адамдарды ақиқат пен шындыққа апарар жолдар мен олардың бұл өмірдегі маңызы, өлім мен мәңгілік ғұмыр жайындағы діни-философиялық толғауларға толы болып келеді. Будда ілімі адам бойындағы ізгілік, адамгершілік қасиеттерді одан әрі дамытуды насихаттайды. Онда былай делінген: «Бұл дүниеде өшпенділікті өшпенділікпен жеңуге болмайды, адам ашу-ызасын ақылға жеңдіріп, зұлымдылықты қайырымдылық пен ауыздықтауы қажет. Ұрыста мың адамды жеңіп шығуға болады, алнағыз жеңіс адамның өзін-өзі жеңіп шығуы болып табылады.

Д. Неру үнді халқының көркемдік мәдениетін Батыс Еуропа өнерімен өзара салыстыра отырып, олардың бір-бірімен басты айырмашылықтарын атап көрсетеді.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 52 беті

Үнді халқының көркемдік мәдениеті дінмен және философиямен тығыз байланысты болып келеді.

Үнді өнері қарапайым шаруаларға өте жақын болып келеді, өйткені мәдениеттің бұл саласының басты мақсаты-қарапайым халықтың жүрегіне діни философиялық идеяларды жеткізу, норма заңдарын түсіндіру.

Поэзиямен, прозамен, драмамен, музыкамен айналысушы өнер адамдары өздерінің бойындағы қасиеттерді табиғат әлеміндегі құбылыстармен салыстырады және адамның табиғатпен әлеммен өзара үндестігін ашып көрсетуге тырысады.

Үнді өнерінің дамуына құдайларды мадақтауға қарсы бағытталған діни парасаттылық ерекше ықпал жасады. Ведалар құдайлар бейнесіне құлшылық жасауға қарсы болды, ал Будданың мүсін өнері мен кескіндеме өнері салаларында бейнеленуі буддизмнің дамуының тек соңғы дәуірде ғанамүмкін болды.

Көне үнді мәдениетінің асыл мұраларының бірі – «Махабхаратта» поэмасы болды. Бұл әдеби туындының басты тақырыбы-құдайға, оның құрметіне табыну, оны мадақтау. Француздың беглілі тарихшысы Милле «Рамаяна» поэмасы туралы былай деп толғана жазды. «Батысқа қарасам көңілім толмайды, тіпті ежелгі мәдениеттің ошақтарының бірі болған-Нрекцияның өзі де мені онша қанағаттандырмайды, тұншығып бара жатқандай әсер аламын, өйткені олардың идеялары әрі жұтақ, әрі әсерсіз. Ал Ұлы Азия мен дана Шығысқа көз жіберіңізші. Онда менің жүрегім, менің сүйікті поэмам жатыр. Бұл әдеби туынды – кең байтақ Үнді мұхитымен пара-пар» Үнді көркемдік мәдениетінде махаббат мәселесі мен әйелдер табиғатына ерекше орын берген. Үндістанда театр мен драмалық әдебиет кең түрде дамыды. Театр өзінің тамырын Ведаларға гимндер мен диалогтардан алды. Үнді-будда дінінің білімге үлкен құрметпен қарағандығын ешкім жоққа шығара алмас. Оған дәлел мынандай қанатты сөздер: «Адамның ең қасиетті игілігі-ғылым мен білім, оларға ешбір баға жетпейді және олар еш уақытта да сарқылмайды» Үнді химиктерінің химия саласындағы жаңалықтары бояу, дәрі және т.б. дайындауда кеңінен қолданылды. Үнді дәрігерлері терапия және хирургия жайында тамаша еңбектер жазды.

Үнді мәдениеті мен ғылымы б.з. дейінгі IV-ІІғ.ғ. – б.з. VIII ғ. өркендеді. Осы кезеңде есептеудің ондық жүйесі, цифрлерді жазу түрі (кейінірек өзгертілген түрде араб цифрі деп аталған) жасалды. Квадрат және куб түбірлерді шығару, “р” санын есептеу (3.1416), арифметикалық және геометриялық прогрессиялар, тригонометрия мен алгебра негіздері белгілі болған. Астрономдар жылды 12 айға бөлген, әр айда 30 күннен болған, жылдар 6 маусымға бөлінді. Әр бес жыл сайын 13-інші ай қосылып отырды. Жер шарының әр алуан ендіктерінде күн мен түн ұзақтығының айырмашылығы белгілі болды. Ежелгі үнді астрономдары Жердің шар тәрізді екендігін білді, оның өз осінің бойымен айналатындығын болжады. Химияны білу қышқылдар, бояулар, дәрілер, иіс су, цемент, тұздар жасауға, металдарды білу сынаптан күрделі аппараттар дайындауға мүмкіндік берді.

Б.з. дейінгі II мыңжылдықтың аяғы - I мыңжылдықтың басынан бізге ежелгі үнді діни әдебиеті – **Веда ескерткіштері жеткен**. Шамамен б.з. дейінгі 800 жылы пайда болған упанишадтар индоарийцтердің діни түсініктерінің дамуында келесі қадам болып табылады. Эпикалық әдебиеттің негізгі ескерткіштері “Махабхарата” мен “Рамаяна” болды, олар б.з. бірінші ғасырларында санскритте жазылған, бірақ олар б.з. дейінгі IVғасырда пайда болған.

Үндістанның ежелгі тарихының көптеген құпиясы ашылмаған. Алайда б.з. дейінгі II мыңжылдықта шыққан ескі әдебиет көздерінде құл иелену қатынастарының дамуы туралы айтылады. Үндістанның б.з. дейінгі VIғасырдағы қоғамдық-мемлекеттік құрылысын бейнелейтін «Ману заңдарында» қоғамдық еңбек бөлінісі, билеу мен бағынышты болу қатынастары жазылған.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 53 беті

Әлеуметтік шығу тегімен және сипатымен ескерілген ежелгі үнді қоғамын қатты дифференциация тұйық қоғамдық топтарды қалыптастырумен аяқталды: сословиелер бойынша – варналар (брахмандар, кшатрийлер, вайшылер, шудралар), кәсіптік қызметі бойынша – касталар (олар 3,5 мың). Брахмандар атақты абыздар руының өкілдері болды, олар құдайлармен байланыс жасап, мемлекетті басқарды. Кшатрийлер деп әскери ақсүйектердің өкілдерін атаған. Қос варна қоғамның пұрсатты тобын құрады. Еңбекші халық вайшылер мен шудралар варнасына кірді. Вайшылер шаруашылық қызметпен шұғылданды: егіншілікпен, қолөнермен, саудамен. Шудралардың үлесі – басқа касталардың мүшелеріне қалтықсыз қызмет ету. Олар құқықсыз болды және жеке меншігі болған жоқ.

Дін қоғамдық теңсіздікті ақтау үшін пайдаланылды. Құдайлар иерархиясы қаланды. Олардың ішінде жоғарғылары – Брахма (Ғаламды жасаушы), Вишну (оны сақтаушы), Шива (оны бұзушы).

Б.з. дейінгі VIғ. дамыған құл иеленуші қоғамның идеологиясы **буддизм** болады. Оның негізін қалаушы – Будда б.з. дейінгі 563 ж. туды. Ол Шакья-Муни патша руынан шыққан ханзада болды, оның шын аты – Сиддхартха Гаутама. **Гаутама өз ілімінің мәнін төрт игілікті шындықта айтқан.** 1. Өмір мәні қайғы-қасірет көру. 2. Қайғы-қасірет көру себебі, көзі - өмір сүруді көксеу: ләззат алуды, билік жүргізуді көксеу, тілек тілеу, құштарлық. 3. Қайғы-қасіреттен құтылу үшін тілек пен құштарлықты түп тамырымен жұлып алып, одан құтылу керек. 4. Ол үшін алдымен көзін ашатын, одан соң нирванаға әкелетін сегіз сатыдан тұратын өзін-өзі қайта құру жолы бар.

Нирвана – бұл ішкі күй, онда барлық сезім мен құштарлық жоғалып, онымен бірге адамға ашылатын әлем есігі де жабылады. «Нирвана» сөзі «сөну», «өшу» деген мағынаны береді. Іштен сөну адамды қайғы-қасірет шегуші «меннен» және барлық тірі жандарды жаңа өзгерістерге тартатын өмірге құштарлықтан босатады. Сонымен карма билігі үзіліп, данышпан абсолютті тыныштықтың шат-шадыман бос кеңістігінде соңына дейін жоғалып кетеді. Көзін ашу - өмірмен кез-келген байланысты толық үзетін соңғы нирвананың бастауы. Түсінбеген бақылаушы үшін нирванаға жету болмыстың жоқтығы, өлім ретінде (шат-шадыман өлім болса да) қабылданады. Алайда нирванаға кірушінің көзқарасы жағынан – бұл күйде өмір мен өлім, «мен» және «мен еместің», жақсылық пен зұлымдықтың арасында айырмашылық жоқ, тек осындай ішкі көзқарас қана буддист үшін мәні бар.

Буддизмнің универсальдығы мен иілімділігі оның әлемге алуан бағыттарда тарауына мүмкіндік берді (ламаизм, дзен-буддизм, тантризм және т.б.). Буддизмнің Батыста ізбасарлары аз емес: кейде адамдар бөтен мәдениет жолдарында өзінің рухани проблемаларын жеңіл шешуге болады деген үмітте болады.

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Глоссарий

Қазақ тілінде	Орыс тілінде
перғауын, Александрия шырағы	
ғибадатханалар	
Миф, Иероглифтер	
Қазақ тілінде	Орыс тілінде
Конфуцийлік	

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 54 беті

Даосистік	
Ведалар	
буддизм	
нирвана	

Мына төмендегі түсініктерге анықтама беріңіз

Пирамида, мифология, дін

Эссе: Ұстамдылық – өмір сүрудің алғы шарты.

Логикалық тапсырма: Конфуций қағидаларын талда

Мына төмендегі түсініктерге анықтама беріңіз

Брахма, Қасиетті жануар, Раджа

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

- Ежелгі Мысырда пирамидаларды не үшін салды?
- Мысыр пирамидаларының ерекшеліктері неде?.
- Қытайхалқының мәдени туындылары
- Дао ілімі дегенді қалай түсінесің
- Қытай мәдениетіндегі адамгершілік мәселелері

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№10- сабақ.

5.1.Тақырыбы:Еуропалық Қайта өрлеу және Жаңа заман кезеңіндегі мәдениет.

Ресей мәдениетінің дамуы.Отандық мәдениеттің теориясы мен тарихы.Қазақ жеріндегі ежелгі мәдениеттер мен өркениеттер және қазақ мәдениетінің бастауы. Орта ғасырдағы түрік мәдениеті.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты:Еуропалық Қайта өрлеу және Жаңа заман мәдениеті тақырыбын қарастыру.

Ұйымдастыру кезеңі:– 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру.25 мин

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезисі:

- 1.Қайта өрлеу мәдениеті,кезеңдері.
- 2.Қайта өрлеу кезіндегі сурет өнері,көрнекті өкілдері.
- 3.Жаңа заман мәдениетінің кезеңдері
- 4.Жаңа заман стильдері

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 55 беті

Қайта өрлеу мәдениеті (Ренессанс) деп аталатын алғашқы буржуазиялық мәдениет – XIVғ. аяғында XVғ. басында Еуропада, оның ішінде Италияда қалыптасты. Бұл мәдени төңкеріс Венециядан басталып, бүкіл Италияны қамтыды. Қайта өрлеу дәуірін Еуропаның көптеген мемлекеттері, атап айтқанда: Франция, Испания, Нидерланды, Польша, Чехия, Венгрия, Англия, Балқан елдері және т.б. бастарынан кешірді. Бұл кезеңде итальян қоғамы Грекия мен Римнің көне мәдениетіне ерекше мән беріп, көне мәдени мұраларды жаңғыртумен қызу айналыса бастады. Тұңғыш рет Еуропа діни идеялар негізінде емес, жалпы адамзаттық гуманистік идеялар рухында бірігуге мүмкіндік алды. Бұл дәуір адамзат тарихындағы сындарлы заман болды. Еуропа бастан кешірген бұл өтпелі кезең – қоғамдық-саяси және мәдени өмірде елеулі орын алды: экономика саласында – бұл географиялық ашулар заманы мен капиталдың алғашқы қорлану заманы, отарларды жыртықшылықпен бөліп, басып алынған халықтарды айуандықпен тонау заманы, отаршылдық соғыстар заманы болды. Саясат саласында – тәуелсіздік үшін күрес заманы болды.

“Қайта өрлеу” термині осы дәуірдің белгілі суретшісі, сәулетшісі және өнер тарихының асқан білгірі Джордане Базари (1512-1574) өзінің “Жизне описание наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих” (XVIғ.) деген еңбегінде алғаш рет қолданған. Демек, бұл терминнің мағынасы – көне заман мәдениетін жаңғырту болып табылады. Ал одан кейін, дәлірек айтқанда, XVIIIғ. бастап Италиялық жаңғыру дәуірі адамның қайта жаңғыруы және гуманизм дәуірі деп сипатталады. XIY-XV ғ. Италия мәдениетін былай сипаттаудың тамыры да осы дәуірде жатқандығын атап өткен дұрыс сияқты, өйткені тұңғыш рет “адам” табиғаты, “адамгершілік” деген ұғымдарды енгізген осы дәуірдің алыптары Леонардо Бруни мен Колуччо Салютати болатын.

Тереңірек үңіліп қарайтын болсақ, “гуманизм” латынның “адамгершілік” деген сөзінен шыққан. Бұл терминді “жаңа адамдар” (гуманистер) енгізген. Олардың ойынша, гуманизм бүкіл адамзат баласы тудырған мол мәдени мұраларды құныға оқып, зерттеп-білуге ұмтылу болып табылады. Олай болса Қайта өрлеу заманының басты жаңалығы – ғасырлар қойнауына көз жүгіртіп, өткен замандардағы көне мәдени мұраларды қайта жаңғырту болып табылады. Белгілі ғалым – гуманист, Леонардо Бруни (1370-1444 ж.) “гуманизмді” адамның өмірі мен әдет-ғұрып, салт-дәстүрлеріне қатысты дүниелерді танып-білумен және адамды рухани жағынан жетілдіріп, оны әсемдікке, ізгілікке баулитын жағдайларды ғылыми тұрғыдан зерттеп білу деп түсінді. Оған поэзия, грамматика, риторика, тарих, философия, музыка және т.б. жатқызды. Сөйтіп, көне мәдениет құндылықтарын игеруде басты рөлді гуманитарлық ғылымдар атқарды деп есептелді. Бұл кезеңде қоғамды мәдени тұрғыдан қайта құруды мақсат еткен білімді, рухани байлығы мол Еуропа интеллигенциясының қалыптасу процесі басталды. Қайта өрлеу мәдениетінің өзіндік сипатына тоқтала кетсек, олар: гуманизм, антропоцентризм, орта ғасырлық христиандық дәстүрлерді нәрлендіру көне мәдени мұраларды қайта жаңғырту және дүниеге жаңа көзқарас болып табылады.

Қайта өрлеу мәдениеті төрт кезеңге бөлінеді. Жоғарыда көрсетілген белгілер енді ғана біліне бастаған кезең “проторенессанс” (қайта жаңғыру қарсаңы) деп аталады. Екі ғасырға созылған бұл тарихи кезеңнің әр ғасыры (XIIIғ. дученто, XIVғ.-треченто деп аталады) тамаша дарынды адамдарды өнер сақнасына шығарды. Солардың бірі – Қайта өрлеу мәдениетінің бастауында болған ұлы Данте Алигьери (1265-1321ж.). ұлы даранның қыл қаламынан шыққан атақты комедияларының кереметтігі соншалық, оның талантына бас иген ұрпақтары бұл туындының “Күдіретті комедия” деп атады. Данте, Франческо Петрарка (1304-1374) және Джованни Бокаччо (1313-1375ж.) қайта өрлеу (жаңғыру) дәуірінің дарынды өнер қайраткерлері және итальян негізін қалаушылар болды. Олардың шығармалары дүниежүзілік әдебиетке қосылған тамаша туындылар қатарынан орын алды.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 56 беті

Қайта өрлеу кезеңінің мәдени дәстүрлері, оның өзіне ғана тән ерекшеліктері айқындала бастаған кезең – ХУ ғасыр, яғни “”Бастапқы Қайта өрлеу дәуірі (кватроченто) деп атаймыз. Ал Италия мәдениеті идеялары мен принциптерінің гүлденген кезеңі және оның құлдырау қарсаңын – “Кемелденген жаңғыру кезеңі” (Чинквеченто) деп атаймыз. Бұл дәуір ХУІ ғасырды қамтиды.

Қайта Өрлеу мәдениетінің басты назары адам тұлғасына аударылды. Адам бойындағы ізгі қасиеттерді жан-жақты көрсету арқылы оны биік дәрежеге көтеру және оның ар-намысын, абыройын қорғау – басты орынға қойылды. Міне, сондықтан болар, шынайы гуманизм адамның бостандық алуға, бақытты болуға, өз қабілетін дамытуға құқығы бар екендігін жариялады, адамдар арасындағы қарым-қатынаста теңдік, әділдік, адамды сүю және адамгершілік принциптерін жақтады. Ерекше атап өтетін бір жайт, Қайта өрлеу заманының гуманизмі адамды дін бұғауынан босатуға бағытталды яғни дін мен шіркеу ықпалын әлсіретуге барынша күш салды.

Табиғи байлықтардың тапшылығы және тағы да басқа жағдайларға байланысты Италия басқа мемлекеттермен сауда-саттық жасауға ерекше мән берді. Италия қалалары Батыс елдеріменде, мұсылман елдеріменде сауда-саттық жасады. Мұның өзі ел экономикасының одан әрі дамып, қала мәдениетінің гүлденуіне әкеліп соқты, ал қала мәдениетінің ықпалымен “жаңа адамдар” қалыптасты.

Қайта өрлеу дәуірінде өнер салаларының ішінде сурет салу және т.б. ұдайы даму үстінде болды. Шындығындада, дүниені танып-білумен қатар оны шынайы жеткізе білуде суретшілердің мүмкіндіктері мол, олай болса олардың дүниетанымдық мақсаттарды шешудегі белсенділігінің сыры да осында болса керек. Ал бұл жағдай итальяндық Қайта жаңғыру дәуірінің көркемдік сипатта болуына тікелей әсер етті.

Қайта өрлеу дәуірі мәдениетінің өкілдерінің ішінде сол дәуірдің тынысын терең сезінген, сол бір аласапыран кезең мен жарық дүниенің әсемдігін, адамның жан-дүниесін өнер туындылары арқылы бере білген алып тұлғалар болған. Солардың бірі - өнер алыбы Леонардо да Винчи (1456-1519 жж.) Өз заманында ол айналыспаған ғылым мен білімнің, мәдениет пен өнердің бірде-бір саласы болмаған. Ол- әрі мүсінші, әрі суретші, әрі математик, әрі инженер, әрі геолог, әрі философ, әрі ақын, әрі физик т.б. болды. Сегіз қырлы, бір сырлы Леонардо да Винчи ұшу аппаратының қанатының, токарь станогінің жобаларын жасады. Леонардо да Винчи соным ен қатар ғылымның әр саласына байланысты жазылған әр тақырыптағы ғылыми трактаттардың авторы. Леонардоның керемет ұлы туындысы және барлық замандардағы ең ғаламат суреттерінің бірі – “Күпия жиын”.

Дүниені дүр сілкіндірген, бұл күндері Париждегі Лувр музейінің інжу-маржаны болып отырған “Мона Лиза” - Джоконда туындысы ғасырлар бойы көрген адамды таң қалдырып келеді. Леоандо “Джокондоны” салуда салуда ұзақ еңбектенді, қажымай-талмай жетілдіре түсудің нәтижесінде артына баға жетпес асыл мұра қалдырды.

Осы орайдағы өнер тарихындағы ұлылардың бірі – Рафаэль Санти (1483-1520 жж) нағыз кемелді шағында – 37 жасында қайтыс болғанына қарамастан артына мәңгілік өшпес мұра қалдырды. Оның «Сикст мадоннасың еуропалықтар үшін өте қасиетті дүние. Рафаэль өзінің әйгілі болған шығармалары «Афины мектебің, «Парнас т.б. гуманизм идеяларын кеңінен насихаттап адамның әлі де ашыла қоймаған рухани мүмкіндіктерін ашып көрсетуге тырысты.

Адамзат қоғамына мәңгілік рухани азық болған шығармалардың авторы, тасқа тіл бітірген теңдесі жоқ мүсінші, тамаша қыл қалам шебері, сәулет өнерінің сарбазы, өнердің қай саласының болсын майталманы – атақты Микеланджелоның атақты мүсіндері – «Давидн, «Моисейн, «Бұғаудағы құлң, т.б. суреттерінде қасірет шеккен халықтың қилы тағдыры, оның

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 57 беті

азаттық үшін күресі, ана жүрегі, ана махаббаты, сәулелі болашақ пен өмірдің сан-салалы көріністері нанымды берілген.

Қайта өрлеу дәуірі – мәдениет пен өнер және ғылым тарихындағы ұлы бетбұрыс кезең болды. Үш ғасырдан астам уақыт ішінде Еуропаның көптеген бұрын –соңды болып көрмеген гүлдену, мәдени қозғалыс басталды. Орта ғасырлар мәдениетінің мән-мағынасын сәулет өнері көрсететін болса, Қайта өрлеу дәуірінде живопистік туындылар (суреттер) басым болды. Дін өктемдігінен, оның құрсауынан босанудың арқасында өмірдің сан-саласын тұтас көрсететін, адамды рухани жағынан толық қанағаттандыратын шығармалар дүниеге келді. Бұл дәуірде адамның бұл дүниедегі алатын орны жан-жақты көрсетілді. Ренессанс мәдениетінің негізінде жаңа заманда еуропалық адам қазіргі өркениетке қарай шешуші қадам жасады.

Осындай ұлы мәдени бастамалардың жаршысы болған Италия елінде, алғаш рет католиктік реакция басталып, гуманистік қозғалыстың өкілдері шіркеу тарапынан қуғынға ұшырады. ХУІ ғасырдың 40-шы жылдары инквизиция басталды.

Дүниежүзілік мәдениет тарихындағы үлкен тарихи белес – Қайта өрлеу дәуірі аяқталды. “Қайта өрлеуді” барлық өркениетті халықтар өз бастарынан өткізген. Ренессанс тек қана Батыс Еуропа халықтарына ғана тән мәдени құбылыс деген көзқарастың мүлдем қате екендігін мәдени-тарихи деректер жоққа шығарып отыр, өйткені Үнділер Ренессансы ХVІ-ХVІІғ. болса, Кіндік Азиядағы бұл мәдени өрлеу Х-ХVғ. қамтиды. Демек, мәдени дамудың шегі жоқ, оның арнасы да кең, әрбір ұлттың дүниежүзілік мәдениетке қосар үлесі, одан алар өзіндік орны бар. Олай болса, “Қайта өрлеу” мәдениеті тек ежелгі мәдениетке мирасқорлық, ұмытылған өркениет мұраларының игі дәстүрлерін қайта жандандыру, өткен үлгілерді қайталау ғана емес, қайта сол көне және кейінгі рухани қорлар тоғысынан қуат алып, тыңнан бой түзеу, гүлдену.

XVІІІ ғасырдағы Еуропалық мәдениет — XVІІ ғасырдағы мәдениетінің заңды жалғасы болумен қатар, өзінің түрі, мазмұны және мәні жағынан ерекше мәдениет. **XVІІ ғасыр рационализмнің қалыптасу кезеңі болса, ал XVІІІ ғасыр Ағартушылық, ХІХ Классика ғасырына** айналды. Бұл дәуірдің ұлы ағартушы — гуманистері: Вольтер мен Руссо (Франция), Гёте мен Шиллер (Германия), Юм (Англия), Ломоносов пен Радищев (Ресей) және т.б. адамзат баласының теңдігін батыл қолдап, құлдық пен деспотизмге қарсы бітіспес күреске шақырды. Қоғамдық сананың жаңа сатыға көтерілуі, протестантизм идеяларының кеңінен таралуы, жаратылыстану ғылымдарының қарқынды дамуы, ғылымға бұрын-соңды болып көрмеген қызығушылықтың пайда болуы және т.б. — осылардың бәрі де жаңа ғасырға тән белгілер еді. XVІІІ ғасыр құдайға, қоғамға, мемлекетке, тіпті адамның өзіне деген көзқарастар өзгеріп, жаңа арнаға түсті. XVІІІ ғасырдағы Франция мемлекеті Еуропаның рухани өмірінің негізгі ошағына айналды. Француз халқының философиясында, әдебиетінде, өнерінде және т.б. жаңа леп, соны бағыттар аңғарыла бастады. Осы уақытқа дейін ездерін Францияның қарсыласымыз деп есептеп келген Испания, Германия, Польша, Ресей, тіші Англия сияқты өркениетті елдер француз мәдениетін мойындауға мәжбүр болды. Қоғамдық өмірдің қарама-қайшылықтары шиеленіскен Францияда «ағартушылық идеологиясы» 1789—1793 жылдары ұлы француз революциясының, ал одан кейін бүкіл Еуропаны жайлаған реформаторлық қозғалыстың теориялық және рухани алғышарттарына айналды. Шындығын айтсақ, бүгінгі заманның ең өркениетті елдерінің бірі Америка Құрама Штаттары да «ағартушылық идеяларының» негізінде қалыптасып, іргелі мемлекетке айналды.

Франциядағы саяси революция, АҚШ-тағы тәуелсіздік жолындағы күрес және Англиядағы өнеркәсіп төңкерісі Реформация кезеңінен басталып, ұзаққа созылған жалпы Еуропалық дамудың тарихи қорытындысын шығарды. Ол қорытынды — қоғамның жаңа түрі — «өнеркәсіп өркениетінің» қалыптасуы болды. Бұл кезеңде феодалдық қоғам мен

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 58 беті

шаруашылықтың натуралдық жүйесі ғана емес, сол қоғамға лайықталып қалыптасқан қоғамдық сана да күйзеліске ұшырады. Моральдық кризис қоғамдағы білімді адамдарды да қамтыды. Қоғамда өз орнын таба алмаушылар санының көбеюіне, халықтың қараңғылығы мен сауатсыздығына, халықтың қайыршылығы мен құқықсыздығына, қала люпендерінің азғындауына қарсы тұрар күш — мәдениет болды. Ол қоғамда жасампаздық пен шығармашылық рөл атқарды. Ал мәдениеттің өркендеп дамуы қоғамдық-саяси және әлеуметтік өзгерістерге тікелей байланысты болды. Өндіріс саласында, қоғамның базистік құрылымында мануфактурадан күрделі технологияға көшу, шикізаттың жаңа түрлері мен энергия көздерін игеру және т.б. шаралар жүзеге асырылды. Ғылым саласында, бұрын механика-математика сияқты ғылым салалары үстемдік еткен болса, енді оның қатарына физика, география, биология және т.б. ғылымдар қосылды. Ендігі жерде табиғатта, қоғамда болып жатқан түбегейлі өзгерістер ғалымдар назарынан тыс қалмады. Қоғамдық ғылымдар саласында, әсіресе философия ерекше белсенділік танытты. Философтар қоғамдық өмірге сын көзбен қарап, терең философиялық пайымдаулар жасады. Олардың сынының негізгі объектісі — қоғамдық (мемлекеттік) құрылыс және сол құрылыстың идеологиясы — дін болды. Әлеуметтік қайшылықтар бұрын-соңды болып көрмеген дәрежеде шиеленісіп, таптық қайшылықтар асқынған Францияда дінді (католиктік) сынау радикалдық, атеистік тұрғыдан жүргізілді. Гольбахтың пікірінше, дін — барып тұрған өтірік пен сандырақ, сондықтан дінді жоймайынша феодалдардың деспотизмінен құтылып, зорлық-зомбылықты жою мүмкін емес. Ағылшын философы Юм мен неміс философы Канттың көзқарастары мұндай рационализмнен алшақ болғандығына қарамастан, олар да феодалдық идеологияны қатал сынға алды. Олар қоғамдық мораль мен адам тұлғасы діннен тәуелсіз болу керек деп жариялады.

Революция отаны Францияда да Ағартушылық идеялары біртектес болған жоқ, олар реформизмнен (XVIII ғасырдың бірінші жартысы) бастап, ашық революциялық қимылдарға (XVIII ғасырдың 60— 80 жылдарында) дейін нағыз эволюцияны басынан кешірді. Егер ағартушылардың аға буынының өкілдері — Монтескье мен Вольтер конституциялық-монархиялық құрылыс орныққан көршілес Англияның үлгісімен феодалдық ағымды біртіндеп буржуазия-ландыру идеясын ұсынса, феодалдық құрылысқа жан-тәнімен қарсы келесі ұрпақтың өкілдері — Д. Дидро (1713—1784). К. Гельвеций (1715-1771), П. Гольбах (1723-1789) басқаша көңіл-күйде болды. Олар помещиктік меншік пен сословиелік артықшылықтарды мүлде жойып, деспоттық өкіметті құлатуға шақырды.

XVIII ғасырдың ортасына қарай Еуропаның ірі мемлекеттерінде король өкіметі феодалдық үстемдікке қарсы күресте «үшінші сословиені» өзінің одақтасы деп санамады, ал оның есесіне контроль өкіметі шіркеумен және дворяндармен ынтымақтастығын одан әрі нығайтып, оларды осы бір тарихи кезеңке өзіне одақтас етті. Ескі қоғамның барлық саяси күштері бұрынғы алауыздықтарын уақытша болса да ұмытып, халық толқуларына күресте бірігіп күш көрсетті. Өз халқына қарсы бітіспес соғыс жариялаған абсолютті режимнің тағылық әрекеттері мәдениет саласына да ойысты. Қоғамға жат пиғылда жазылды деп танылған еңбектер отқа жағылды, ал ол еңбектердің авторлары түрмеге камалды. Бірақ еркіндік пен бостандық рухына қарсы небір сұрқия шаралар қолданылса да, ол өз шарасынан төгіліп жатты. Өйткені, заманның рухы, оның тынысы мәдениет пен өнердің барлық салаларында да кеңінен көрініс тапты. Бах, Гете, Моцарт, Свифт және т.б. дарын иелері сол бір қилы заманда туындаған творчестволық шабыт иелері болды. Олар өз замандастарымен де, болашақ ұрпақтың өкілдерімен де «Мәңгілік өнер» тілімен тілдесті, олардың шығармаларының халық жүрегінен терең орын тапқаны соншалық, бұл ұлы туындыларды өнердегі қалыптасқан «стильдер» қатарына жатқызуға болмайтын сияқты.

Жаңа заман стильдері

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 59 беті

Өнер саласында біртектес стильдер (**романдық және готикалық стильдер**) қалыптасқан өткен тарихи кезеңдерге қарағанда бұл дәуір өнері өзіндік бет-бейнесімен, өзіндік сипатымен ерекшеленді. Жаңа заман стильдері — заман талабынан туған мәдени қажеттілік болып саналады. Солардың бірі — мәдениет саласындағы ескі дәстүрлер (**готика**) мен демократиялық еркін ойлау идеяларын өзара ұштастыра білген өнердегі мүлде жаңа стиль — **барокко** бағыты болды. **Барокко — астарлы, әдептен тыс деген мағына береді.** Оның әлеуметтік негізі — абсолютизм дәуіріндегі дворяндық мәдениет. **Барокко** — халықаралық құбылыс, ол әсіресе Италияда, Испанияда, Францияда, Германияда кең қанат жайды. Осы дәуірдің күрделі қоғамдық шиеленістері барокко өнеріне өз әсерін тигізбей қойған жоқ. Сондықтан да болар, аталған елдердегі қалыптасқан саяси-әлеуметтік жағдайлар адамдардың сана-сезіміне ғана емес, сонымен бірге осы бір өнер саласының қалыптасып дамуына да ерекше ықпал етті. Барокко стилі әсіресе сәулет өнері саласында айқын көрінді, осы стильде зәулім сарайлар мен парк ансамбльдері салынды. Олар тарихи кезеңнің куәгері, еуропа мәдениетінің баға жетпес ескерткішіне айналды. Шындығында да, Ағартушылық дәуірінде парктер мен бақтар — философиялық әңгімелер мен ойтолғаныстарының негізгі орталықтары болды. Олар — табиғат пен адамның, тіпті адамдардың қарым-қатынастарының өзара үндестік табуына себепкер болатын қасиетті орынға айналды. Парктер мен бау-бақшалар композициясын музейлер мен театрлар, сурет галереялары мен кітапханалар, ғибадатханалар және т.б. мәдени ошақтар одан әрі түрлендіре түсті.

XVIII ғасырда бароккомен қатар Батыс Еуропа өнерінде кеңінен тараған стильдердің бірі — рококо болды. Ол сарай зиялылары мәдениетімен тікелей байланыста қалыптасты. **Рококо эстетикасының басты ұраны — «Өнер — рахаттану құралы».** Бұл ұран сол бір кезеңдегі «ертеңгісін ойламайтын аристократтардың (аксүйектердің) дүниеге көзқарастарын дәлме-дәл көрсетеді. «Бізденсоң не болса да мейлі» деген Людовик XV ніңұраны да осы дәуірдешыққан. Бірақ Еуропа халқы болашақтан топан суды немесе селді емес, түбегейлі өзгерістерді, мәдени жаңғыруларды күтті. Халық сенімі бұл орайда ақталды десек қателеспейміз, өйткені ғасырдың бел ортасына қарай Франция, одан кейін бүкіл Еуропа елдері Ағартушылық идеялары рухының аясында өмір сүрді. Вольтер мен Руссо күрес туларын көтерді. Бірақ бұл екі ақыл- ой алыптарының алдарына қойған мақсаттары мен бағдарламаларына айтарлықтай айырмашылықтар болды, өйткені олар ескі қоғамдық құрылысқа қарсы екі орталықтың, әлеуметтік өмірдің шиеленіскен жағдайындағы қарсы полюстің өкілдері болатын. Екі ғұлама да бір уақытта, 1778 жылы қайтыс болды, бірақ тіршілікте бірін-бірі аяусыз сынаумен өтті. Женевалық философтың плебейлік демократизмі Вольтердің жүрегін айнытты, тіпті Руссоны өркениеттің жетістіктері мен рахатынан бас тартып, адамның алғашқы табиғи жағдайына көшу қажеттігі жайындағы пікір де ешқандай қанағаттандырмады. Ал Руссо болса өз тарапынан замандасының қарапайымдылыққа байланысты өркөкіректігін жақтырмады. Бірақ тарихи кезең бұл қарама-қайшылықтарды жуып-шайып жіберді, өйткені олар күні өтіп бара жатқан қоғамдық құрылысты, оның идеологиясын қай түрғыдан сынаса да, қалай сынаса да — ортақ іс үшін, бір мақсат үшін сынады, ортақ мақсат үшін күресті, сондықтан да бұл екі дананың екеуі де Ағартушылық заманының ұлылары болып қала береді.

«Ағартушылық» дәуірі — Еуропаның рухани дамуындағы ұлы бетбұрыс кезеңі болды. Ол қоғамдық өмірдің барлық саласына (қоғамдық-саяси, мәдени және т.б.) айтарлықтай әсерін тигізді. «Утопияның алтын ғасыры» деп аталатын бұл дәуірдің мәдени мұрасы өзінің жан-жақтылығымен, жанрлар мен стильдердің көптігімен, оптимистік сарынымен және адамзаттың ақыл-ойына деген шынайы сенімімен осы уақытқа дейін таң қалдырып келеді.

XIX ғасырдың мәдениеті

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 60 беті

Жаңа заман мәдениетінде XIX ғасыр мәдениеті ерекше орын алады. «**Классика ғасыры**» деп аталатын бұл кезеңде буржуазиялық өркениет кемелдену шағына аяқ басумен қатар, тоқырау кезеңін де басынан кешірді. Мұндай әділ бағаның авторлары заманымыздың ұлы ойшылдары: О. Шпенглер, Й. Хейзинга, Х. Ортега-и-Гассет және т.б. XIX ғасыр, мәдениеті — бүкіл жаңа заман мәдениетінен рухани нәр алып, көне дәуір мәдениетінің негізінде қалыптасты. Олар : **рационализм, антропоцентризм, сциентизм, еуроцентризм** және т.б. болды.

Адамзат тарихында XX ғасыр мәдениетінің алатын орны ерекше. Өйткені, бұл кезең тарихи оқиғаларға, қантөгіс соғыстарға, санқилы дағдарыстарға толы сындарлы заман болды. Ғылым мен техниканың қарышты қадамы, жарқын болашаққа деген сенім өркениетті дамыған елдерде біртұтас жалпы адамзаттық мәдениеттің дамып, қалыптасуына әсерін тигізбей қойған жоқ. Ғасыр аяғында планетамызда парасаттылық пен ізгіліктің кеңінен өріс алуы жалпы адамзаттық мәдениеттің дамуына және оның ұлттық түрлерінің нәрленуіне, олардың өзара қарым-қатынастарының жаңа арнаға түсуіне ерекше әсер етті. Міне, осы жағдайларды ескере отырып, XX ғасыр мәдениетінің мазмұнын ашып көрсетуде екі басты мәселеге баса назар аударғанды жөн көрдік. Оның біріншісі, XX ғасыр мәдениеті дамуының басты бағыттары (XX ғасыр мәдениетінің қалыптасуының сабақтастығы мен дәстүрлері, қазіргі заман мәдениетінің тоқырауға ұшырауы мен одан шығу жолдары және бұл процестің түрлі мәдени концепцияларда көрініс табуы және т.б. мәселелері), екіншісі, XX ғасыр мәдениетінің жалпы адамзаттық және ұлттық сипаты (жалпы адамзат мәдениеті қалыптасуының басты себептері және оның құндылықтары, жалпы адамзаттық және ұлттық диалектика және т.б.).

Бүгінгі таңда дүниежүзінде 200 мемлекетке жетіп, мыңдаған халықтарға бөлінген, саны жағынан 6 млрд. жеткен адамзат баласы 2 млн. жуық өсімдіктер мен жануарлардың бір түрі ғана. Адам баласы өмір сүрген кезден бастап мыңға жуық ұрпақ ауыстырған екен. Осынша халықтың ішінде екі адамның бір-біріне мүлде ұқсас болмай, өзіндік қайталанбас ерекшеліктерінің болуы да таңқаларлық жайт. Адам бір-бірінен жеке тұлға есебінде ерекшеленіп қана қоймайды, сонымен қатар топтық айырмашылықтарға да (жанұялық, жыныстық, жасына, мамандығына, ұлтына және т.б. қарай) тәуелді болып келеді. Осыншама айырмашылықтар бола тұрса да адамзат баласының басын біріктіретін не нәрсе? Ол — ең алдымен дүниенің тұтастығына негізделген «жалпы адамзаттық мәдениет».

«**Дүниенің тұтастығы» дегеніміз** — дүниежүзілік көлемде өндірісті дамыту мен әлемдік мәселелердің туындауы негізінде пайда болған адамдар мен халықтардың өзара тығыз байланысы мен өзара тәуелділігі. «Дүниенің тұтастығы» — қазіргі замандағы адамзат пен бірыңғай жалпы адамзаттық мәдениеттің қалыптасуына негіз болды. Демек, адамзат баласының басын біріктіретін «жаңа заман мәдениетінің» тағдыры — адамзаттық құндылықтарға, гуманизмге, адам құқын қорғау қозғалысын дамытуға, ғылыми білім мен алдыңғы қатарлы технологияны дамытуға, ұлттық мәдениеттердің өзара байланысына, қоршаған орта мен өмірге, экологиялық қатынасқа тікелей байланысты. XX ғасыр дүниежүзінде түрлі мәдениеттердің өмір сүретіндігін жоққа шығарған, бірыңғайға келтірілген «гуманистік моно-мәдениеттің» екі үлгісін бастан кешірді. Оның біріншісі — «дүниежүзілік пролетарлық революция» (сталинизм) идеясы. Ол таптық құндылықтарды асыра бағалауға негізделген. Екінші модель, бір ғана ұлттық мәдениеттің, бір ғана ұлт пен мыңжылдық рейх (герман фашизмі) мемлекетінің үстемдігіне негізделді.

Рококо (фр. гроссо), рокайль - 18 ғасырдың 1-жартысы мен орта кезіндегі Еуропа өнерінде сарай зиялылары мен мәдениетімен байланысты туған стиль. Ұлу қабыршағының түріне ұқсас рокайль өрнегінің атына байланысты аталған. Францияда абсолютизм тоқырауға ұшыраған кезеңде пайда болған. Сәулет өнерінде Рококо, негізінен, ғимарат интерьерін нақыштау ісінде кең қолданылды. Алуан айшықты өрнек салу, айна, панно - Рококоға тән белгілер

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 61 беті

Барокко(итальяндық barocco — әлеміш). — 17 ғасырдың аяғы мен 18 ғасырдың 1-жартысында Батыс Еуропада дамыған архитектуралық стиль. Барокко Қайта өрлеу дәуірінен кейін пайда болып, Еуропа архитектурасы ауқымынан асқан бірінші әлемдік стиль. Оның негізгі ерекшелігі — көрнекі салтанат, еңселілік, құрылыс жобасы мен қасбетіндегі күрделі формалар, мүсін мен архит. өрнектерді шамадан артық қолдану. Бароккода аумақты мүсін мен кескіндеменің ерекше дамығаны сонша, тіпті негізгі архитектуралық құрылыстың өзімен “тайталасып” қалатын кездері болған. Жалпы стильдік бағыт сақталғанымен, әр елдегі Барокконың өзіндік ерекшелігі болды. Мысалы, Италия архитектурасында Барокконың стильдік ерекшеліктері ғимараттың іші-сыртына бірдей сіңіп кеткен. Барокко стиль ретінде, алдымен, Италияда қалыптасты.

Антропоцентризм - [грек. anthropos - адам, centrum - орталық] - дүниенің орталығына адамды қоятын италяндық Қайта Өрлеудің тұжырымдамасы. Ол Еуропалық Жаңа заман мен Ағартушылық идеологиясына әрі өмірлік өлшеміне және гуманизмнің маңызды шартына айналды.

Ағартушылық — қоғамдық-саяси ағым. Оның өкілдері ізгілік, әділеттілік идеялары мен ғылыми таным-білім негіздерін тарату жолдары арқылы қоғам кемшіліктерін түзетуге, оның талғам-талаптарын, саясатын, тұрмысын өзгертуге күш салды. Ағартушылар қатарында Вольтер, Руссо, Монтескье, Гёрдер, Лессинг, Шиллер, Гёте, Десницкий, Козельский т.б. болды. Олар өз уағыздарын қоғамның барлық топтары мен жіктеріне, әсіресе билік иелеріне бағыштады.

Сциентизм қоғамның рухани өмірінде, мәдени жүйесінде ғылым рөлінің абсолютизациясы; мысал ретінде жаратылыс ғылымдары мен математика алынады

Қазақстан жерінде ежелгі адамның қазынды қалдықтары әзірге кездесе қоймағанына карамастан олардың мекен еткен аудандарының бірі-Қаратау жотасы болғаны анықталып отыр. Арыс өзені жағасындағы Кіші Қаратау жотасының солтүстік-шығыс бөлігінде жүргізілген археологиялық қазба жұмыстары кезінде ертедегі адамдардың еңбек құралдары болып табылатын ірілі-уақты шақпақ тастардың табылуы осыған айқын дәлел бола алады.

Қаратаудың алғашқы тұрғындары от жағып, оны сөндірмей ұстай білген. Олар аңдарды аулаумен, тамақ болатын өсімдіктерді жинаумен шұғылданған. Орталық Қазақстан жеріндегі қазбаларға қарағанда осы маңда орналасқан ежелгі адамдар еңбекке тас құралдарын кеңінен пайдаланған. Олар тастарды үшкірлеп, үлкен-үлкен қырғыштар, әр түрлі дөңгелек құралдар жасап, қажеттеріне жарата білген.

Тас дәуірінің тарихында мезолит пен неолит біздің заманымыздан бұрынғы 12-5 және 5 – 8 мың жылдықтардың арасын қамтиды (мезолит-орта тас дәуірі, неолит-соңғы тас дәуірі). Ол кезде табиғат осы заманғы бейнеде болды. Жануарлар дүниесінің құрамы өзгеріп, енді аңшылардың аулайтыны көбінесе бизон мен жылқы, жабайы ешкі мен киік, қоян, үйрек болды. Мезолит заманындағы адамдардың садақ пен жебені ойлап шығаруы үлкен жетістік еді және осы тұста микролиттер-үшбұрыш, ромб, трапеция, сегмент тәрізді ұсақ қалақтар пайда болды.

Біздің заманымыздан бұрынғы 5 мың жылдықта басталған неолит тас құралдарын барынша пайдаланған дәуір болды. Бұл кезде еңбек құралдары жетілдіріліп, жаңадан бұрғылау, тастарды тегістеу, ағашты арамен кесу сияқты жаңа технологиялық әдістер қолданылған. Қиын өңделетін тастар бірте-бірте тұрмысқа, шаруашылыққа пайдаланылды, тас балталар, кетпендер, келілер, дән үккіштер, келсаптар жасала бастады. Неолит дәуірінде Қазақстан жерінде кен кәсібі мен тоқымашылықтың бастамалары дүниеге келген. Сонымен қатар керамикалық ыдыс жасау іске аса бастады. Әлеуметтік жағынан алғанда неолит дәуірі аналық рулық қауым дәуірі еді. Онда бірігіп еңбек ету және өндіріс құрал-жабдықтарына ортақ

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 62 беті

меншік үстем болды. Осы кезде тайпа бірлестіктері құрылды. Тайпалар туыстық жағына және шаруашылықтың түріне қарай құрылды. Ежелгі қазақ жеріндегі тайпалар аңшылықпен, балық аулаумен, өсімдіктерді жинаумен шұғылданған. Кейініректе олар мал өсірумен, егіншілікпен және кен өнеркәсібімен шұғылдана бастады. Сөйтіп, өндіруші шаруашылық пайда болды. Бұл өндіруші шаруашылық табиғаттың дайын өнімдерін иемдену орнына – жиын-терін мен аң аулаудың орнына келді. Қазіргі уақытта Қазақстан жерінде 600-дей ескерткіш қалдықтары сақталған. Біздің заманымыздан бұрынғы екі мың жылдықта ежелгі Қазақстан аумағында мал және егіншілік шаруашылығымен қоса металл өңдеу кәсібі дами бастады. Мұның өзі Қазақстан жеріндегі әлеуметтік-экономикалық жағдайларды өзгертуге жол ашты. Мал өсіруші тайпалар ірі және қуатты бірлестіктер құрды. Бұлардың арасында әр түрлі себептермен келіспеушіліктер болып, қарулы қақтығыстар да орын алды. Қару енді жабайы аңдарды аулау үшін ғана емес, сонымен қатар тайпалардың соқтығыстарына да жиі қолданылатын болды. Қару жасау бірте-бірте металл өңдеудің дербес саласына айналды.

Б.з.б. 2 мың жылдықтың ортасында Қазақстан тайпалары қола заттарын жасауды меңгерген. Қола - әр түрлі өлшемдегі мыс пен қалайынның, кейде сүрменің, күшаланың, қорғасынның қорытпасы. Мыспен салыстырғанда қола өте қатты және балқыту температурасы төмен, түсі алтын сияқты әдемі болып келеді. Ол еңбек құралдары мен қару жасау үшін қолданылатын негізгі шикізат болып табылды. Қазақстан жеріндегі ертедегі адамдар түсті металдар өңдеуге, әсіресе мал өсіруге мықтап көңіл бөлген. Сөйтіп, б.з.б. 2 мың жылдықтың аяғында – I мың жылдықтың басында дала халықтары шаруашылықтың жаңа түрі - көшпелі мал шаруашылығына ауысады.

Қола дәуірінде Сібірдің, Қазақстанның және Орта Азияның кең-байтақ далаларын тегі және тарихи тағдырының ортақтығы жағынан туыс тайпалар мекендеді. Бұл тайпалар бір үлгідегі, бір-біріне ұқсас мәдениет қалдырды. Олар қалдырған ескерткіштердің табылған жері Сібірдегі Ачинск қаласы маңындағы Андронов селосының атымен ғылымда шартты түрде «Андронов мәдениеті» деп аталды.

Андронов мәдениетінің негізгі орталықтарының бірі-Қазақстан

Жері. Археологиялық деректерге қарағанда, Андронов мәдениеті дәуірінде халық- тың басым көпшілігі отырықшылықта өмір сүрген. Өзендердің, көлдердің жағасындағы жайылымы мол жерлерге орналасқан патриархаттық отбасылардың үйлері мен үлкен жер төлелері болған. Олардың жанынан әр түрлі шаруашылық жайлар мен мал қамайтын орындар салынған. Өйткені, бұл кезде мал бағу кәсібі басымырақ еді. Тайпалар малшылық-егіншілікпен аралас шұғылданды.

Андронов мәдениеті дәуірінде адамдар металдан еңбек құралдарын, қарулар және сәндік заттар жасауды жақсы білген. Олар түбі шығыңқы балталар, сағасында ойығы бар пышақтар, балға, шоттар, найзалар мен жебелердің өзгеше ұштары, білезіктер, айналар, моншақтар және әр түрлі ілмешектер, егінді оратын орақ, пішенді шабатын шалғы сияқты құралдарды өздері жасап күнделікті тұрмыста кеңінен қолданды.

Андронов мәдениетінің алғашқы ескерткіштерін 1914 жылы А.Я. Тугаринов ашты. Содан бергі өткен уақыт ішінде Кеңес елінде, сонымен бірге Қазақстанда бұл мәдениетке қатысты орасан көп археологиялық материалдар жиналды. Андронов мәдениеті қола дәуірінің алғашқы кезеңін (б.з.б. XVIII-XVI ғасырлар) және орта кезеңін (б.з.б. XV-X ғасырлар) түгелдей қамтиды.

Орталық Қазақстанда қола дәуірінің соңғы кезеңінде (б.з.б. X-VIII ғасырлар) Андронов мәдениетімен салыстырғанда анағұрлым жоғары Дәндібай-Беғазы мәдениеті болғанын білеміз. Ол Қарағанды қаласы маңындағы Дәндібай ауылында және Балқаштың солтүстік төңірегіндегі Беғазы қойнауында қола ескерткіштерінің алғашқы қазылған жеріне қарай

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 63 беті

аталған. Дәндібай-Беғазы мәдениеті Атасу өзенінен Ертіске дейінгі байтақ даладан табылған көптеген ескерткіштерімен сипатталады. Олардың қатарына Ақсу-Аюлы-2, Ортау-2, Байбала-2, Бесоба, Бұғылы-3 кешендері жатады. Бұл ескерткіштерге тән нәрсе, бір жағынан Андроновтық дәстүрлердің сақталуы, екінші жағынан, мәдениеттің жаңа элементтерінің, тұрпаты ерекше бейіттік тамдардың, жатаған, домалақ ыдыстардың пайда болуы. Жерлеу ғұрпы да Андронов мәдениетіне тән емес. Әдеттегі бүктелген қаңқалармен қатар аяқтарын созып, шалқасынан жатқызылған қаңқалар да кездеседі. Мұндай жерлеу ғұрпы кейінгі ерте темір дәуірінде Қазақстан жерінде тұрған малшы тайпаларда кеңінен тараған.

Беғазы мәдениеті дәуірінде жерленгендерден мүлік теңсіздігінің болғанын да байқаймыз. Басынаобаларжасалып, оныңайналасыірі гранит тақталарменбелдеуленгенмолалар да кездеседі. Бұлпатриархаттық-рулыққоғамныңкөрнектімүшелерініңқабырлары. Тағымалдарды, жануарлардықолғаүйретукөшпелілерқоғамыдамуыныңзандыкезеңі.

Қазақстанжерінде мал шаруашылығыменқатар неолит дәуіріненбастапегіншілікдамыған. Мәселен, Усь-Нарым қонысында (ШығысҚазақстан) табылғанқыстырмаорақтарегіншіліктіңболғанынкөрсетеді. Тастанастықүгетінқұралдар: астықтүйгіштер, тоқпашалар, келілер, келсаптаржасалған. Егінжинаудаалғашқыкездепышакпайдаланылғанболса, соңғықоладәуіріндеәртүрліқолажәне мыс орақ, шалғықолданылады. Алқаптарданегізіненбидай, қарабидай, тары егілген.

Қоладәуіріндеадамқоғамыныңөндіргішкүштерініңдамуына мал өсіружәнеегінегуменқатарәртүрлірудалардыңөндіру, тас пен сүйектіпайдалану аса маңызды роль атқарған. ОғанҚазақстанжеріндегімыстың, қалайыныңжәнеалтынның бай кендерініңболуықолайлыжағдайжасаған.

ҚоладәуіріндеҚазақстанжеріндемекенеткентайпалардыңқонысжайларынанықтаумақсаты ндабірнешеқазбажұмыстарыжүргізілді. Солардыңнәтижесікөрсеткеніндей, әдеттеқонысөзендердіңжағасында, жайылы- мы мол мүйісте, көлдіңмаңынаорналасқан. Қоныстар 6-10 үйден, үлкендері 20 үйден тұрды. Өзенжағасындаоларбірнемесеекіқатарболыптізілген. Мүйістегіүйлердіңортасынанкеңалаң- қотанқалдырылған. Тұрғынүйлердіңаумағыкең 100 шаршыметрден 300-400 метргедейінжеткен.

ҚоладәуіріндеҚазақстанжеріндегітайпалардыңөміргежеректіжәнеүйтұрмысынақажеттізат тардыістепшығарабастағанынбайқаймыз. Мал шаруашылығыадамдарды тек тамақтандырыпқанақойғанжоқ, соныменқатаркиім-кешекпенжәнеаяқкиіммен де қамтамасызетті. Сойғанмалдыңжүнінтүтіп, оны иіріпкиіметіпқиюүшінжанаданұршықжәнеқарапайымтоқымастаногіпайдаболды. Бұларбірнешеқазбалардантабылды. Мұныңөзісолтұстақазақдаласындағыүлкенжетістікеді. Адамдармалдыңтерісінөндеп, үстіне тон, басынатымақ, аяғынакиіметіпқиятынболды. Жүнкіімдерқойдыңбиязыжүні мен ешкініңтүбітінентоқылды.

Қоладәуіріндегітайпаларжауынгерлікқаружасап, олардыүнеміжетілдіріпотырған. Олкездегінегізгіқаруларнайза, күрзі, дүмішығыңқыбалта, шот болды. КейбіржауынгерлердіңқаҚоладәуіріндегітайпалардыңдінинанымдары мен сенімдерінекелетінболсақ, олтұстағыадамдардыңтұрмысы мен әл-ауқатытүгелдейтабиғатқатәуелдіболғандықтан, олартабиғаткүшінкиелі рух депбілген. Бұлкүштереңалдымен су, күн, от, жануарлар мен өсімдіктердүниесіеді. Күн мен от жарықжылылықтыбереді, мұныңбәріқайырымдықүдіреттірухтарменбайланыстырылды. Адам мен жануарларғасусызөміржоқ, сондықтансуға да, солсияқты, ай мен жұлдызға да табынусияқтынанымкүштіболды.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 64 беті

Қоладәуірінің тайпалары ата-бабаларына сыйып, о дүниеге сенген. Ауру адамдарды емдеу және оларды өлімнен сақтап қалу әрекеттері де болып отырған. Олар еректер нәтиже бермеген жағдайда өлген адамды о дүниеге қажет деп санаушылық, о дүниеде тамақ керек деп, тамақ пен киіммен, құралдарымен қару-жарағымен, сәнді заттарымен барынша жақсылап көму – қоладәуіріндегілерге тән рәсім.

Қоладәуірінде күнге, отқа, суға, айға, жұлдыздарға және қорғаушы рухтарға арнап құрбан шалу ғадеті де болған. Кейін келе адамның ой-өрісінің өсуі нәтижесінде, оның өзі туралы және табиғат жөнінде ұғымы күрделіленетүсті, сөйтіп, діни дүниетанымы келіп шықты. Қорытып айтқанда, қоладәуірінің соңы кезінде өндірістік жабдықтарға және өндіріс өніміне ортақ меншіктің пайда болуына байланысты қоғамда қауымдық құрылысыдырап, отбасылық меншік пайда болды және жарлары болған.

Біздің заманымыздан бұрынғы V ғасырдың 40-жылдар аяғында грек тарихшысы Геродоттың «Тарих» деп аталатын еңбегінде және басқа қол жазбаларда біздің заманымыздан бұрынғы I мыңжылдың орта шенінде Орта Азия мен Қазақстан жерінде сақ деп аталатын бірнеше тайпалардың қуатты жауынгер одақтары болғаны айтылады. Оларда қармассаргеттер, каспийшілер, есседондар, кейініректе аландар, сарматтардан тұрған.

Геродоттың айтуынша: Сақтар скиф тайпалары, бастарына тіктұратын төбесі шошақтығыз киізден істелінген бөрік және шалбар киген. Олар садақ, қысқа семсер және айбалтамен қаруланған тамаша атқыш жауынгерлер. Сақтардың мал шаруашылығының негізгі бағыты қой шаруашылығы еді. Оның еті мен сүті ғана емес, сонымен бірге киіз басу, арқан есу үшін жүні де іске асты. Сақтардың тұрмысында жылқы да үлкен рөл атқарады. Өйткені ол мінсе көлік, жесе тамақ, ішсе сүті сусын қымыз. Б.з.б. I мың жылдықтың орта шенінде, яғни сақ заманында өндірістің мамандырылған түрлері болды. Бұлар руданы өндіру және өңдеу, темір ұсталығы, темірді құю және зергерлік істер еді. Сақтар темірден үзеңгі, ауыздық жасауды үйреніп, соғыс құралдарын, қару-жарақтарды, жебенің ұштарын, қысқа семсерлер-ақинақ, қанжар, ұзын семсерлер, найза, түрлі балталар жасады. Металл өңдеумен бірге қолөнердің тұрмыстық ыдыс-аяқ жасау, тас қашау, сүйек ою, тері илеу, жіп иіру және тоқымашылықтың түрлері де болды. Темірден пышақ, металдан ыдыс, балта, темір ілгектер, шоттар, қашаулар т.б. заттар жасалынды.

Сармат тайпаларының басты кәсібі көшпелі мал шаруашылығы болды. Сарматтар көбінесе жылқы мен қой өсірген. Ғұндардың басты шаруашылығы мал өсіру, соның ішінде жылқы және қой бағу. Оларда сонымен қатар отырықшылық пен егін шаруашылығы да болған, қолөнері де дамыған. Тұрмыста қажетті бұйымдарды металдан, тастан, ағаштан, сүйектен, мүйізден, балшықтан жасаған. Керамика ісі өркендеген. Олар Қытай және т.б. елдермен сауда жүргізген. V ғасырға қарай Солтүстік Моңғолиядан Орта Азиядағы Әмудария өзенінің бойына дейін созылған кең байтақ жердің бәрін тирек (телэ) деген атпен бірнеше тайпалар мекен етті. Солардың бірі-түрік тайпасы. Түрік деген ат алғаш рет 542-жылы аталады. Қытайдың солтүстік батысында орналасқан Вэй князьдігіне түріктер (туцюе) жыл сайын шабуыл жасап, ойрандап отырғандығы жөнінде айтылады. Қытайлар түріктерді сюнну-ғұндар деп атаған.

Қыпшақ тайпаларының көшіп-қону аймағы кейде мыңнан астам шақырым жерді қамтыған. Негізгі жайылымдардың орны мен көшу жолдары және осы бағыттағы жинақталған сан ғасырлық тәжірибе ұрпақтан-ұрпаққа көшіп отырды. Көшу жолдары мен жайылымдарды бөлу қоғамның қалыпты тіршілігін қамтамасыз еткен жайылымдық-көшпелі жүйенің негізгі

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 65 беті

шарты болды. Қыпшақтардың басты шаруашылығы мал өсіру болды. Олар жылқы, қой, сиыр, өгіз, түйе өсірді. Қыпшақтар малының құрамында қыс кезінде тебіндеп жаюға неғұрлым бейімделген жылқы мен қой басым болған. Өйткені жылқы басты көлік құралы және қыпшақтар сиыр мен қой етінен жылқы етін артық көрді. Бие сүтінен тамаша, шипалы сусын қымыз, ал қойдың жүні мен терісінен жылы киім дайындалды. Қыпшақтар қой, жылқы шаруашылығымен қатар ірі қара өсірумен де айналысты. Бірақ саны жағынан ол әлде қайда аз болды. Өйткені сиырлар мен өгіздер көшкен кезде алыс қашықтыққа көп жүрісті көтере алмайтын еді. Сондықтан ірі қара өсірумен жартылай көшпелі, тұрақты қыстаулары бар қыпшақ кедей топтары айналысқан. Өгіздер көбіне арбаларға жегуге пайдаланылған. Батыс Қазақстан аймақтарында қыпшақтардың жекеленген топтары түйе шаруашылығымен де шұғылданған. Түйе құмды, топырағы ащы, тұзды және шөпсіз жерлерде ең пайдалы да қолайлы үй жануары болды.

Қыпшақтар аңшылықпен де айналысқан. Олар аң аулағанда садақ пен жебеден басқа лашын, бүркіт сияқты құстарды, жүйрік тазыларды пайдаланған. Бағалы аң терілерін қыпшақтар басқа елдерге шығарып, сауда қатынасын жүргізген.

Қыпшақ қоғамында малсыз кедейлер егіншілікпен, соның ішінде өзен бойларында суармалы егіншілікпен айналысқан. Оны Ұлытау және Торғай аймақтарындағы суландыру жүйелерінің, көптеген бөгеттердің, құдықтар мен тоғандардың қалдық орындары көрсетеді. Қыпшақтарда үй кәсібі, колөнер жақсы дамыған.

Ежелгі заманнан өмір сүріп келе жатқан түркі тайпалар негізінде қалыптасқан мәдениеттің жалпы атауы. Түркілердің алғашқы ата қонысы Шығыс Тянь- Шянь мен Алтай өңірі болған. «Халықтардың ұлы қоныс аударының» нәтижесінде қазіргі Қазақстан, Орта және Алдыңғы Азия, Шығыс Еуропа елдері территорияларына кең таралып, орналасқан түркілер қазіргі түркі тілдес халықтарының барлықтарының этникалық субстанциясы болып табылады. «Түрік» деген термин тұңғыш рет 542жылы аталды. «Түрік» этнонимі алғашқы кезде белгілі бір адамның ата -тегі шонжар таптан немесе әскери ақсүйектерден шықындығын білдірген (ғылымда этносқа қатысты «түркі» терминин қолдану қалыптасқан,біз соған арқа сүйенеміз).Кейінірек бұл сөздің семантикасы ұлғайып,билік жүргізуші,үстемдік етуші,ержүрек батыр тайпадан шыққан деген символға айналған.552-745жылдары аралығында Орта Азияны мекендеген көптеген тайпалық одақтардан біріккен феодалдық мемлекет Түрік қағандығы өмір сүрген.Түрік қағандығының әлеуметтік,саяси және қоғамдық өмірінде әскери істер аса маңызды орын алған.Түркілердің алғашқы көсемдерінің бірі Бұмын қаған болған.Оның билік жүргізген кезінде көптеген көрші елдер түркі қағанатына бағынышты өмір сүрген.Түркі қағанаты тұсында түркі тілінің барынша өріс алып кеңейіп,ұланғайыр өлкедегі негізгі тілге айналды.Түркі елінің өзіндік жазуы болған.Орхон Енисей жазуы.Сол көне түркі жазбаларының арқасында түркілердің дүниетанымдық көзқарастарын,наным сенімдері туралы көп мағлұмат алуға болады.Түркілер негізгі планеталармен жұлдыздарды қозғалысын жетік біліп , оларды әрқайсысына жеке-жеке ат қойып белгілеген .Көне түркілер аспан денелерінің қозғалысына қарап ауа райын,жыл маусымдарының қандай болатынын күні бұрын анықтай алған.Олардың өзіндік ай календарлары,жыл қайыру жүйесі болған.Көне түркілер геометрия,математика ғылымдарынан біршама қабардар болған ,оны су жүйелерін салуға ,күрделі ғимараттар ,қарауыл төбелер тұрғызуға т.б пайдаланған.Олар металды ,түрлі минералдарды еріту әдістерін, шөптердің емдік қасиеттерін білген.Шаруашылығы тікелей малмен байланысты болғандықтан мал асырау мен емдеудің неше түрлі әдістерінде жетік меңгерген.Ежелгі түркілер негізінен қос күшке - Көкке және Жерге сыйынатын болған.Көк Тәңірінің рақымымен елді билеген қағандар “Аспанда туған және Күнмен,Аймен безендірілген” деп аталған.Түркі жазуларында олардың барлық жеңістері Көк Тәңірімен

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 66 беті

байланыстырылған.Әрбір түрік сөзін Тәңірінің үкімін орындаушысы ретінде сезінген.Көне түркілердің космогониясын , яғни әлем құрылымы туралы көзқарастарын төмендегі жолдардан байқауға болады:”Жоғарыда Көк Тәңірі,төменде Қара жер жаралғанда екі арасында кісі ұлы жаралған екен.”Түркілер әлемнің төртбұрышты моделін жасаған:”ілгері” (күн шығыс) ,”кейін”(күн батыс) , “бері “(күн ортасы-оңтүстік),”ары” (түн ортасы -солтүстік).Бұл модель “Күлтегін” жырында төмендегідей баяндалған:Ілгері күн шығысында,Оң жақта күн ортасында Кейін -күн батысында ,Сол-жақта түн ортасында.Осының ішіндегі халықтың бәрі маған қарайды.Ежелгі түркілер үшін Көк пен Жер Судан кейін тұрған күдіретті күш-әйел,ошақ басы құдайы Ұмайға да табынған.Ол бала шағаны, Үй берекесін қорғайды деп сенетін болған.Түркі халықтарының мәдениетінде персонификацияланбаған,шексіз аспан әлемімен теңдестірілген Көк Тәңірінің монокультімен қатар аспан шырақтары,құтты мекен,от-суғада бас игенін білдіретін дәйектер кездеседі.Ертедегі миф аңыздардың, ертегілердің кейіпкерлерінің Күнсұлу ,Күн астындағы Күнекей атаулары,күнді құдай ретінде бейнелеу , күнбасты кескіндердің кездесуі; жаңа туған айға тағзым етіп,табыну;отты киелі құбылыс деп есептеп ,онымен тазарту , аластау әрекеттерін жасау және т.б -дан біз көпқырлы түркілік ой желісін танимыз.

Түрік жазуы п.б.: 1. Уғ. 2. 1000 жылерте(сақтарменбайланысты, 1мың ж). Оны БатысТүрікқағанаты мен Византия мем-ң арас. Елшілікхаттарданкөругеболады. Түрік жазуымен қатар елде соғды жазуы да болды. Оны қолданғандар: қаған кеңесшілері, елші, есепші. Атақты көпестері Сайрам, Тараз, Баласағұн қалада тұрған. Бұл жазу түрік жазуының ығыстырылуына әсер етті.Соңғы 30-40ж. Ішінде Талас, Іле, Сыр, Ертіс өзендері бойынан ежелгі түрік жазуларының ескерт.таб. жазудан о-ң тек билік иесі ғана емес, орташалар-ң болғ.көреміз.Оңт.сібір, Алтай-Саян, Қаз. Жерлеріндегі түркі тайпалар түрікше сөйлеп, көне түркі жазуымен жазған.35 әріптен тұрған. Ол өздерінің таңбалары негізінде жасалған.

Жазба мәдениеті

Көне түркі тілінде 200 аса жәдігерлер табылған. Күнделікті тұрмыста ауызекі сөздерді қолданған. Нәт. УІІІ ғ. түріктердің жазба әдебиеті п.б. әдеби туындылар: мақал-мәтел, жоқтау дегендерге бай. Ерте орта ғасырларда түркі халықтары өздерінің төл жазуымен бірге соғды жазуын да пайдаланған. Соғдыжазуы дегеніміз — орта ғасырлардағы парсы жазуы. Соғды жазуының өз тілдеріне икемделген нұсқасын түркілер алғашында "ұйғыр жазуы", кейінірек "найман жазуы" деп атаған. Түркі халықтары ислам діні енген кезден бастап (VІІІ—XІІ ғғ.) араб әліпбиін де қолдана бастайды. Қарахан мемлекетінен бастап іс қағаздары араб әліпбиімен жүреді. Араб әліпбиімен хатқа түскен сол заманғы еңбектер мыналар: Махмұд Қашқари "Диуани лұғат ат-түрік", Жүсіп Баласағұни "Құтты білік", Қожа Ахмет Йасауи "Диуани хикмет", Сүлеймен Бақырғани "Хикмет", Рабғузи "Қиссауыл әнбия" ("Әулиелер дастаны", "Оғызнама" (IX—X ғғ.), Әбілғазы Баһадүр "Түрік шежіресі", т.б. Көне түркі тілі, жазуы — бүгінгі өзбек, қазақ, ұйғыр, түрікмен, қырғыз, карақалпақ халықтарына ортақ мұра. Түркі тілі, жазуы негізінде осы аталған қазіргі түркі тілдес халықтардың әдеби тілдері қалыптасты.

Руна жазуларының сипаты

Түркі тіліндегі осы деректерде айтылған жазулар тіл ғылымында руна жазуы деп аталған. Ол Скандинавия халықтарының тілі бойынша, сыры ашылмаған құпия жазу деген сөз. Бұл жазудың оқылу сырын ашқан — В.Томсен. Одан кейін Орхон жазуларын орыс тіліне аударған түрколог В.Радлов болды. Сөйтіп, ХІХ ғасырдың соңында руна жазуының құпия сырының ашылуы ертедегі түркі тілдес халықтардың да өздеріне тән жазуларының болғандығын көрсетті.

Түркі жазуы бір-бірімен қосылмай жазылатын 38 әріптен тұратындығы белгілі. Кейбір ғылыми пікірлерге карағанда, көне түркі жазуының пайда болуына соғда әріптері

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301	
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 67 беті	

пайдаланылған немесе әсері тиген. Бұл екі жазудың әріптерін бір-бірімен салыстырып қараса, екеуінің бір-біріне ұқсас еместігін байқау онша қиын емес. Керісінше, түркі әліпбиінің көріністері олардың ру-тайпаларының таңбаларына ұқсас. Олай болса, "Түркі жазуының пайда болу негізі олардың таңбаларында жатқан жоқ па?" деген орынды сұрақ туады.

Түркі дәуірінен қалған атақты "Күлтегін", "Білге қаған" сияқты тасқа жазылған дастандар қазақ тіліне аударылып, біздің қолымызға тиіп отыр. Қазақ, халқы ол дастандарды өздерінің төл дүниесіндей қарсы алды. Оған басты себеп, ондағы жазылған әдет-ғұрып, салт-сана, діни-наным, сенім, мақал-мәтел, батырлық жырлардың үлгілері бөрі-бөрі халқымыздың тірлік-тіршілігінен алынғандай ұқсас. Бұл мұралар қазақ халқының ертеден келе жатқан бастауы.

Түркі дәуіріндегі ескерткіштердегі жазулардан және бір байқалатыны - өздері мекен еткен географиялық аймақтың бағыттарын барлай білген. Шамасы, көшпелі өмірге байланысты мал шаруашылығының және табиғаттың ерекшеліктері ескеріліп отырған.

Түркілер өздері өмір сүрген кеңістіктің төрт бұрышын тек жаз жайлауы, қыс қыстауы, мал жағдайы үшін ғана біліп қоймай, өздерімен көрші жатқан мемлекеттермен байланыс, қарым-қатынас жасауда да, соғыс іс-әрекетінде де географиялық бағдарлау жасай білген. «Қорқыт ата» кітабы 10 жырдың қосындысы. Қызылорда Қармақшыда ескерткіші бар. Кітап мазмұнына қарағанда Қорқыт айтты деген нақыл сөздер жиынтығы көне түрік ауфз әдеб.жинастырылған. Қорқыт кітабы жастарды тәрбиелі болуға, жер, елін қорғауға, батыр, батыл болуға шақырады. Бірлікті уағыздайды. Сонымен оларда жазба әдебиет пен әдеби тілдің жақсы дамығанын көре аламыз.

Наным-сенімдері мен діні

-Отқа табынған. Отпен аластау секілді ескі наным ел ішінде әлі сақталған.

-табиғатқа табынған. Қаза болған адам-ң туыстары жиналып, киіз үй тігіп, құрбан шалып, оның атын, мәйітін, заттарын бірге өртеген.

Жазда өлсе күзде, қыста болса көктемде топырағын жерлеген. Бұл мезгілге табыну.

Күлтегін жазуынан аспан әлеміне, көкке сиынғандығын көре аламыз.

Ұмай анаға табынған.

Көк бөріге табынған (Оғызнаме)

Балаға жақсы бәйге аттарға тіл –көз тимеу үшін бөрінің тырнақ, көз, тіл сияқты мүшелерін кесіп алып, тағып қоятын. Тісі де қасиетті.

УШ ғ. Оңт. Қаз. Мұсылман діні етек ала бастады. Орталықтары: Сайрам, Тараз, Отырар, Йасы. Оны СатұұБоғра хан мемл. Дінесеміндепайд.

Рококо стилімен Барокконың ұқсастықтары, айырмашылықтары. Вени диаграммасы Мына төмендегі түсініктерге анықтама беріңіз

Натурализм, Реализм, Готика, Эстетика, Импрессионизм

4.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар:компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар:өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер,тест тапсырмалары,сөзжұмбақтар.

5.4. Әдебиеттер:

Сабақты қорытындылау. 15 мин

5.5. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

-Ағартушылық кезеңдегі мәдени өзгерістер

-Қалыптасқан стилдердің ерекшеліктері

-Реалистік бағытты қалай түсінесің

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 68 беті

-Дүниенің тұтастығы жайындағы көзқарасың.

5.5. Бақылау сұрақтары: 5мин

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

- 1.Қазақ жеріндегі Ежелгі тайпаларды атаныз,олардын шаруашылығы,наным сенімдері?
- 2.Қазақ жеріндегі Ежелгі мәдениетке жататын қандай мәдени ескерткіштерді білесіз?
- 3.Қазақ жеріндегі Ежелгі түркі тілдес тайпалары жайлы көбінесе қай елдің жазба деректерінде сақталған?
- 4.Орхон Енисей жазбаның түркі тілдес халықтар үшін тарихи маңызы неде?
- 5.Ежелгі Түріктердің наным сенімдері?
- 6.«Көк тәңірі»ұғымын қалай түсінесіз?
- 7.Қазақстанда түрік жазуы қай кезеңдерде пайда болды?
- 8.Жазбашаәдебиеттіңдамуыннеденбайқауғаболады?
- 9.Қандайәдебиескерткіштердібілесіңдер?
- 10.Түріктердіңнаным-сенімдеріқандайболды?

Үйге тапсырма беру. 5 мин

№11- сабақ.

5.1.Тақырыбы:Көшпелі өркениет құндылықтары. Дәстүрлі қазақ мәдениеті.

Халық ауыз әдебиеті мен музыка мәдениеті.Кеңестік кезеңдегі Қазақстан мәдениетінің дамуы. Қазіргі Қазақстан мәдениеті.

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты:Көшпелі өркениет құндылықтары.Халық ауыз әдебиеті және шешендік өнер тақырыбын талдап,қарастыру.ХХғасырдағы Қазақ мәдениеті тақырыбын қарастыру. Кеңестік кезеңдегі қазақ мәдениеті. Қазіргі қазақ мәдениетінің типтерін қарастыру.

Ұйымдастыру кезеңі:— 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру.25 мин

- а) Барлық оқушылырадың үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушылылардың білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезісі:

Жаңа сабақ:

1. Көшпелі өркениет.
2. Халық ауыз әдебиеті.
3. Шешендік өнер.

«Көшпенділер өркениеті» деген ұғымды Ә.Марғұлан, К.Акишев, К.Байпақов сияқты археолог ғалымдар көбірек пайдаланады. «Көшпенділер қоғамы» деген терминді С.Толыбеков, Д.Кішібеков сияқты ғалымдар ғылыми айналымға қосты. Сонымен бірге соңғы кезде қазақ сахарасында Дала өркениеті болды»- деген пікір көбірек айтылуда.

QO'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 69 беті

А.Тойнби өркениетті табиғи ортамен байланыстырып, Қытай, Үнді өркениетін континентальды деп атағаны белгілі. Егер біз Еуразия сахарасындағы өркениетті осы тұрғыдан қарасақ, ол баяғы Ұлы Қыпшақ даласы – Дала өркениеті

Жалпы, «Дала» деген ұғымды тек бір шөл деп ұғуға болмайды. Дешті Қыпшақ жерін басып не сан өзендер өтеді. Бір шеті Енесай, Онон мен Керулен, Ертіс, Тобыл, екінші шеті Жайық, Кәрі Каспий, Арал, Еділ Ұлы сахараның сәні мен әні еді ғой. Бүгінгі қазақ елінде 45000 өзен, 85000 көл атының болуы ойландырса екен. Ал Алтай, Ұлытау, Қаратау, Мұғаджар, Алатау, Орал таулары жер бедерін безендіріп тұрған жоқ па? Ендеше Алтайдан Дунайға дейінгі Дешті Қыпшақ сахарасы әрі далалы, әрі таулы, әрі өзен-сулы, нулы өркениет емес пе? Осы ұлан-ғайыр далада өркениет орнауға себеп болған факторлар қандай?

Бірінші, Алтайдан Донға дейін созылған Ұлы Дала екі құрлықтың басын қосты. Ол Еуропа мен Азияның қақпасы, тоқсан жолдың торабы еді.

Екінші, біздің жылсанауымыздан мың жылға жуық бұрын Алтайдан Донға дейін Еуразия сахарасында пайда болып, эволюциялық даму сатыларынан өтіп, бірегейлік, біртұтастық қадір-қасиеттерін сақтаған өркениет – Дала өркениеті 7000 км аралықта өрбіді. Бұл географиялық аймақта этномәдени тұтастық қалыптасты, славян, финноугор, үндіарийлік, түркі тетес тайпалар өзара әлеуметтік-экономикалық процестер барысында өзара байланысты. Осы тектер тоғысында түркі тегі, оның бірегейлігі жеңіп шықты. Біздің жыл санауымыздан бұрынғы IV мыңыншы жылдың аяқ шегінде адамдары ең жүйрік аңы - жылқыны үйретті. Салт атты көшпелілер пайда болды. Украинадағы Дерьевка елді мекені, Ресейдегі Воловад қонысы, Қазақстандағы (Көкшетаудағы) Ботай қонысындағы археологиялық қазбалар, т. б. осының дәлелі.

Үшінші, сайын дала Әму мен Сыр бойы арқылы Қытай-парсы, Үнді, Араб өркениеттерімен тоғысты.

Төртінші, Ұлы Далада барлық әлемдік діндер тоғысты. Шаманизм, тәңірге табыну, зердеш, пұтқа табыну, христиан, манихейлік, ислам – пенделердің рухани өміріне тірек болуға әрекет етті...

Бесінші, қыр баласы табиғи ортамен толық гармонияда болды. Дала перзенті еш бір шектеу дегенді білмеді. Оған творчестволық эволюция тән еді.

Алтыншы, Дала арқылы өтетін «Ұлы Жібек жолы» сауда ғана емес, мәдениет тоғысу жолы еді. Бір ғана Сырдарияның орта және аяқ шегінде 300-ге жуық қалалар мен елді мекендер болды... Ендеше Еуразиялық сахарадағы көшпенділі дала мен қаланың синтезі еді.

Жетінші, аң стильді өнер дамыды.

Сегізінші, сайын даладағы көшіп-қону, экологияны сақтау, ұрпақ тәрбиелеу, демографиялық процесті жолға қою, сал-серілік дәстүр сияқты Дала этикасын, менталитетін орнатты.

Дала өркениеті әлемдік дамуға қандай үлес қоса алды?

Бірінші, Тәңірлік дүниетанымды берді, Зердеш (Зороастр дінін таратты);

Екінші, металл қорытудың көне ордасы болды;

Үшінші, төл жазуын тапты;

Төртінші, жыл мезгілін маусымға бөліп, осы күнгі календарьлық дүниетанымды қалыптастырды;

Бесінші, әскери құрылымның далалық типін жасады, әскери өнердің ғажайып үлгілерін көрсетті;

Алтыншы, сымбат-архитектуралық өнердің өзіндік үлгісін жасады, Айша бибі, Алашақан, Сырлытам, Қарахан, Жошыхан, Аяққамар, Жұбанана, Болғанана, Ботағай мавзолейлері т.б.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 70 беті

Жетінші, дала гомерлері бай ауыз әдебиетін жасады. Әуез (музыка өнері) шарықтады. Тек қана Қазақ хандығы тұсында 5000-дай күй (аспапты музыка) дүниеге келіпті /6,62 бет/.

Сегізінші, мемлекет басқарудың дала демократиясына сүйенген жүйесін жасады.

Тоғызыншы, шаруашылықтың негізі мал шаруашылығы бола тұра, адам баласы ойлап тапқан басқа түрлерін Дала перзенті қосалқы шаруашылық етті. Дала мен қала менталитетін будандастырды

Халық ауыз әдебиеті.

Қай елдің болсын жазба әдебиеті шық бұрын ауыз әдебиеті болды. Жазу-сызу шығып, мәдени сатыға көтерілгенге дейін қай халық болсын ой-пікір, көңіл күйлерін, тап болған қоғамды, таптық тілек-мүддесін ауызша жырлап, ауызша айтып берді. Олар ауыздан-ауызға тарап, халықтың, оның жыршыларының жадында сақталып, біздің дәуірімізге жетті. Жазуы жоқ елде сақталудың мұнан басқа жолы да болмайды.

Ауыз әдебиеті жазба әдебиеттен бұрын туғандықтан, жазба әдебиеттің өсу, даму жолында негізгі бір қоры, негізгі бір тірегі саналады. Ауыз әдебиетінен тыс, онымен байланыссыз дамып, өз алдына, жеке өскен жазба әдебиетті тарих білмейді.

Қазақтың ауыз әдебиеті материалдың молдығы, мазмұндылығы және түр көркемділігі жағынан қай халықтың ауыз әдебиетінен де кем түспейді. Фольклористика ғылымында танылған сан алуан түрлердің қайсысы болсын қазақ ауыз әдебиетінен табылады: не әдемі ертегі, аңыздар; биікке қол созып, қиынға құлаш ұрған халықтың өршілдік ой-арманын меңзейтін, шытырман оқиғалы, ғажайып қиялды әңгімелер; тіл дамыту, ой-өрісін кеңейту, логикалық ойлау мүмкіншілігін байыту тілегінен туған жаңылтпаш, жұмбақ, тәлім-тәрбиелік қызықты балалар ертегісі; өмірдің бұраң жолдары мен сан қайшылықтарын бақылай келіп түйген афористік топшылау - мақал, мәтелдер; әр алуан көңіл күйлерінің көлеңкесі - қара өлең, қайым өлеңдер; халық тұрмыс-салтының әрқилы жақтарын аңғартатын жар-жар, айтыс, сыңсу, қоштасу, беташар, бесік жырлары; өмір сабағы жазылмаған хат, басылмаған кітап есебінде болған үлгілі терме, өнегелі толғаулар; халық санасының сәбилік дәуірінің нақтылы сәулесі - ескі дінмен байланысты туған: күн жайлату, жылан арбау, бақсы жырлары тағы басқалармен қатар ауыз әдебиетінде халқымыздың басынан өткізген белгілі-белгілі тарихи кезеңдердің сүрлеуі дерлік, әсіресе, батырлар жыры - эпос, лиро-эпостар (ғашықтар жыры) көп және әр алуан.

Жұртшылығымызға мәлім батырлар жырларында бірнеше ғана эпизодтан құралған, батырдың бір ғана ерлігін көрсететін қысқа поэмалар («Базар»), әлденеше ерлік қимылдарды бір адамның басына жинақтап, оқиғаларын композициялық жағынан бір бүтін етіп шығарған ұзақ поэмалардың («Алпамыс», «Қобыланды») және әңгіме бір батырдың ғана ерлігі емес, көптеген батырдың ерліктерін жалғастыра суреттейтін эпопеялық эпостардың болу дерегі қазақ ауыз әдебиетінің әрі бай, әрі эпостық жыры марқайған ел екендігін аңғартады.

Бұлай болудың екі түрлі себебі бар: бірінші - өзінің даму жолдарында сан қайшылықтарды бастарынан кешіріп, ұзақ ғасырларда кездескен қиыншылықтарға мұқап қалмай, елдің өршілдік арманын дамыта берген халқымыздың рухани күшінің беріктігі; екінші - жазу өнерінің бізде кеш туып, мәдениеттен кенже қалуымыз.

Жазуы, баспасы жоқ елдерде сөз өнері - негізгі құрал екендігі белгілі. Ондай елдің ауыз әдебиеті сан алуан сыпаттарды өз бойына сыйғызады. Халық өмірге көзқарасын да, жастарға тәлім-тәрбие беру мәселесін де, ел басынан өткен тарихи жайттарды да, діни-наным, сенімдерін де сөз арқылы көпшілікке жеткізеді. Сондықтан сөз өнерін дамыту, оның мазмұнымен қатар, түр көркемдігіне ерекше көңіл бөлу жай машықтаудан туған нәрсе емес, өмір тілегінен туған нәрсе.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 71 беті

Қазақ ауыз әдебиетінің байлығы және көркемдік, мазмұндылығы революциядан бұрынғы орыстың ірі ғалымдарының да назарын аударды. Атақты орыс ғалымы, тюрколог, академик В.В.Радлов, Орта Азияның әйгілі зерттеушісі, ғалым Г.Н.Потанин тағы басқалар да қазақ фольклорын жоғары бағалады.

Ауыз әдебиетін зерттеуде кездесетін үлкен қиыншылықтың бірі - оның қай кез, қай дәуірде туған шығарма екендігін тап басып, дәл айту мүмкіншілігінің жоқтығы. Сондықтан ертеден жазылып қалған тарихы, летописі болмаған елдерде фольклорды зерттеу мәселесі айрықша сақтықты керек етеді.

Жалпы ауыз әдебиеті, оның ішінде эпостық жырлар өзінің жарыққа шыққан күндерінен бері талай ғасыр, талай заман, талай әлеуметтік топты да, таптарды да бастарынан өткізді. Демек, әртүрлі қоғамдық, таптық тілектерге сәйкес талай өзгерістердің де болуы сөзсіз. Кейбір эпостың алғашқы нұсқасы халықтық идеяны жыр етсе, кейіннен үстем таптың көзқарасын қолдаушы жыршы-ақындар өз табының идеясына бейімдеуі, жырды оқып шыққан адамдарға алдыңғы нұсқасынан басқа ұғым, басқаша тәлім-тәрбие беретін етуі мүмкін.

Б.Адамбаев қазақ халқының бай ауыз әдебиетін, оның ішінде көлемі жағынан шағын жанр деп саналатын халық даналығы мақал-мәтелдер мен шешендік сөздерді ауқымды зерттеумен айналысты. Шешендік сөздердің және мақал-мәтелдердің тарихы, табиғаты, көркемдік ерекшеліктері туралы «Шешендік өнер» (1969), «Халық даналығы»(1976), «Қазақтың шешендік өнері»(1984) атты монографиялық зерттеу еңбектері шықты. Сондай-ақ, «Қазақ ертегілері»(1962), «Шешендік сөздер»(1967), «Ел аузынан»(1985) жинақтарын құрастыруға қатысқан

ШЕШЕНДІК ӨНЕРДІҢ ХАЛЫҚТЫҚ СИПАТЫ

Ақылмен ойлап білген сөз,
 Бойына жүкпас, сырғанар.
 Ынталы жүрек сезген сөз,
 Бар тамырды қуалар.
 (Абай)

Қазақ ауыз әдебиетінің ерекше бір жанры – шешендік өнер. Халқымыздың даналығының үлгісі шешендік сөздер – ғасырлар бойы халық сынынан ерекшеленіп өткен құнды мұра, асыл қазына.

Шешендік өнеріне ерте замандардан-ақ, үлкен мән берілген. Ежелгі грек, рим елдерінде шешендік өнерді "риторика" деген атпен жеке пән ретінде оқыған. Дүние жүзіне әйгілі ерте заман шешендері Пратогор, Демосфен, Цицерон, Квинтилиан сияқты өз заманының мемлекет қайраткерлері, ел аузына қараған ойшылдары болған. "Риторика" ғылымы өнердің падишасы ретінде ерекше бағаланған. М.В.Ломоносовтың 1748 жылы басылып шыққан "Шешендікке қысқаша басшылық" атты еңбегі бұл өнердің Ресейде дамып, қалыптасуына түрткі болды.

Қазақтың шешендік сөз тарихы Майқы би мен Аяз билерден басталып (XII-XIII ғғ.), Жиренше шешен, Асан қайғы (XIV-XV ғғ.) есімдерімен қатысты қалыптасып, өркендей түсті.

Шалғез, Бұхар (XV-XVIII ғғ.), Шортанбай, Дулат, Мұрат, Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтекелерге жалғасты. Шешендік өнерінің кеңінен дамып биіктеген кезеңі – XV-XVIII ғғ. Бұл кез қазақ халқының жоңғар, қалмақ, қытай басқыншыларына қарсы тұрып, өз тәуелсіздігін қорғау жолындағы күрес жылдары еді.

Шешендік сөздердің алғашқы үлгілерін халық ауыз әдебиеті туындыларынан, ертегі, аңыз әңгімелерден, өлең-жыр, дастандардан ұшыратамыз. Осы сөз өнерінің кең қанат жайып, орнығып дамуында тапқырлық пен шешендіктің тамаша нұсқалары – жыраулар толғаулары,

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 72 беті

айтыстар мен мақал-мәтелдердің орны ерекше.

Қазақтың шешендік сөздерін өзге жұрттың атақты адамдары, ғалымдары жоғары бағалады. Шешендік сөздер нұсқаларын академик В.В.Радлов (XIX ғ.) зерттеп жинаған болатын. Ол: "Қазақтар... мүдірмей, кідірмей, ерекше екпінмен сөйлейді. Ойын дәл, айқын ұғындырады. Ауыз екі сөйлеп отырғанның өзінде сөйлеген сөздер ұйқаспен, ырғақпен келетіндігі соншалық, бейне бір өлең екен деп таң қаласын", – деп көрсете отырып, әсіресе қазақ тілінің тазалығы мен табиғилығын дұрыс аңғарып, қазақтардың сөзге тапқырлығы мен шешендігі өзіне ерекше әсер еткенін жазған.

Сондай-ақ, қазақтың шешендік, тапқырлық, нақыл сөздерін жинап жариялағандардың бірі – Ыбырай Алтынсарин. Ол халық даналығының жас өспірімдерді тапқырлыққа, өткірлікке, адамгершілікке баулитын тәрбие құралы екенін жете танып, өз еңбектеріне орнымен енгізіп, пайдалана білді.

Шешендік сөздерді алғаш зерттеушілердің бірі – М.Әуезов. "Қазақ әдебиеті тарихы" (1927 ж.) еңбегінде "Билер айтысы" деген арнаулы тақырыппен шешендік сөздердің кейбір түрлеріне мысалдар келтіреді. Ауыз әдебиетінде алатын орны мен халықтық сипатына дәлелді ғылыми тұжырымдама береді. Ауыз әдебиеті мұраларын зерттеп, жинап, ерекше еңбек сіңірген ғалым-лингвист А.Байтұрсынов шешендік өнерді жеке алып қарастырып, құнды пікірлер білдірді (1926 ж.). Шешен сөз, көсемсөз, дарынды сөз деп үш топқа бөліп, әрқайсысын қолданыс орнына қарай (саясатқа қатысты, сотта сөйлеу, қошемет сөздер, ғалымдардың ғылыми тақырыптағы сөзі, діни уағыз сөздер) іштей тағы беске бөліп, әрқайсысына қысқаша түсініктер, тың анықтамалар берген.

Шешендік сөз терең ойға, ұтқыр шешімге, тапқыр логикаға құрылады.

Халық мақалдарында: "Таяқ еттен өтеді, сөз сүйектен өтеді", "Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ", "Қылыш жарасы бітеді, тіл жарасы бітпейді", "Аталы сөзге арсыз ғана тоқтамайды", – деп сөзді айтушыға да, оған құлақ қоюшыға да биік талап қойған. Демек, шешеннің ең негізгі құралы – сөз. Ол тындаушының жүрегіне жетіп, ерекше сезімге бөлеген.

Сөз туралы Бөлтiрiк шешен: "Сөзден тәттi нәрсе жоқ. Сөзден ащы нәрсе жоқ. Сөзiндi тiлiңе билетпе, ақылыңа билет. Ақылыңды, сөзiндi ақылсызға қор етпе, ақылдыға айт, кiмге, қай жерде, қай кезде, қалай сөйлейтiнiңдi бiл", – деп толғайды. Бұлар – "Ердiң құнын екi ауыз сөзбен бiтiретiн, жауласқан елдiң арасына бiтiм айтатын, күлгендi жылатып, жылағанды жұбата алатын даналық сөздер иесi". Мұндай сөз бiлетiн, жөн бiлетiн адамға ел iсiне араласуға, халық атынан сөйлеуге құқық берiлген. Шешендiк өнер — көрген-бiлгендi көкейге тоқып, көп үйренiп iзденудiң арқасында талай айтыс-тартысқа түсiп, жалықпай жаттығу арқылы жетiлетiн өнер.

Шешендiк өнердiң қиындығы туралы Бұқар жырау:

...Көш бастау қиын емес –

Қонатын жерде су бар.

Қол бастау қиын емес –

Шабатын жерде жау бар.

Шаршы топта сөз бастау қиын –

Шешiмiн таппас дау бар, – деп дұрыс аңғартады.

Нағыз шешен үшiн сөзге шебер болу жеткiлiксiз. Табанда тауып сөйлейтiн тапқыр, топ алдында тайсалмай, мүдiрмей сөз бастайтын батыл, сөз сайысында саспайтын сабырлы болуы қажет.

Шешендiк сөздерге тән ерекшелiктер.Бiрiншiден, қазақ шешендерiнiң сөздерi жазбаша емес, ауызша айтылып дүниеге келедi де, одан кейiн бiрден-бiрге жатталып, ұрпақтан-ұрпаққа жетедi.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301	
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 73 беті	

Екіншіден, айтыла келе бастапқы нұсқа қалып өзгертіліп отыруы мүмкін.

Үшіншіден, шешендік сөздер кейінгі айтушылар тарапынан қажетіне қарай өзгеріп қолданылып отырған.

Шешендік сөз ақындар айтысы сияқты сөз тартысы дау үстінде, ел тағдыры талқыланған ұлы жиын кеңес кезінде, оңаша ой толғау не сұхбат, әңгіме-дүкен барысында арнау, сәлем, өсиет түрінде де өмірге келген.

Шешендік сөздер көбінесе түсінік сөзден басталады. Түсінік сөзде айтылмыш шешендік сөздің немен байланысты, қандай жағдайда туғандығы мен кім айтқандығы баяндалады.

Шешендік сөздің, айтылар ойдың негізі – мазмұн. Сөз нақтылы, нені айтса да сендіретіндей, иландырып қарсыласын мойындататындай дәлелді айтылған.

Жазба әдебиетіміз дамыған кейінгі дәуірде шешендік сөздер саптан шыққан жоқ. Заманға сай жаңа мазмұн, жарасымды түр тапқан шешендік сөз нұсқалары көбейді.

Шешендік сөздің шыны – **айтыс**. Мұнда ауыз әдебиетіне тән барша қасиеттер тоғысқан.

Шешендік сөздер мән-мағынасының тереңдігімен ғана емес, сондай-ақ тақырыбының кеңдігімен де ерекшеленеді.

Шешендер сөзі – халқымыздың тілдік қазынасы. Ол көркем әдебиетіміздің қалыптасып дамуына белгілі дәрежеде үлес қосқан ақын-жыраулардың арнау, толғау сөздеріне ұқсас болып келеді.

Ертеден-ақ, халқымыздың өзіндік басқару жүйесі болды. Ел қамын жеген ерлері, сөзін сөйлеген, әділін айтқан шешендері, білімпаз билері болды. Би – халықтың көкейіндегісін айтқан, ойын жарыққа шығарған әділет жоқшысы. Қазақтың атақты билері Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтекеден қалған сөз дәстүрі ғасырлар бойы үзілген емес.

Ш.Уәлихановтың: "Би атағын беру қазақта халық тарапынан бір сайлау арқылы немесе халықты билеп отырған өкімет тарапынан бекіту арқылы болған емес, тек сот ғұрыптарына әбден жетік, сонымен қатар тілге шешен қазақтар ғана бұл құрметті атаққа өз бетімен ие болған. Би атағын алу үшін би болам деген қазақ өзінің заң ісіне жетіктігі және шешендік қабілеті бар екендігін халық алдында сан рет көрсетуге тиіс болған. Ондай адамдардың атағы бүкіл қазақ даласына тез жайылып, олардың аты жұрттың бәріне мәлім болып отырған", – деген сөздерінен би – халықтың көкейіндегісін айтқан, жарыққа шығарған әділет жоқшысы екенін танымыз.

Кезінде Ахмет Байтұрсынов: "Әділ билердің қолындағы билік қазақтың неше түрлі дертін жазатын жақсы дәрі еді", – деді. Демек бұл кастерлі мұра – шешендікпен айтылған билер сөзі ұмытылмайды, қай кезде болса да халық жадында.

Кеңес өкіметі орнауымен бір мезгілде мәдениетті қайта құру шаралары жүзеге асырыла бастады. Елде ағарту ісін дамытуға баса назар аударылды. Қазақтың ұлт зиялылары шығармашылық тұрғыда табысты еңбек етіп, мәдени құрылыс барысын жеделдетуге зор үлестерін қосты. Қазақ тіліндегі оқулықтар жазылды. Мұндай оқулықтардың авторлары қазақ зиялыларының өкілдері - А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, С. Сейфуллин болды. Алгебрадан қазақ тіліндегі бірінші мектеп оқулығын Қаныш Сәтбаев, географиядан - Әлихан Бөкейханов, Қазақстан тарихынан профессор Санжар Асфендияров құрастырды. 1929 жылы араб жазуы негізіндегі қазақ әліпбиінен латын әліпбиіне көшу жүзеге асырылды.

XX ғасырдың бас кезі қазақ әдебиеті тарихындағы ерекше кезең болды. Қазіргі заманғы қазақ әдеби тілінің негізі қаланып, жаңа стильдік формалар пайда болды, қазақ жазушылары жаңа жанрларды меңгере бастады. Осы кезеңге Спандияр Көбеевтің шығармашылығы тән. С. Көбеевтің шығармашылық жолы орыс жазушыларының шығармаларын қазақ тіліне аударудан басталды. С. Көбеевтің И. Крыловтан аударған мысалдар жинағы 1910 жылы жарық көрді.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 74 беті

1913 жылы басылған «Қалың мал» романы қазақ әдебиетінің тарихындағы елеулі оқиға болды.

Қазіргі қазақ мәдениетінің типтері. Қазіргі қазақ мәдениетіндегі негізгі мәдени-әлеуметтік типтерге көшейік. Мәселенің бұрын зерттелмегенін аңғару қиын емес. Мәдени-әлеуметтік тип ғылымда қалыптасқан қағидаларды талдаудың нәтижесінен гөрі, өмір идеяларын жалпылаудың тәжірибесіне жақын

Архаикалық тип

Мәдени идентификация (теңестіру) адамның, белгілі бір нақтылы мәдени ортада өзін-өзі сезіну деңгейіне байланысты. Адам туғанынан құндылықтар жүйесін, әдетте, сол күйінде дайын қабылдайды (отбасылық, топтық, этностық, мемлекеттік, өркениеттік тағы басқа). Еркін таңдау қабілеті тек шығармашылық типтегі адамдарға тән. Бұл ретте, әсіресе этникалық сананың тұрақтылығын, рәміздері (мифтері, аңыздары, мұраттары, қасиетті символдары, салттары тағы басқа) мен дүниетанымының өткен кезден сусындап тұратынын ескерген жөн. Этномәдени сана «біз және біз емес» деген ажыратушылық оппозицияға негізделген. Бұл сана адамды өткен тарихқа басты назар аударып, этностың түп-тамырларын құрметтеуге шақырады. Бұл — жағымды әрі қажетті талап. Өзін сыйламаған, басқаны да сыйлай алмайды.

Архаизм

Алайда, этномәдени ментальдықтың әсіре бейнеленген типтері бар. Олардың бірі — архаизм. Архаизм — мәдениеттің өтіп кеткен сатыларын қайтадан қалпына келтіруге бағытталған талпыныс. Бұл типке зерттеушілер кейде «дәстүршілдік», «ортодокстық», «фундаменталиста», «партикулярлық» сияқты белгілерді де қосады. Шынында да, мәдени жүйе өзін өзі сақтап қалғысы келеді, тұрақты бастауларынан алыс болмауды қалайды. Екінші жағынан алғанда, адамның шығармашылдығы, жасампаздығы, жаңашылдығы белгілі. Осы екі тенденция бір-бірімен тайталаста болады. Архаистік бағдар туралы бірнеше деректер келтірейік.

Бұл мәселені А. Тойнби жан-жақты қарастырған. Оның пікірі бойынша, архаистік мәдени бағдар мінез-құлық бітімдерінде, өнерде, тілде, дінде, экономика мен саясатта байқалады. Мысалы, Алмания тарихындағы тевтонизм, таза қанды арийлік идеялары мен фашистік-корпоративтік мемлекет құру тәжірибесі, Израильдегі өлі тіл ивритті тірілту әрекеті, Үндістандағы санскритті қалпына келтіру талпыныстары, Рим императоры Августың христиандықты көне тайпалық діндермен алмастыруға тырысуы осы архаизмнің көріністері болып табылады.

Фундаменталистік дүниетаным тіршіліктің негізгі принциптеріне сәйкес келмейді. Дж. Холденнің эволюциялық ілімі бойынша табиғи сұрыптаудың нәтижесінде ішкі өзгерістерге бейімделмеген жүйе дегенарцияға ұшырайды. Ал кибернетик Росс Эшби жабық және кесімді ұйымдастырылған жүйелерде энтропия артып, коллапстық қалып туады дейді. Мұның мәдениетке не қатысы бар деушілердің де табылуы мүмкін. Алайда мәдениет бүкіл әлемдік заңдылықтардан тыс болатын «мәңгі двигатель» емес.

Архаистік мәдени тип заман өзгеріп, қалыптасқан өмір салты шайқалған өтпелі кезеңдерде ерекше байқалады. Ескі құндылықтар жүйесін қирату әр кезде уақыт сынынан өткен үйлесімді құндылықтарға жеткізе бермейді. Бұрынғыдан бас тарту кейде болашаққа емес, оның да алдында болған мәдени бітімдерді жаңғыртуға бағытталуы мүмкін.

Қазіргі Қазақстан Республикасын алып қарайық. Отаршылық және тоталитарлық мәдени құндылықтардың жалғандығы айқындалды және төл мәдениетті жаңғырту ниетіндегі заңды әрі түсінікті ұмтылыс қалыптаса бастады. Бірақ азаматтық қоғамның орнына жеті аталық үрдіске, рулық-тайпалық басқару жүйесіне, исламның орнына тәңіршілік пен шаманизмге қайтып келу, дүниежүзілік тарихты шежірешілдікпен ауыстыру және тағы басқалары осы

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 75 беті

архаизмнің көріністеріне жатады. Тағы бір мысал келтірейік. Әрине «жеті атасын білмейтін ұл жетесіз». Бірақ қазіргі ақпараттық әлемде, экрандық мәдениетте, өркениеттердің тоғысу заманында Бұл мәселе тәрбиелік-жадылық мағынаға ие болып, басқа өркениеттілік құндылықтарға орнын береді.

Қазіргі кезде өркениетті елдерде мәдени тұтастанудың төмендегідей жүйесі қалыптасқан: адам — отбасы — мәдени шағын топ — этномәдениет — үлкен өркениет — адамзат. Бұл жерде формалдық логикадағы ұғымның мазмұны мен көлемінің кері қатынасы заңды әрекет етеді. Яғни, ең мағыналы мәдени тұлға адам болып табылады. Ұғымдардың көлемі кеңейе берген сайын комплиментарлықтың (басқаға деген жылылық) деңгейі де азайта түседі. Енді архаистік нұсқаны келтірейік: қауым мүшесі — ата баласы — ру — тайпа — жүз — ұлт. Ары қарай байланыстың ықтималдық дәрежесі төмен. Бұл жүйенің басқа адамдарды ассимиляциялау қабілеттілігі де жеткіліксіз. Түрік халықтарының тарихынан инкорпорациялық (қосып алу, сіндіру) деңгейі жоғары болған этностардың санының тез өскенін байқаймыз (түріктер, азербайжандар, өзбектер және тағы басқалары). Бұл да ескеретін жайт. Әсіресе дәстүршілдіктің көріністеріне қазақтың және әр жүздің ханын сайлау, шарифат пен қазылық салтты қалпына келтіру, батыстық киім үлгілеріне тежеу сияқты пікірлерді ұсыну жатады.

Мәңгүрттік тип. Бұл типке ұлттық салт-дәстүрден жүрдай, оның рәміздік рәсімдік мағынасын білмейтін, күнделікті өмірде ұлттық мәдени жүйенің құндылықтарын қолданбайтын адамдар жатады. Бұл туралы Ш. Айтматовтың шығармашылығында әсерлі жазылған. Мәңгүрт дегеніміз рухани тамырларынан айырылған адам. Мәдениеттанулық әдебиетте ұлттық мәдениеттен тыс қалған типтік бейнені «евнух» (әтек) деп те айтады. Осман империясындағы әскердегі янычар, уәзір болған христиан, гаремдегі әтек өзінің мәдени қауымын жоғалтқан «евнухтың» классикалық түріне жатады.

Мәңгүрттік тип — дәстүршілдің қарама-қарсы бейнесі. Бірақ архаист өмірлік позицияны өз қалауымен қабылдаса, мәңгүрттік — сыртқы күштеудің нәтижесі. Мәдени жадыдан адам зорлық-зомбылықтың әсерінен айырылады. Әдетте Бұл отаршыл экспанцияның ассимиляциялау саясатынан туады.

Мысалы, Ресей империясының мәңгүрттендіру саясатының кейбір әрекеттерін еске алайық:

1. Халықтың өзін өзі басқару жүйесін отарлық әкімшілікпен алмастыру.
2. Салт-дәстүр мен руханилықтың тамырына балта шабу.
3. Миссионерлік әрекет, төлтума жазбаша мәдениетті шектеу, алфавитті алмастыру, орыстандыру, орыс мектептерін ашу.
4. «Бұратана» халықтардың тілін жоғары мәдени аймақтардан аластап, күнделікті-тұрмыстық деңгеймен шектеу. Метрополиялық менталитет пен мәдениетті күшпен енгізу.

Осыдан келіп «мәңгүртсің» деп біреуді айыптау әділетсіздікке жатады. Мәселе осы жағдайдан қалай құтылудың жолдарын айқындауда болып отыр. Оның басты жолы — ұлттық мәдениетті қайтадан игеру.

Алайда, мәңгүрттіктің елестері аз емес. Мысалы, этномәдени нигилизмді (кемсітушілікті) алайық. Еуропатектік әдебиетті айтпағанның өзінде, біздің республикалық басылымдардағы кездесетін мынадай пайымдаулардың тәркініне көз салайық.

— Қазақ тілі көшпелілік үрдістен қалған реликт.

— Көшпелілер шынайы мәдениетке жете алмаған, «мәдениет» деген сөз арабша «қала» мағынасын білдіреді, сондықтан оны тек отырықшылардың үлесі деп жариялау.

— «Психологиялық зерттеулер» республикада екі тип бар екендігін көрсетеді: біріншіден, психодиагностикаға икемді «еуропаорталықтандырылған» тип, екіншісі — этноорталықтық мінез-құлыққа және дінге бағдарланған «ортодоксты-азиялық» тип.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 76 беті

— Түрік халықтарының мәдени мұрасының түбінде арийлік архетип жатыр, олардың мәдени жетістіктері ирандық «баулудың» нәтижесінде қалыптасқан. Кейбір зерттеушілердің түпкі атамызда ақ нәсілдік тип басым болған, сондықтан олар арийлер деп жариялауы да кездеседі. Бір тілдік топтың әртүрлі нәсілдерден құралу мүмкіндігін ескерген жөн.

Мәңгүрттік менталитеттің өкілдерінің типтік белгілерін күнделікті өмірден де аңғаруға болады. Жоғарыда келтіргеніміздей мәңгүрттік типке тарихи жадыдан алыс болу жатады. Тарихи жады мен руханилықтың маңызды бір тармағы — әрбір ұлттың адамгершілік туралы түсініктері мен әдеп жүйесі. Батыстық мәдени ауысушылықтың белгілі бір жақтары қазақтың ұлттық тәлім-тәрбие жүйесіне принципиалды сәйкес келмейді. Кейбір басылымдар ақша үшін құныға тарататын жезөкшелік, нашақорлық, маскүнемдік, рэкет, отбасылық құндылықтарды сыйламау, және тағы басқалары осы сияқты құбылыстар мәңгүрттікке апаратын тура жолға жатады. Әрине, тек Батысты кінәлай беруге де болмайды. Көп жағдайда батыстық өркениет ізгілікке жатпайтын теріс қылықтарды тежеп, мәдениетті нарықтық гуманистік әдеп, жүйесімен үйлесімді қоса білген. Бұл жерде әңгіме транзиттік (өтпелі) қоғамдағы мәдени қайшылықтар туралы болып отыр. Сосын ұлттық тілді жақсы меңгеру әр уақытта мәңгүрттік менталитеттен құтқара алмайды.

Кейде мәңгүрттік мәдени типпен (оны мәдениет деп айту шартты нәрсе) маргиналдықты тұтас қарастыру кездеседі. Оның үстіне маргиналдар қатарына ана тілін білмейтіндерді де қосады. Сонымен, маргиналдық мәдени тип дегеніміз не?

Бұл ұғымды американ әлеуметтанушысы Р. Парк енгізген және латын тілінен — «шетте болушы» деп аударылады, Р. Парк маргиналдар деп мінез-құлқында тынымсыздық, агрессиялық, өзімшілдік, сенімсіздік, депрессиялық белгілері бар американ мулаттарын атаған. Мәдениеттану мен әлеуметтануда Бұл ұғым рухани өзіндік санасы тұрақсыздандырылған, «өліара» мәдениеттің өкілдерін бейнелеу мақсатында қолданылады.

Әдетте маргиналдық ұғымымен қалыпты мәдени сәйкестікке оппозициялық қатынастағы адамдарды сипаттайды. Қысқаша айтқанда, маргиналдар — не қоғамнан өздері аулақ кеткендер, не қоғамның өзі оларды шеттеткендер.

Ескі құндылықтар жүйесі дағдарысқа ұшырап, бұрынғы нысаналар мен мұраттар көмескіленгенде маргиналдардың саны артады. Мысалы, ауыл-селодан қалаға қоныс аударғандарды алып қарайық. Кеңес Одағы кезінде Бұл процесс қанша дегенмен мемлекет бақылауында болды. Транзиттік қоғамда нарықтық қатынастардың енуіне байланысты ауылдық жердің көптеген тұрғындары кәдуілгі үйреншікті мәдени ортаны тастап, қалаларға келді. Ал қалалық мәдениет пен өмір салтына олар онша икемделе алмай, маргиналдардың санын көбейтті. Француз ғалымы А. Фарждың пікірі бойынша, маргиналдардың алдында екі жол тұр:

— барлық дәстүрлі қарым-қатынастарды бұзып, өзінше жаңа бір субмәдениетті қалыптастыру;
— біртіндеп заңдылық аймағынан шеттелу.

Әрбір өзін-өзі өркениетті деп есептейтін қоғам тас джунглилердегі адасып жүргендердің санын көбейтпеуге ұмтылуы қажет. Бұл жерде мәдени адаптациялық жүйелердің қызметінің маңызы зор. Өйткені басқа мәдени ортаға жаңадан келгендер өздерінің ғасырлар бойы қалыптасқан басқа мәдениеттермен қарым-қатынасқа түсу тетіктерінен айырылып қалады. Мәдени адаптацияны аккумуляциялық процестермен теңестіру дұрыс емес. Резервациялар мен фильтрациялық ұжымдарда, күшпен орнатылған басым мәдениеттің тар шеңберінде адамдық абырой мен намыс аяққа тапталып, рухани, азғындау өріс жаяды.

Қазіргі кезде өркениетті елдерде бұрынғы жоғары мәдениетке күшпен еңгізу (аккумуляция) бағдарламасының орнына «мәдениеттер сұхбаты» идеясы ұсынылып отыр. Бір ескере кететін

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 77 беті

жайт: мәдениеттанушылар «жоғары және төменгі» деген бөлуден мәдениеттердің тең қалыпты принципін қолдауға көшті.

Еуразиялық мәдени тип

Еуразиялық мәдени тип. Бұл типті негіздеуден бұрын, қазіргі кезде өтімді бір теория — С. Хантингтонның «Өркениеттер жанжалы» ілімінің бір қырын қарастырып өтейік. Бұл ілім бойынша әртүрлі суперөркениеттердің шекаралық аймағы тұрақсыздық пен жанжалдардың (конфликтердің) ықтимал ошақтары болып табылады. Ал Қазақстан өзінің геомәдени кеңістігі бойынша конфуцийлік және православиелік өркениеттердің ортасында орналасқан.

5.4. Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Глоссарий

Қазақ тілінде	Орыс тілінде
Фольклор; Афоризм	
Риторика; Номад	

Тапсырма: –Қазақ жеріндегі Ежелгі мәдениеттер мен өркениеттер. Ежелгі Түркі мәдениеті. Көшпелі өркениет құндылықтары. Халық ауыз әдебиеті және шешендік өнер аннотация жазу

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.7. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Қазақ жеріндегі Ежелгі тайпаларды атаныз, олардың шаруашылығы, наным сенімдері?
2. Қазақ жеріндегі Ежелгі мәдениетке жататын қандай мәдени ескерткіштерді білесіз?
3. Қазақ жеріндегі Ежелгі түркі тілдес тайпалары жайлы көбінесе қай елдің жазба деректерінде сақталған?
4. Орхон Енисей жазбаның түркі тілдес халықтар үшін тарихи маңызы неде?
5. Ежелгі Түріктердің наным сенімдері?
6. «Көк тәңірі» ұғымын қалай түсінесіз?
7. Көшпелі өркениеттердің басты құндылықтарын атаңыз?
8. Халық ауыз әдебиетіне мысал келтіріңіз.
9. Шешендік өнер дегеніміз не?
10. -XX ғасырдағы теледидар мәдениетке енуі.
11. -XX ғасырдағы әдебиет өкілдерін атаңыз?
12. -Кеңестік кезеңдегі қазақ мәдениеті қандай болды?
13. -Қазақ әдебиеті мен музыкасын дамытуда үлкен үлес қосқан тұлғалар?

Үйге тапсырма беру. 5 мин

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 78 беті

№12- сабақ.

5.1.Тақырыбы:Қарым-қатынас мәдениеті. Дүние жүзілік діндердің мәдениеттің дамуындағы алатын орны. Будда мәдениеті.Христиан өркениеті.Ислам өркениеті. Аралық бақылау №2
Қайталау

Сағат саны: 90 мин

Сабақ түрі: теория

5.2. Мақсаты: Қарым-қатынас мәдениеті түрлері жайлы түсінік. Ғылымды дамытуға және оны басқа елдерге таратуға тікелей әсер еткен діндердің орны туралы.Исламдық мәдениет әлемі өзінің даралығымен, қайталанбастағымен Европалық мәдениеттен ерекшеленетіні жайлы мәліметтер беру.

Ұйымдастыру кезеңі:— 5 мин.

- а) Оқушылардың сабаққа қатысуын тексеру.
- б) Оқушылардың сабаққа дайындығын тексеру.
- в) Сабақтың мақсаты мен міндеті.

Оқушылардың өтілген тақырып бойынша білімін тексеру.25 мин

- а) Барлық оқушыларының үй тапсырмасын орындауын тексеру;
- ә) Оқушылармен уақыт бойынша жұмыс істеу;
- б) Сабақты сұраудың жалпы әдісі, бақылау сұрақтарын пайдалану;
- в) Оқушыларының білімдерін бағалау;
- г) Үй тапсырмасын қорытындылау.

Жаңа сабақты түсіндіру: 35 мин

5.3. Дәрістің тезисі:

№2 аралық бақылауға арналған сұрақтар

- 1.Философия тарихындағы адам мәселесі.
- 2.Адам проблемасы, адамға берілген анықтамалар.
- 3.Адамның пайда болуы туралы түсініктер.
- 4.Адам өмір сүруінің табиғи-биологиялық алғышарттары.
- 5.Адамның әлеуметтік мәні және ұлттық тұрпаты.
- 6.Адам бойындағы табиғи және қоғамдық сипаттың үйлесімділігі.
- 7.Құндылықтар проблематикасы. «Аксиология» Игілік, мейірімділік, қайырымдылық, әділдік, ізгілік, ар-ұят, беделділік, заңдылық,тәуелсіздік,зұлымдық ұғымдары.
- 8.Адамның рухани байлығының өлшемі.
- 9.Дара тұлға, даралық түсініктерінің мазмұны.
- 10.Жеке тұлға-өз болмысының субъектісі.
- 11.Қазіргі философияның өзекті мәселелері.
- 12.Ғылым мен мәдениеттің даму ерекшеліктері. Прогресс.
- 13.Ғылым және ғылыми көзқарас, мәні мен ерекшелігі.
- 14.Адамзат болашағы.
- 15.Мәдениеттану-мәдениет туралы ғылым.Мәдениет және өнер.
- 16.Мәдениеттану пәні оның міндеті. Мәдениет - адам әлемі.
- 17.Қоғамдағы мәдениеттің негізгі қызметі. Мәдениеттің негізгі жүйелері.
- 18.Материалдық және рухани мәдениет, оның құндылықтар жүйесіндегі орны.
- 19.Мәдениеттің мұрагерлік, адамды қалыптастыру қызметі.
- 20.Мәдениет және өркениет ұғымының арақатынасы.
- 21.Мәдениеттану ғылымы қоғамдық ғылымның саласы.
- 22.Мәдениет ұғымының даму логикасы және тарихы.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 79 беті

- 23.Өнер туралы түсінік. Өнердің шығу тегі. Өнердің орындаушылық түрі. Сәулет өнері. Көркем өнер. Кино.
- 24.Дүниежүзілік мәдениеттер мен өркениеттер.
- 25.Ежелгі Шығыс мәдениеті. Антикалық мәдениет.
- 26.Египет мәдениетінің құндылықтары: пирамидалар, Мысыр жазуы, наным-сенімдері.
- 27.Ежелгі Қытай мәдениетінің мәні: Конфуций, Дао, Будда ілімінің алатын орны.
- 28.Қытай иероглифтерінің мәдени тарихы. Ежелгі Қытай өнері.
- 29.Үнді мәдениетінің негізгі бағыттары, алғашқы философиялық мектептер. Үнді эпостарының дүниежүзілік мәдениеттегі орны. Үнді халқының әдет-ғұрыптары. «Махабхарата» мен «Рамаяна» поэмалары - көне үнділік әдеби мұра.
- 30.Грек мәдениетінің мәні. Ежелгі Грек философиясы, космологиясы.
- 31.Ежелгі грек мәдениетіндегі мүсіндеу және сәулет өнеріндегі дүниетанымдық көзқарас.
- 32.Ортағасырлық араб - парсы мәдениеті.
- 33.Араб-парсы мәдениетінің қазақ мәдениетіне тигізген әсері.
- 34.Ортағасырлық араб мәдениеті мен ислам. Омар Хаям, Сағди, Хафиз, Низами, Руми дастандары.
- 35.Қайта өрлеу мәдениетінің кезеңдері.
- 36.Еуропаның Реформация дәуіріндегі мәдениеті. Мәдениеттегі рационализм.
- 37.Ағартушылық кезеңіндегі Еуропа мәдениеті.
- 38.Ежелгі Русь мәдениеті. Ежелгі Русьтің православ дінін қабылдауы.
- 39.Русь жылнамалары. XVIIғ- XVIIIғ. архитектура және құрылыс өнері.
- 40.Орыс тарихындағы «Күміс ғасыр».
- 41.Ежелгі славяндардың дүниетанымы. София саборы-таңғажайып өнер туындысы.
- 42.Қазақ жеріндегі ежелгі мәдениеттер мен өркениеттер және қазақ мәдениетінің бастауы.
- 43.Ежелгі түркі өркениеті және оның ерекшелігі.
- 44.Дәстүрлі қазақ мәдениеті.
- 45.Қазіргі Қазақстан мәдениеті.
- 46.Көшпелілер дүниетанымы. Көшпелі өркениеттің ерекшелігі.
- 47.Дәстүрлі қазақ мәдениетінің табиғи-ғарыштық негіздері.
- 48.Көшпелілердің әдет-ғұрыптары. Қазақтың ұлттық ойындары. Қазақ халқының қолөнері. Халықтық қолөнер. Қазақ этнографиясы. Ұлттық киім үлгілері. Ағаш өңдеу және зергерлік өнер.
- 49.Отбасылық мәдениет. Отбасылық құндылықтар. Отбасылық, некелік қатынастар.
- 50.Қазіргі қарым-қатынастар мәдениеті.
- 51.Будда мәдениеті.
- 52.Христиан өркениеті.
- 53.Ислам өркениеті.
 - 1.Отбасылық мәдениет.
 - 2.Отбасылық құндылықтар.
 - 3.Отбасылық, некелік қатынастар.
 - 4.Қазіргі қарым-қатынастар мәдениеті.
 5. Ислам діні- араб мәдениетінің бастамасы.
 6. Мұхаммед пайғамбар, оның бейнесі мен қызметі. Құран – ислам дінінің басты қағидалары.
 7. Араб тілдес әлемнің көркемдік мәдениеті.

Әр халықтың бала тәрбиесіндегі өзіндік ерекшеліктері арқылы сол халықтың өзіне ғана тән мәдени құндылықтары қалыптасады. Қазақ халқының отбасы тәрбиесіндегі өзіне тән ерекшелігінің бір көрінісі олардың жасы кішісінің үлкеніне «сен» деп сөйлемей, алдын кесіп өтпей, үлкен тұрып кішінің, әке тұрып ұлдың, шеше тұрып қыздың орынсыз сөйлемейтіндігі.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 80 беті

Сонымен қатар, қазақ отбасындағы бала тәрбиесін ұл тәрбиесі, қыз тәрбиесі деп жеке-жеке мән беріп қарастыруы да оның өзіндік маңызды ерекшеліктерінің бірі болып табылады. Қазақтың ер азаматтары нәзік жанды қосағын сыйлай білді, әженің өнегеге толы сөздерін саңасына сіңіріп өсті, аналарын «жұмақ ананың аяғының астанда» деп ардақ тұтты, қызы мен қарындасын арым, аз күнгі қонағым деп, алтынның сынығына балап, еркелете білді. Ұлын шаңырағымның иесі, тұяғым деп бағалап тәрбиеледі. Мұның барлығы қазақ халқының отбасы құндылықтарына үлкен мән беріп қарап, жоғары деңгейде дәріптей білгенін көрсетеді.

Отбасында мейірімділікке, адалдық пен жауапкершілікке сусындап өскен бала да үйде алған тәрбие өнегесіне байланысты болашақта түтіні түзу, босағасы берік, болашағы нұрлы жанұя құруға жауапты міндет деп қарайды. «Ұяда не көрсен, ұшқанда соны ілерсін» деп көреген халық сол үшін айтқан болар. Бұл туралы Елбасының: «Отбасында адам бойындағы асыл қасиеттер жарқырай көрініп қалыптасады. Отанға деген ыстық сезім жақындарына, туған-туысқандарына деген сүйіспеншіліктен басталады» деген сөзі отбасы құндылығын ерекше айқындайды. +

Қорыта айтқанда, неке қию - жеңіл-желпі қарауды көтермейтін ұлттық мәселенің бірі. Отанды құрайтын отбасы құндылықтарының бұзылуына жол бермеу еліне жанашыр әрбір азаматтың міндетіне айналуы тиіс.

Зандық мағынасында отбасы дегеніміз – бұл некеден, туыстықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиелеуге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасылық қатынастарды нығайту мен дамытуға септігін тигізетін, мүліктік және мүлікке қатысты емес жекебастың құқықтарымен байланысқан адамдар тобы. Отбасылық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы отбасылық құқық деп аталады. Отбасы – неке қатынастарын реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңы болып абылады.

Неке – отбасын құрудың негізі болып табылады. Ерлі – зайыптылар арасындағы мүліктік және мүліктік емес жеке қатынастарды туындататын отбасын құру мақсатымен, заңда белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімі жағдайында жасалған еркек пен әйелдің арасындағы тең құқықтық одақты–неке деп түсінуіміз қажет.

Егер неке тіркелмесе де, бірақ еркек пен әйел бірге тұрып, балаларын тәрбиелеумен айналысып жатса, мұны да отбасы деп айтуға болады. Егер кәмелетке толған балалары ата – анасымен бірге тұрып, оларға қамқорлық жасап, материалдық көмек көрсетсе – бұл да отбасы. Егер кәмелетке толған ағалары мен қарындастары ата – анасыз бірге тұрып, бір – біріне қамқорлық жасайтын болса – бұл да отбасы.

Адамдар арасында некеден, туыстықтан, бала асырап алудан, отбасына тәрбиелеу үшін бала алудан туындайын қатынастар отбасылық қатынастар деп аталады. Бірақ отбасындағы қатынастардың бәрі бірдей құқық жөнімен реттеле бермейді. Отбасындағы қатынастар, негізінен, адамгершілік, ізгілік - өнегелік нормалары негізінде реттеледі. Бұл өзара құрмет, сүйіспеншілік, қамқорлық және имандылық қолдаудың көрінісі. Отбасылық өмір қалыбы, көбінесе ұлттық дәстүрлер мен әдет – ғұрыптарға сүйенеді (үлкендерді қадірлеу, отбасын қамтамасыз ету оның басшысы ретінде толықтай ер адамға жүктеледі, туысқандарды қадірлеп, құрметтеу).

Отбасының ішкі мәселелері отбасы мүшелерінің өзара келісімі бойынша шешіледі. Егер ол мәселе кәмелетке толмағандардың мүдделеріне қатысты болса, оны шешуге балалар да қатыстырылады. Құқықтық нормаларға араласу отбасылық қатынастар бұзылғанда қажет. Жеке басындық қатынастармен салыстырғанда отбасылық мүліктік қатынастар құқық арқылы егжей – тегжейлі реттелеі, өйткені бұл қатынастардың объектісі материалдық игілік болып табылады. Отбасылық құқық азаматтық құқықпен тығыз байланысты. Мәселен, отбасылық

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 81 беті

құқықпен реттелмеген отбасы мүшелерінің арасындағы мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды реттеуге азаматтық заңнама қолданылады, өйткені ол отбасылық – некелік қатынастардың мәніне қайшы келмейді. Туыстық және туыскандардың түрлері.

Отбасылық құқық тек шартты түрде ғана отбасылық деп атауға болатын өзге де қатынастарды реттейді. Мәселен, немерелері мен әжелерінің арасындағы қатынастар; өздерінің отбасын құрып, бөлек тұратын кәмелетке толған ағалары мен қарындастарының арасындағы қатынастар. Бұл көрсетілген қатынастардың негізіне көбінесе туыстық жатады, сондақтан да мұндай қатынастарды туыстық қатынастар деп атау керек. Туыстық дегенде бір негізден немесе ортақ бір атадан тарайтын қандас адамдардың байланысы түсініледі. Туыстықтың екі тармағы болады: тікелей және жанама туыстық. Тікелей туыстық адамдардың бір негізден тарайтындығына негізделеді. Туыстық жоғары және төменгі тармаққа ажыратылады. Туыстықтың жоғары тармағы ұрпақтан арғы атаға қарай тарайды (әкеге, шешеге, атаға, атаның атасына және т.б.), төменгі тармақ – арғы атадан ұрпақтарына қарай тарайды (балаға, немереге, шөбереге және т.б.).

Жанама тармақ адамдардың бір атадан тарауына негіздеген. Мысалы, бір атадан тарайтын немере ағалары мен қарындастары; бір жағдайда ортақ атасы - әкесі, ал енді бір жағдайда – атасы болып табылатын көкесі мен жиені.

Мысалы, азаматтық құқықта заң бойынша мүлікке мұрагерлік етуде жақын, сондай – ақ алыс туысқан да есепке алынады. Бүгінгі күнгі мұрагерлердің алты кезектілігі анықталған. Оларға: балалары, ерлі – зайыптылар мен ата – аналарынан басқа (бірінші кезектілік) мұра қалдырушының туыстары, толық туыстары, толық емес туыс (жақын) ағалары мен қарындастары, сондай – ақ оның әкесі жағынан және шешесі жағынан келетін атасы мен әжесі (екінші кезектілік), мұра қалдырушының туған көкесі мен тәтәлері (үшінші кезектілік), мұра қалдырушының алтыншы атасына дейінгі өзге де туыстары (төртінші кезектілік), егер олар мұра қалдырушымен бір ортада кем дегенде ое жыл бірге тұрса туыс ағалары мен қарындастары, өгей әкесі мен шешесі (бесінші кезектілік), мұра қалдырушының еңбекке жарамсыз асырауында болғандар (алтыншы кезектілік) жатады. Заң бойынша мұрагерлер кезегі бойынша мұрагерлікке ие болады. Туған ағалары мен қарындастары толық туыс және толық емес туыс болып бөлінеді. Толық туыстар – бір ортақ ата – анадан тарайтын аға – іні, апа – қарындастар. Егер әкесі мен шешесінің біреуі ғана ортақ болса, онда ағасына іні – қарындастары толық емес туыс деп есептеледі. Егер олардың аналары бір, ал әкелері басқа болса, оларды бір кіндіктен тарағандар (яғни, бір анадан туғандар) деп атайды. Егер олардың әкесі бір, шешелері басқа болса, онда оларды қандастар деп атайды. Қазақстанның отбасылық заңнамасы құқықтық жағынан ағасына іні – қарындастарды толық туыс не толық емес туыс деп айырмайды.

Толық емес туыс аға – қарындастарды ерлі – зайыптылардың бұрынғы некелерінен немесе некеден тыс туған туыс аға – қарындастарымен шатастыруға болмайды. Олардың ортақ әкелері де шешелері де жоқ, демек, олар туыс емес, сүйек жақындар деп танылады. Ері мен оның тусытары бір жағынан, әйелі мен оның туыстары – екінші жағынан, бұлар да сүйек жақындар. Өгей әке – шешесі және өгей ер бала мен қыз да сүйек жақындар деп есептеледі. Отбасының түрлері. Толық және толық емес отбасы.

Отбасының толық және толық емес түрлері болады. Толық отбасында ата – анасы, балалары және әдетте, әкесі жағынан да шешесі жағынан да аға ұрпақ өкілдері – атасы мен әжесі болады.

Толық емес отбасы балалардың ата – анасының біреуінің ғана болуымен сипатталады. Соның өзінде балалардың ата – аналары ажырасқан болса, балалары соның қарамағында

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 82 беті

қалған ата – анаға екінші жағы балаларды және еңбекке жарамсыз ерлі – зайыптыны бағып – қағу үшін алимент төлейді. Егер ерлі – зайыптылардың біреуі қайтыс болып, екіншісінің қарамағында кәмелетке толмаған балалары қалса, онда оған мемлекет жәрдемақы ретінде материалдық көмек көрсетеді. Сөйтіп, толық және толық емес отбасы да тең жағдайда заң және мемлекетарқыы қорғалады.

Неке мен отбасын қорғау.

Неке мен отбасын қорғау екі түрде жүзеге асырылады: юрисдикциялық және бейюрисдикциялық. Біріншісінде – отбасының құқығы бұзылған немесе дауланатын құқықты қорғау жөніндегі өкілетті мемлекеттік органдарды қарастыру арқылы жүзеге асырылады. Бұлар сот, прокурор, азаматтық хал актілерін тіркеу (АХАТ) органдары, қамқоршылық органдары, ішкі істер органдары.

Екінші түрі – отбасының құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі азаматтар мен ұйымдардың азаматтар мен ұйымдардың іс - әрекеттері. Азаматтар бұл әрекеттерді мемлекеттік органдардан көмектесуді өтінбей – ақ өздері іске асырады. Мұндай іс - әрекеттерді – құқығын өзі қорғау деп атайды. Мысалы, құқығы бұзылған баланың ата – анасы тәртіп бұзушы баланың ата – анасымен кеңесіп, оған кешірім сұрауға ұсыныс жаайды және т.б.

Сот арқылы қорғау – отбасы құқығын қорғаудың бір түрі болып табылады. Бұл істе прокуратура, ішкі істер органдары, АХАТ органдары, тәрбиелік мекемелер, атқарушы органдар - әкімдіктер үлкен рөл атқарады. Мысалы, әкімдіктер ата – аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау шараларын қолға алуға, ондай балалары есепке алуды ұйымдастырып, оларды отбасыларға орналастыруға көмектесуге міндетті. Ішкі істер органдары баланы күштеп тартып алуға, сондай – ақ алимент төлеуден жалтарып жүрген адамдарды іздестіруге байланысты шешімдерді күштеп орындауға қатысулары мүмкін.

Зерттеушілердің пікірінше, буддизм осыдан 2500 жыл бұрын пайда болған. Оның негізін Индияның солтүстігінде орналасқан шакья тайпасынан шыққан Шакьямуни есімді тұлға қалаған. Ол жер-жерлерді аралап жүріп, өз ойында пайда болған ұғымдарды адамдарға уағыздаған. Өзін Будда (атақты білгіш) деп таныстырған. Ол жердегі адамзатты, жан-жануарларды азаптан құтқарушы есебінде жіберілген адам екенін түсіндірген.

Шығыс философтарының тұжырымдарына сүйенсек, Будданың анасы, шакья тайпасының патшасының әйелі Майя (Махамайяулы Майя) бірде түс көрген. Түсінде оның құрсағына бір аппақ піл кіріп кеткен. Содан көп ұзамай Майя жүкті болып, балалы болған. Аңызға қарағанда, бала жерге шыр етіп түскенде, оған бүкіл құдайлар қатты қуанған. Әкесі баласының дін жолына түсуін қаламай, оған дүниелік тәрбие берген. Көңілін діннен қашықтату әрекетінде болған. Патша болғандықтан, әшекей дүниелерге кенелтіп, оны үйлендіреді. Бірақ, бұл әрекеттері баласын тоқтата алмайды.

Бірде Суддхартхи (Будда патша кезінде осы есімді иеленген) қалада үстін жара басқан бір қартты кездестіреді де, «Азаптан құтқару» идеясын ойлап табады. Содан барлық сана-сезімін сарп етіп, азаптан құтылу үшін не істеу керек дейді өз-өзіне. Құтылудың жолы – тек өзін-өзі азаптау. Барлық дүниесін тастап, ел кезіп, қайыршылық жолмен күн кешіп, идеясын уағыздауға көшеді. Қиындықтарды бастан кешіп, тұрмыстық дүниені тәркі етіп, бедеулік жолға түседі. Бірақ сол кездегі өзін бедеушілікте ұстайтын брахмандарға ұқсаудан сақтанғысы да келеді.

Әулиелік қасиеті бар деп саналатын Бодхи деген ағаштың түбінде отырып, төрт шындықты ойлап табады. Бірақ ойын амалға асыруға өлімнің Құдайы – Мара кедергі жасап, тазаруға жібермейді. Қыздарын жіберіп, көңілін бөлгісі келеді деп жазылады Будда туралы аңыздарда.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 83 беті

Будда өз ісіне берік болып, Варанас қонысына жақын жерде “піл паркінде” бірінші рет өз идеясын адамдарға жеткізеді. Сол төрт шындықты өз шәкірттерімен 40 жыл бойы ел аралап таратып, дініне кіруді уағыздайды. Өсиеттерінен, жасаған кереметтерінен бір дұрыс қорытынды табуға әрекет етеді. Бірақ ешқандай дәлелді немесе маңызды, құнды нәрсе таба алмайды.

Француздың буддолог ғалымы Г.Сенар Будданы мифологиялық образ санады. Неміс ғалымы Г.Керн Будданың тарихта болғанына күмән келтіріп, оның өмірбаяны – аңыз дейді. Әйтсе де, көптеген ғалымдар Будданы тарихтағы белгілі тұлға есебінде қарайды. Аталмыш көзқарастың негізінде – Шакьямуни буддизм монахы құрылды.

Буддизм пайда болмай тұрғанда да Индияның мәдениеті өте жоғары деңгейде болған. Үндістердің жазуы, әдет-ғұрпы, діндері дамыған. Индия мәдениеті әлемдік деңгейдегі Месопотамия, Египет мәдениеттерінің қатарында тұғын. Философиялық көзқарастарда Буддизм белгілі бір әлеуметтік жағдайлардан туған дін. Үндістанда б.д.д. VI ғасырда құл иеленуші қоғам құрылды. Қоғамды билеп-төстеушілер, брахмандар мен әскери қоғам бір-бірімен бақталаста өмір сүрді. Соғыста әскерлер жер иелеріне, саудагерлерге және хәлі нашар бұқараға сүйенді. Сөйтіп б.д.д. VI ғасырда үнді қоғамындағы әлеуметтік коалиция ерекше парасатты жағдайдағы лауазымдарды құрметтейтін брахманизм идеологтарына қарсы күресті. Индияның солтүстік жағында кішігірім мемлекеттер бір-бірін жаулап алған. Жауланған халықтың діни ұғымдарымен өздерінің діни ұғымдарын байытып, дамытып отырған. Құл иеленуші қоғам болғандықтан, үстем тап төменгі тапты қанаған. Дегенмен, өндіріс күші де дамыған. Әсіресе Ганга бойындағы өндіріс күштерінің дамуының нәтижесінде таптық күрестер шыққан. Жеке қолөнершілік, кіші кәсіпкерлік өсіп, төңірегіндегі топтармен байланыс жасау басталып, оларға өз мәдениетін таратуға әрекеттенген. Будданың өсиеттері жазылған Махавагга, Ману, Джатак деген кітаптары пайда болған. Индияның көпшілік таптары бір-бірімен соғысып отырғандықтан жоғарғы тап қорғану жағдайына көшіп, өз күшін нығайта түсіп, әрі бір-бірімен бірлестікке келіп, топтаса түскен. Нәтижесінде Маурья империясы орнаған. Осы кезде түрлі касталарға бөліну, дүниені зерттейтін институттар, діни философиялық ағымдар пайда болған. Осындай жағдайда буддизм де күш алып, әлем діні дәрежесіне жеткен.

Дін барлық халыққа жеңілдік беріп, бүкіл адамдардың қайғы-қасіретке бірдей екенін жариялап және одан арылуға шақырған. Діни оқулар орны көбейіп кетіп, неше түрлі құдайшылдар топтары өз көзқарасын талқыға салған. Дүниенің пайда болуына, байланыс күшінің барлығына сенімсіздікпен қараған. Ол кезде құдайға сенушілік болған жоқ, діни ұғыммен адамды тазалауға болады деп түсіндірген. Адамның қоғамға, айналадағы байлыққа көзқарасын екінші орынға ығыстырған. Дегенмен, діни тазалықты жоғарғы топтан ғана іздеді, ал ең соңғы касталарын адам деп қарамады, екі аяқты мал есебінде көңіл бөлмеді.

V–VI ғасырларда буддизм мәдениеті өркендеп, ең жоғарғы деңгейге жетті. Монастрларда үлкен байлық жиналды. Азияның қалалары — Кошамби, Санчи, Бодх-Гасде, Матуре, Сарнатхе, Аджантеде әшекейленген храмдар салынды. Будданың мүсіндері жасалды. I ғ. Қытайға, VI ғ. Тибетке, XII ғ. Монғолия мен Ресей мемлекеттеріне енді.

Б.з.б. VI ғасырда үнді елінде, кейіннен дүниежүзілік дінге айналған, будда діні қалыптаса бастады. Оның негізін қалаушы ханзада, кшатрийлер варнасына жататын Будда болды. Оның шын аты — Сиддахартха, ал оның анасы әйел патша Майя еді. Ұлы ханым Майяның шапағаты жер жүзіне тарады, оның жүрегінің тазалығы, өз-өзіне сенімділігі, парасаттылығы мен салмақтылығы, бұл қасиетті ананың қадір-қасиетін арттыра түсті. Буддизммен қатар джайнизм ағымы да дами бастады. Оның негізін қалаушы — Махавира (Вардамана) болады. Бұл сектаның жолын атқарушылар кармадана зат болудың басты құралы ретінде —

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 84 беті

аскетизмді насихаттады. Нағызджайнистердің фанатизміндешек болмады. Олар бүлөмірдің барлық қраматынан саналы түрде бас тартты, басқаны былай қойғанда, олар өмірлерінің соңғы сәттерін детамақтанудан да бас тартты. Джайнизм брахманизм менымырағакелудің арқасында осы уақытқа дейін Үнді мемлекетінің қоғамдық-саяси өмірінде ызықпалын сақтап отыр.

Махавираның жолын түскендер негізінен саудагерлер болды. Будда өзінің діни уағыздарында брахманизмді де, джайнизмді де сынға алады. Брахманизмдегі байлық пен сән-салтанатты өмірге бойұрушылық, ал джайнизмдегі аскетизм Будданы қанағаттандырмады, сондықтан да ол орталық жеңі қалапалады. Ол өзінің негізгі діни көзқарастарын «Бенересуағыздары» атты еңбегінде жүйелі түрдебаяндап берді. Онда былай делінген: «Рухани тіршілігі таза адам бүлөмірде екінші рет сіденарасынаулақ салу керек. Оның біріншісі — сауық-сайран мен думандықызыққа толы өмір, бұла да мның рухына қарама-қайшы келетін бейшаралық, өткінші өмір, ал екіншісі — ерікті түрде қалапалынған азапты, қатыгез өмір, бүлөмір де мәнсіз, мағынасыз. Рухани дүниесі бай адамдар өмірдің аталған екі жағынан да өздеріналшақ ұстағандарыжөн. Ең бастысы, адам дартанымға, білімге бастайтын, олардың ақыл-ой өрісін кеңітетін дұрыс жолға түсулері қажет». Бұл жол тармақтары көп сегіз салалы жол. Олар: адал сенім, әділ шешім, шындық сөз, шындық өмір, шыншыл мұмтылыс, шындық пен еске алу және адамның өз бойындағы қасиеттерінің өнemesі байытуболыптабылады. Буддизм бойынша, өмірдің азаптары жайындағы қасиетті шындық мынадай: өмірге келу — азап, қартаю — азап, жүрегің қаламайтына да мен қосылу — азап, жақсы көрген адамыңнан айрылысу — азап, көздеген мақсатыңа жете алмау — азап. Ал аталған осы азаптардан құтылудың басты жолы — сегіз салалық қасиетті өмір жолынан таппалу. Будда ілімі адам бойындағы ізгілік, адамгершілік қасиеттерді одан әрі дамытуды насихаттайды. Онда былай делінген: «Бұл дүниеде өшпенділікті өшпенділікпен жеңуге болмайды, адамашу-ызасына қылға жеңдіріп, зұлымдықты қайырымдылықпен ауыздықтауы қажет. Ұрыстамыңа да да жеңіп шығуға болады, ал нағыз жеңіс адамның өзін-өзі жеңіп шығуы болыптабылады». Будда дін жолына шын берілген адамдарды төрт қағиданы мұлтіксіз зорындауға шақырды. Олар: зұлымдықтың алдыналу, зұлымдық пен қатыгездікке жол бермеу, ізгілік пен қайырымдылыққа даңғыл жолашу, адамгершілік қасиеттерді батыл қолдау. Будда ілімі үнді халқының сүйіспеншілігіне бөленіп, кең қолдау тапты. Будда өз шәкірттеріне арнаған сөзінде былай деді: «Сендер бүлімді дүние жүзінің барлық елдерін таратыңдар. Оларға кедейлер мен бүлөмірден жәбір көрушілердің, байлар мен тектілердің бірдей екендігін, күндердің күнінде үнді қоғамындағы барлық қастардың осы діннің туына бірігетіндігін халыққа түсіндіріңдер». Шындығында да, будда дінін әлемнің көптеген халықтары мен қоғамның түрлі топтары шынықпаластарымен қабылдады. Адамзат дүниесіне, адамға және оның жасампаздық-с-әрекеттеріне құрметпен қарап, зорлық-зомбылық пен қатыгездіктерден бас тартуға шақырып, адамгершілік пен ізгілік принциптеріналғатартқан бұл дін Үндістан мен Қытайда, Тибет пен Жапонияда, Непал мен Тайландта, Цейлон мен Вьетнамда, Монғолия мен Комбоджада кеңінен тарай, миллиондаған халықтың құрметіне бөленеді. Будда дінінің кеңінен таралуы жағдайында оның екі тармағы өмірге келді. Оның біріншісі — махаяна, Бирма мен Тайландта, ал екінші тармағы — хинаяна Цейлонда қалыптасты. Махаянаның қалыптасып, дамуына ерекше еңбек сіңірген Нагарджуна болды. Будда дінінің бұл саласында Будда құдай дәрежесіне жеткізіліп, оған құдайдай табыну уағыздалды. Ендігі жерде адамдардың барлық саналыс-әрекеттері Буддамен байланыстырылды.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 85 беті

Мұндай жағдай, бір жағынан, брахманизмге білдірілген үлкен құрмет болатын, сөйтіп буддизм үнді халқының бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі діндерімен одан әрі жақындасуға мүмкіндік берді. Қытайда будда дінінің идеялары б.з.б. I ғасырда тарай бастады. Будда дінімен бірге Қытайда үнді өнерінің де ықпалы күшейе бастады. Ол Қытайға ғана емес Кореяға, одан әрі Жапонияға да қанатын кең жайды. Тибетте буддизм ламаизм түрінде қалыптасты. Ламаизм бойынша жоғарғы шіркеу қызметкерлері құдайдың сүйікті құлдары болып саналады, ал монахтар (ламдар) діндар адамдарға ұстаздық етумен айналысады.

Қытайда буддизм конфуцийлік-даосистік дінмен қатар өмір сүрді. Буддизм мен даосизмнің өзара ұштасуының нәтижесінде дзэн-буддизм ағымы пайда болды. Сыртқы дүниені менсінбеушілік, жеке бастың мәселелеріне баса назар аудару, интуитизм бұл ағымның басты белгілері болып табылады. Дзэн-буддизм кейіннен Жапонияға да тарай бастады. Жауынгер-самурайлардың ықпалымен бұл ілімде әскери өнерге айрықша мән беріліп, ол адамның жан-жақты жетілуінің тез жүзеге асырылатын тәте жолы деп тұжырымдалды. XX ғасырдың ортасына қарай дзэн-буддизм Батыс Еуропа елдеріне де тарап, өзінің өміршеңдігін байқата бастады. Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, махаяна үнді халқының дәстүрлі діни наным-сенімдеріне өте жақын болып шықты. Әрине, буддизмнің пессимистік сарыны үнді халқына ұнаған жоқ, шындығында, халыққа брахманизмнің жарқын идеялары одан гөрі жақындау болатын. Бірақ, бұл жағдайға қарамастан үнді қоғамы буддизмнен де мүлде бас тартқан жоқ.

Сөйтіп буддизм мен брахманизмнің біраз қағидаларының өзара сабақтас-тығының нәтижесінде жаңа индуизм ағымы пайда болды. Өкімет тарапынан барынша қолдау тауып, қаншама шіркеулер тұрғызып, үнді қоғамында айрықша беделге ие болған будда дінінің өз позициясын (беделін) ешбір қарсылықсыз индуизмге бере салуын қалай түсіндіруге болады екен? Бұл сұраққа мәнді жауап беру үшін будда дінінің рухани дәстүрлерінің әлеуметтік негіздерімен толығырақ танысуымыз қажет. Үнді еліне келген арийлер варналарға бөлудің (брахмандар, кшатрийлер, вайшылер және шудралар) негізін қалады, ал құлдар мен шетелдіктер варналарға кірмеді. Варналарға бөлу — үнді қоғамының негізі болып табылатын село қауымының беделін бұрынғыдан да көтере түсті. Оларды ақсақалдар бас-қарды, қауымдар өз іштерінде туындаған мәселелерді өздері шешті және өкіметке белгілі бір мөлшерде салық төлеп тұрды. Өкімет тарапынан болатын озбырлықтардан оларды қатаң діни наным-сенімдер, салт-дәстүрлер және т.б. қорғап қалып отырды. Мұндай қауымдар шаруашылығы — натурадцы шаруашылық болды, онда жалдамалы еңбек кеңінен қолданылды. Қауымдар өмірінің тұйықтық сипатта болуы, олардың саяси қатығыстар мен толқулардан тысқары қалуларына себепкер болып отырды. Қауым басшылары өзгеріп отырғанмен, қауым тіршілігінің қаймағы бұзылмады.

Әлемдік діндердің бірі — христиан діні. Иса (с.ғ.)-ға түскен «Інжіл» кітабы адамдардың қолымен өзгертіліп жазылып, сол мазмұн бойынша тараған дін. Інжіл кітабының алғашқы түпнұсқасын өңдеп жазғандар: Матфей, Марка, Лука және Ионна еді. Кітаптардың түпнұсқасын жазған Павел деген апостол. Оның жазбасының 27 түрлі ерекшелігін Ионна атап көрсеткен. Діндарлардың көзқарасынша, кітаптың алғашқы түпнұсқасында әрбір әріп жоғарыдан, яғни жаратушы иеден, ал қоспа сөздерді адамдар өз қолдарымен жазды деген тұжырымдамаларды айтады. ІҮ ғасырда «Шіркеу тарихы» деген кітаптың авторы Кесарий кітапқа қосылған Ионна мен Павелдің қоспаларын атап көрсеткен.

Өртүрлі автордың жазғанынан Евангелий қолжазбаларының өзгергені соншалық, бір-бірінен ажырату немесе бір-біріне қабыстыру мүмкін емес. II ғасырда-ақ христиан идеологтары Евангелийдің түпнұсқасын немесе біркелкі мәтінін анықтауға әрекет жасады. Өртүрлі пікір таластан кейін негізгі үш мәтінді қабылдады. Олар Александриялық Гесихия, Кесарийлік Памфила, Антиохийлік Лукиана мәтіндері.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 86 беті

Христиан дінінің пайда болу кезеңі Иса (с.ғ.)-ның туған кезінен, яғни дәуіріміздің бірінші ғасырының басынан деп белгіленеді. Бірақ оның кітабы – Інжіл бірнеше ғасыр бойы жазылып, өңделіп келді.

Дегенмен, христиан діні – адамзат тарихындағы ең ірі діндердің бірі. Ол Рим империясының шығыс бөлігінде пайда болды. Бұл кезеңде терең әлеуметтік күйзеліс империяны жайлаған еді. Күйзеліс дәстүрлі өндіріс, мемлекет, саясат, идея, сенім түрлерін ыдыратып жіберді. Мұндай дағдарысқа құлдар бұқаралық көтеріліспен жауап берді. Көтерілісшілерді басып тастауға Римнің күші жеткілікті еді. Өжеттерді жазалап, қинап, өлтіріп жатты. Ол кездегі Спартак көтерілісі де қанға боялды. Спартак көтерілісінен кейін құлдардың, езілуші таптың бостандықтан үміті үзілді. Ал, құлдардан басқа жер иеленушілер, саудагерлердің жағдайы өзгеше болды.

Рим империясы Жерорта теңізі бойындағы елдерді өзіне бағындырып, нағыз құл иеленуші болып алған. Олардың қасиетті жерлерін талқандады, дәстүр, әдет-ғұрпын, сенімдерін қорлады.

Римдіктер жаулап алған Шығыс халықтарының ескі тайпалық діндері, римдіктердің ұсынған ұлттық діндері халықтың көңіліне жұбаныш әкеле алмады. Сондықтан барлығына түсінікті дін қажеттігі туды.

Христиан діні осындай кезеңде, яғни барлық езуші таптарды біріктіру кезеңінде пайда болған дін. Оның негізгі идеялық негізін қалауда әртүрлі шығыстық діндер және әлемдегі бірқатар философиялық түсініктер әсер етті.

Келешектің жақсылығынан, «көктен келген құтқарушының» шапағатынан үміттенген Рим империясының адамдары оның іздерін иудей миссиясынан, Филоней Погосынан іздеді. Осындай жайлардан Құдай-адам, яғни Иисус Христос бейнесіндегі құдай пайда болып, Христостың атымен христиан діні аталды. Бұл діннің негізін салған адам туралы, оның болғаны жайлы пікірталастар, дау-дамайлар осы күнге дейін жалғасып келеді. Өмірде болғанына сенімсіздікпен қараушылар көп.

1.Исламдық мәдениет әлемі өзінің даралығымен, қайталанбастағымен Европалық мәдениеттен ерекшеленеді. Арабтар (көшпелілер, далалықтар) ежелден Аравия жартылай түбегінің (Йемен мен Хиджад) батыс бөлігін мекендеген халықтар болды.

Аравияда б.з.д. I мыңжылдықтың басында-ақ оазистік аудандарында дамыған жер өңдеу мәдениеті болған. Шөл, шөлейт аудандары қой, жылқы, түйе шаруышылығымен айналысты. Арабтар теңізге шығуды да меңгере білді. Оазис қалалары көшпелі арабтардың сауда қарым-қатынасын жасауда үлкен роль атқарды. Арабтар б.з.д. VII ғасырда Африка, батыс Үндістан жағалауында сауда факторияларын салды. Б.з.д. II ғасырда Аравия түбегі Қытай фарфоры мен жібегін Европаға жеткізуші бірден-бір аймақ болып табылды.

Арабтар пұтқа табынды, яғни әр тайпаның өз құдайлары болды. Мысалы, құрайыш тайпасының басты Құдайы – Алла болды. Мекке сол кездің өзінде-ақ пұтқа табынушы тайпалардың діни орталығы болған. Бірақ араб тайпалары бір мезгілде, жылына бір рет Меккедегі Қағбаға жиналып, өз құдайларына сыйынатын. Қара тастың айналасында 300-ге жуық әр тайпалардың құдайларының мүсіндері болған. Сол кездегі дәстүр бойынша, бұл кезеңде тайпалар арасындағы соғыстар, қанды кек алу, қақтығыстарға тыйым салынды. Араб қалаларында – христиан, будда, иудаизм діні дамыды.

Мұның барлығы арабтарда ертеден-ақ ашық өмір салты болғанын білдіреді. Басқа халықтармен өзара қарым-қатынас тек шаруашылық саласында ғана емес, мәдени салада да жүргізілді.

Арабтардың әлеуметтік-экономикалық және мәдени гүлденуінің құлдырауы б.з.д. VI ғасырда Йеменнің Эфиопияның, кейін парсылардың қол астына қарауынан басталды. Парсылардың

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 87 беті

жаулап алу саясатының нәтижесінде Үндістаннан Еуропаға өтетін жаңа сауда жолдары Иран территориясы арқылы жүргізілді. Бұл оңтүстік Аравия қалаларының саудагерлеріне қатты соққы болды. Ауыл шаруашылығында да ирригациялық (суландыру) жүйесіне байланысты қиындықтар туындады. Аравияда дағдарыс жылы басталды. Өзара қырқысу соғыстары, ашаршылық, қаракшылық, зорлық-зомбылық бой көрсете бастады. Аравияда пұтқа табыну, әртүрлі құдайларға табыну қоғамның бірігуіне кері ықпал тигізді.

2. Ислам дінінің негізін қалаушы ұлы Пайғамбар Мұхаммед (ғ.с.) Мекке қаласында 570ж рабиан айының 12-де туылған делінеді. (Бірақ оның қай жылы, қай күні дүниеге келгендігі жөнінде әр түрлі пікірлер бар). Мұхаммед беделді, әрі батыр құрайыш тайпасынан шыққан. Пайғамбарымыздың туылғанына жеті күн толғанда сол кездегі дәстүр бойынша, атасы Әбу әл-Мүтәліп дәулетті құрайыштарды жинап, сүйікті баласы бір кездері өзі құрбандыққа шала жаздаған Абдоллаһтың үйінде дүниеге келген немересіне Мұхаммед деп ат қояды. Мұхаммед жастайынан жетім қалды. Екі жасында әкесі, жеті жасында шешесі қайтыс болады. Ол өмірдің күрделі жолдарын басынан кешіреді.

Жас кезінде Мұхаммед иудаизм мен христиандықты уағыздаушылармен таныс болды, олардың діни ілімдерінің негіздерін білді. Ал 610ж. өзі уағыздаушылық қызметін бастайды. Осы жылдан бастап Мұхаммедке қырық жасқа толғанда Алла аян береді. Жәбірейіл періште арқылы Алла Мұхаммедке Құран сүрелерін түсіреді. Ол нағыз ақиқат Құдай – Алла екендігін жариялайды. Аллаға деген сенім адамдарды толғандыратын мәселелерден – кедейліктен, тайпааралық қырқысудан, құтылуға көмектеседі. Осылайша, жаңа монотеистік дін – «ислам» немесе «мұсылмандық» (араб тіл. «мойынсұну») деп аталады.

622жыл - ислам дінінің қалыптасқан жылы немесе мұсылмандық жыл санауша хижра жылы деп аталады. Бұл жылы Мұхаммедтің Мекке аксүйектерінен қолдау таппай, Мәдина қаласына көшіп, бұл жердің халықтары оны пайғамбар деп мойындаған еді.

Мұсылмандардың негізгі теориялық белгісі ля иллаһа иллаллаһ Мухаммадин расуллаһ! Алладан басқа Құдай жоқ, Мұхаммед – оның елшісі.

630 жылы Мұхаммед Аравия жартылай түбегін түгел өзіне бағындырады және Араб халифатының негізін қалайды. Араб халифаты - әлемдегі ең бірінші діни (теократиялық) басқару жүйесіне негізделген әлемдегі ең бірінші Арабтық - исламдық мемлекет болып табылады. Халифаттың бірінші халифы – Мұхаммед Пайғамбар.

Мұхаммед Пайғамбар шешендік тілі мен қару күші арқасында араб тайпаларының талайын билеп алды. Оның қол астында мыңдаған жауынгері бар әскерлер болды. Ол әскерлер негізінен аштықта шыныққан, шөл далада пісіп, күн астында күйген, нағыз хас батырлардан жасақталған еді.

Мұхаммедтің ұлы да мейірімді пайғамбар, әрі көп елді өзіне қаратқан билеуші ретіндегі атағы алысқа жайылды. Көптеген елдерден, тайпалардан емейлер келіп, Ислам дінін еркімен қабыл алып, Мұхаммедтің қол астына кіріп жатты.

Мұхаммедтің ақындыққа жақын болғаны, поэзияны құдірет деп бағалағаны туралы аңыздар да аз емес. Ол шешендік өнер жарысында көзге түскен емейлерге олардың жағынан алынған тұтқындарды босатып берумен ғана шектелмей, сыйлықтарын да алмаған. Тұтқындағы бір ақынға тіпті өзінің желеуін де тарту етіп, кешірім жасаған, деседі. Ақырында Мұхаммед бүкіл Аравияны дерлік билеп алды. Мұхаммед 63 жас жасады. Жиырма үш жыл бойына ол ең ақиқат дін – исламды насихаттады.

Исламның келіп шығуында Мұхаммед (ғ.с.) ның рөлі шексіз зор. Мейлі Ислам пайда болу кезеңінде көптеген көзі ашық діндарлар болсын, жаңа діннің пайда болуына бір қолайлы жағдай туған болсын, ислам дініне сәйкестеген шариғат пайда болған болсын, бірақ жаңа

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 88 беті

діннің, оның негіздерін, бағытын, принциптерін, теңдесі жоқ ерекшеліктерін құрған соңғы пайғамбар – Алла елшісі Мұхаммед (ғ.с) болды.

Мұхаммедтен кейін Пайғамбар болған емес, болған да емес.

632 жылы Мұхаммед пайғамбар қайтыс болады. Ол өзінен соң үмметінің жетекшісі кім болатынын айтқан жоқ. Шамасы, бұл істі шешуді мұсылмандардың өзіне қалдырса керек. Мұхаммедтен кейін араб тайпалары ислам туының астына біріктіру үшін, Аравия шекарасынан асып, VIII ғ. басында Африканың солтүстік жағалауын (Магриб), Пиреней түбегінің оңтүстігін (Испания), Орта Азия, Закавказье, Үндістанның солтүстік –батысын, Таяу Шығысты бағындырды. Осы аймақтарда ислам діні мен араб-мұсылмандық мәдениетке негізделген, біріңғай өркениеттік тип – араб-мұсылмандық мәдениет типі құралды. Араб тілі – ұлтаралық қарым-қатынас және дінді насихаттау тілі ретінде кең таралды.

Араб мемлекетінің аумағының кеңеюімен оның әлсіреуі қатар жүрді. Ислам қоғамы дінге негізделген ішкі бірлігін жоғалта бастады. Көптеген исламның бағыттары пайда болды: суннизм, шеизм, хариджизм, суфизм т.б.

1. Суннизм – Құранды, ондағы сүрелерді, Суннаны, Мұхаммед пайғамбарды, алғашқы халифтерді пір тұтып, мойындайды. Сунниттер қазір мұсылмандардың 90%-ын құрайды.

2. Шеизм – Мұхаммедтің қызы Фатимадан туған ұрпақтары Хасан мен Хусейнді, олардың атасы Әлиді пайғамбар деп санап, Құранға бір сүре қосады. Қазір шейттер мұсылмандардың 10%-ын құрайды.

3. Суфизм («суф» - «жүн шекпен киген адам») – адамның өз еркімен сыртқы дүниеден, бұл дүниелік қызықтан бас тартып, өз өмірін Құдай жолына арнауы. Суфизм аскетизмді, мистиканы жоғары игілік деп есептейді. Қазір ислам дінінің 70-тен аса бағыттары мен ағымдары бар.

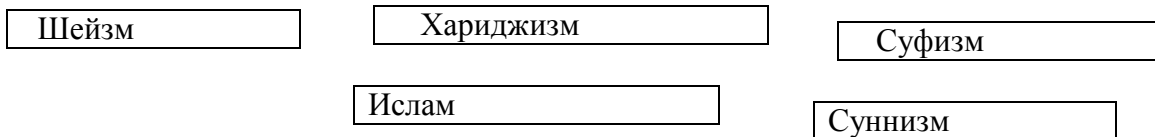
Мұсылман дінінің негіздері қасиетті кітап – Құранда (араб тіл. «кара'а» - оқу) баяндалған. Құранның мазмұны Мұхаммед пайғамбарға 610ж Жебірейіл періште арқылы жіберілді. Қасиетті Құранның өзі «оқы, оқы, оқы» деп үш рет аян беру арқылы түскен. Құранда 114 сүре бар, сүре – аяттардан (араб. тіл.- «ғажайып») құралған. Мұхаммед оқып, жаза білмегендіктен, оның уағыздарын шәкірттері жазып отырған. Осман халифтің тұсында (644-656ж) Құранды жүйелеп басып шығаратын арнайы құрылған кеңес жұмыс істеді.

Құран мұсылмандардың міндеттерін анықтайды: оның негізгілері – бір Аллаға иман келтіру; намаз оқу; ораза тұту; зекет беру; Меккеге қажылыққа бару. Бұл ережелерді сақтау мұсылмандардың Аллаға құлшылығын, Алланың алдында бәрінің тең екендігін, ал қоғамда - өздерін ұстай білуін бақылауға үйретеді. Құраннан бөлек сунналар жазылды. Сунналар – құранға түсініктемелер мен қосымшалар.

Қасиетті де киелі Құран – тұнып тұрған асыл қазына, өсиет, өнеге, білім, ғылым, тәрбие. Құран – бұл Алланың кітабы. Мұсылман Құранға сенеді, оны күн сайын оқып отырады және өз өмірінде Құран жолымен жүруге тырысады.

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 89 беті

Араб-мұсылмандық мәдениет.

- Құдай – таза руханилық
- Құдайда адамдық бейне болмайды
- Құдай – бүкіл әлемді жаратушы

Араб халифаты жаулап алған шығыс елдеріне ислам дінін және араб мәдениетін енгізді. Ислам әлемдік дін ретінде өз ықпалын нығайту мақсатында көркемдік мәдениеттің құндылықтарын мұсылмандарға эстетикалық тұрғыдан әсер ету үшін қолданды. Сондықтан өнер адамдары қатаң шеңбердің аясында еңбек етті. Бір жағынан, олар Алланы және Ислам институттарын насихаттау қажет болса, екіншіден, шығармашылық қызметтің мазмұны, түрлері, құралдары мұсылман қағидаларының шегіне шықпауы қажет болды.

5.4.Иллюстративті материал:

а) техникалық құралдар: компьютер, интерактивті тақта, мультимедиялық құрылғы.

ә) көрнекі және дидактикалық құралдар: өзіндік жұмыстарға арналған кеспелер, тест тапсырмалары, сөзжұмбақтар.

5.5. Әдебиеттер:

1. Әлеуметтану Ертаев М.А., Тасқымбаева С.М., Қаратаева Ф.М. , 2020
2. Әлеуметтану. Ертаев М.А., Тасқымбаева С.М., Қаратаева Ф.М. , 2020 Ертаев М.А., /ЦБ Aknurpress / <https://aknurpress.kz/login>
- 3.Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев.Қызмет хроникасы.2016 жыл.: басылым / ред. М. Б. Қасымбеков. - Астана : Деловой Мир Астана, 2017. - 368 бет. +эл.опт.диск.(CD-ROM).
4. Жаңақұлов, Тәуекел Мәдениеттану [Мәтін] : оқу құралы / Т. Ж. Жаңақұлов. - Алматы : Эверо, 2014. - 287, [1] б. Жаңақұлов, Тәуекел КазНУ <https://elib.kaznu.kz/>
- 5.Президент Республики Казахстан Нурсултан Назарбаев. Хроника деятельности. 2016 год / ред. М. Б. Касымбеков. - Астана : Деловой Мир Астана, 2017. - 368 с. +эл.опт.диск(CD-ROM).

O'NTUSTIK-QAZAQSTAN MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ		 SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы		044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу		92 беттің 90 беті

6. Жанысбеков, М. А. Основы антикоррупционной культуры: учебно-методическое пособие / М. А. Жанысбеков, Н. А. Абдурахманов, А. С. Еркинбекова. - Караганда : АҚНҰР, 2016. - 198 с.
7. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаев. Қызмет хикаясы 2015 жыл.: басылым / ред. М. Б. Қасымбеков. - Астана : Деловой Мир Астана, 2016. - 400 бет. + эл. опт. диск (CD-ROM).
8. Косов, Г. В. Саясаттану және әлеуметтану негіздері: медицина училищелері мен колледждеріне арналған оқулық / қазақ тіліне ауд. А. Н. Далибаева. - М. : ГЭОТАР - Медиа, 2016. - 208 с.
9. Нысанбаев, А. Н. Политология: учеб. для вузов / А. Н. Нысанбаев ; под общей ред. А. Н. Нысанбаева. - Алматы : Эверо, 2014. - 384 с.
10. Сыдықов, Ұ. Саясаттану: оқулық / Ұ. Сыдықов ; ҚР БҒМ; Қ. И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық ун-ті. - 2-бас ; ҚР Білім және ғылым министрлігі ұсынған. - Алматы : Эверо, 2012. - 132 бет. с.
11. Сыдықов, Ұ. Саясаттану: оқулық / Ұ. Сыдықов ; ҚР БҒМ; Қ. И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық ун-ті. - 2-бас ; ҚР Білім және ғылым министрлігі ұсынған. - Алматы : Эверо, 2012. - 132 бет. с.
12. Рахымбаева, А. С. Саясаттану (Дәрістер жинағы) : оқу құралы / А. С. Рахымбаева. - 2-бас. - Астана : Фолиант, 2012. - 232 бет. с.

Жаңа тақырыпты бекіту. 15 мин

Жаңа сабақтың тақырыбы бойынша мақсаты мен мазмұнына сай сұрақтар қою.

Сабақты қорытындылау. 5 мин

5.6. Бақылау сұрақтары:

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалар:

1. Отбасылық мәдениет.
2. Отбасылық құндылықтар.
3. Отбасылық, некелік қатынастар.
4. Қазіргі қарым-қатынастар мәдениеті

Үйге тапсырма беру. 5 мин

ОҢТҮСТІК-ҚАЗАҚСТАН MEDISINA AKADEMIASY «Оңтүстік Қазақстан медицина академиясы» АҚ SOUTH KAZAKHSTAN MEDICAL ACADEMY АО «Южно-Казахстанская медицинская академия»	
Жалпы білім беретін пәндер кафедрасы	044-73/11-301
Әдістемелік өңдеу	92 беттің 91 беті

